

VEK OD ZAVRŠETKA VELIKOG RATA:
Analitički osvrt na odabrana dokumenta
iz istočnoevropske diplomatske istorije

Miloš Petrović

VEK OD ZAVRŠETKA VELIKOG RATA:
ANALITIČKI OSVRT NA ODABRANA
DOKUMENTA IZ ISTOČNOEVROPSKE
DIPLOMATSKJE ISTORIJE

Dr Miloš M. Petrović

Beograd, 2021.

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25,
Beograd

Za izdavača

Prof. dr Branislav Đorđević,
direktor

Recenzenti

Dr Dragan Petrović
Prof. dr Darko Gavrilović
Prof. dr Violeta Rašković Talović

Priprema za štampu

Sanja Balović

Štampa

Mala knjiga+, Novi Sad

ISBN 978-86-7067-290-1

Monografija je sačinjena u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2021. godine”, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2021. godine.

Za podršku u izradi ove monografske studije i svim prapatnim aktivnostima zahvaljujem kolegama iz Instituta za međunarodnu politiku i privredu, kao i recenzentima na njihovoj pomoći, saradnji i razumevanju.

Autor

SADRŽAJ

1. UVOD: REŠAVANJE PITANJA EVROPSKOG ISTOKA	9
2. POLITIČKE DEKLARACIJE I MEĐUNARODNO ORGANIZOVANJE	19
2.1. Ka posleratnim međunarodnim odnosima	19
2.2. Londonski sporazum – jedan <i>par excellence</i> primer ratne „tajne diplomatije“	23
2.3. Lenjinove „Aprilske teze“	30
2.4. Dekret o miru: boljševičko viđenje međunarodnih odnosa	36
2.5. Istupanje Rusije iz rata (Sporazum iz Brest-Litovska)	41
2.6. Okončanje perioda američke samoizolacije	47
2.7. Četrnaest tačaka Vudroa Vilsona: oblikovanje posleratnih diplomatskih odnosa	50
3. MEĐUNARODNI UGOVORI	61
3.1. Ratni poraz Nemačke	61
3.1.1. Primirje iz Kompjenja	61
3.1.2. Versajski sporazum	64
3.1.3. Uspostavljanje Međunarodne organizacije rada	74
3.1.4. Zaključni delovi Versajskog sporazuma	76
3.2. Bugarska kapitulacija	78
3.2.1. Solunsko primirje (1918)	78
3.2.2. Sporazum iz Neija (1919)	80
3.3. Poraz Dvojne monarhije	86
3.3.1. Nestanak Austrijske carevine	86
3.3.2. Sporazum u Sen-Žermenu	88

3.3.3. Nestanak Ugarske kraljevine u Trijanonu	95
3.4. Sporazumi sa Turskom	101
3.4.1. Uvodne napomene (1918)	101
3.4.2. Konvencija o razoružanju (1918)	102
3.4.3. Sporazum iz Sevra (1920)	104
3.5. Italijansko-jugoslovenski sporazum iz Rapala (1920)	113
3.6. Rapalski ugovor između Nemačke i Sovjetske Rusije (1922)	117
4. ZAKLJUČAK: NOVI MEĐUNARODNI POREDAK I UVOD U ERU ANTAGONIZAMA	121
Bibliografija	127
Biografija autora	137

1. UVOD: REŠAVANJE PITANJA EVROPSKOG ISTOKA

„Oni nacionalni sukobi koji danas razdiru ovaj kontinent su stari versajski đavoli koji su još jednom došli po svoje.“

E. Hobsbaum¹

U trenutku pisanja ovih redova proteklo je stotinu godina od završetka Velikog rata koji je ishodovao brisanjem miliona života, razaranjem privreda i nestankom viševjekovnih mnogonacionalnih imperija. Proces dezorganizacije tih dugovečnih monarhija bio je uočljiv i dosta ranije, naročito u slučaju Osmanskog carstva koje je još od XIX veka, u kontekstu produbljivanja „Istočnog pitanja“, oslovljavano sintagmom „evropski bolesnik“.² Ni prilike u Austrougarskoj i Ruskoj Imperiji, u kojima je društveno nezadovoljstvo tinjalo kroz veći deo decenija koje su prethodile ratu, nisu bile preterano bolje nego na evropskom jugoistoku. Do kraja Velikog rata postaće očito da se ta carstva grčevito bore radi daljeg održanja svojih institucija i poredaka, dok su se sile Antante zalagale za njihovo preoblikovanje; to je predstavljalo i spor između autokratskih i nasleđenih privilegija, s jedne, i ustavno-pravnih sloboda, s druge strane.³ U tom višestepenom sukobu značajno mesto zauzimali su i brojni marginalizovani narodi koji nisu predstavljali stožerne (dominantne) etnose spomenutih monarhija. Brojne istočnoevropske nacije zahtevale su pravo na samoopredeljenje i završetak prevlasti drugih. Iz aspekta političke istorije, ta su nastojanja predstavljala nastavak procesa nacionalnog osvešćenja u okviru nedovršenog „Istočnog pitanja“. Ovo istraživanje tiče se upravo samog kraja te izazovne istorijske epohe koja je izmenila sudbine desetina miliona istočnih Evropljana, ali i predstavljala početak međuratnih napetosti koje će trajati dve decenije.

---

¹ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Dereta, Beograd, 2004, str. 30.

² Dimitris Stamatopoulos, *The Eastern Question or Balkan Nationalism(s) – Balkan History Reconsidered*, V&R unipress/Vienna University Press, Vienna, 2018, pp. 17–18. Takođe: Petar Tomac, *Ratovi i armije XIX veka*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968, str. 277–278.

³ Džon Roberts, *Evropa 1880–1945*, Clio, Beograd, 2002, str. 337.

Prema rečima jednog irskog političkog naučnika, evropski kontinent stotinu godina po završetku Velikog rata više je nalikovao na 1914. nego na 1918. godinu.⁴ Izazovi koji opterećuju Evropu jedno stoleće kasnije zvuče neobično poznato: od ranjivosti i krize liberalnog demokratskog koncepta, preko nestabilnosti u svetskom poretku, do sve naglašenije polarizacije, uspona populizma i izazova koji predstavljaju migracije stanovništva.⁵ Da stvar bude čudnija, svet je jedan vek kasnije pogođen i pandemijom korona virusa, koja se po opsegu i tragičnim posledicama u brojnim aspektima može porediti sa globalnom epidemijom španske groznice uporedo sa završetkom Velikog rata. Uočavaju se i druge podudarnosti s tim periodom: jačanje autoritarizma i demagogije, snaženje političkog bilateralizma, u kombinaciji sa nepotpuno rešenim identitetskim dilemama i neizvesnostima koje proističu iz ekonomske i političke strukture, pa čak i naznake nekih neoimperijalnih tendencija, posebno u svetlu intervencionističkih ratnih kampanja.⁶ Stoleće nakon Velikog rata, fenomeni poput demokratske regresije, iako globalno prisutni, naročito se opažaju u istočnoevropskom području.⁷

Relevantnost izučavanja fenomena od pre stotinu godina najbolje oslikavaju reči akademika prof. Andreja Mitrovića, da su dvadesete godine „počele u znaku sumraka monarhizma, bljeska revolucionarnih masovnih pokreta...”, kao i „ideje o potrebi stvaranja zajednice država i težnji ka opštem i trajnom miru”.⁸ A zašto su te stavke i dalje relevantne? Najpre, stogodišnjica završetka rata i zaključivanja mirovnih sporazuma predstavlja povoljan trenutak za osvrtanje na događaje koji su doprineli stvaranju evropske političke geografije kakvu danas poznajemo. Međutim, možda i važnije od toga, godišnjice koje se vezuju za kraj Velikog rata

---

⁴ Kenneth McDonagh, “The next European century”, *Journal of Contemporary European Research*, vol. 14, no. 4/2018, p. 292.

⁵ Ibid., pp. 292–293.

⁶ Za bliže informacije o međuratnim političkim napetostima i demokratskim manjkavostima konsultovati: Dirk Berg-Schlosser & Jeremy Mitchell (eds.). *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, Palgrave Macmillan, London, 2002. Za kritičku analizu izazova za demokratski poredak u svetlu intervencionizma i „pravednog” ratovanja konsultovati: Miša Stojadinović i Violeta Rašković Talović, „Izazovi razvoja demokratije u savremenom društvu: političko nasilje i teorija (ne)pravednog ratovanja”, *Srpska politička misao*, br. 1/2016, str. 49–64.

⁷ Konsultovati: Licia Cianetti, James Dawson and Seán Hanley, “Rethinking “democratic backsliding” in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland”, *East European Politics*, vol. 34, no. 3/2018, pp. 243–256.

⁸ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, CID, Podgorica, 2004, str. 14.

podstiču i na razmišljanje o njihovim dugoročnim društvenim i drugim dometima, ali i o onim aspektima koji su ostali neostvareni. Veliki rat se percipira i kao ishod nagomilanih protivrečnosti izazvanih imperijalizmom i razvitkom buržoaskog društva, koje je velike sile vodilo putem neminovnog krvoprolića.⁹ Njegovi ishodi vodili su kako pozitivnim aspektima poput sloma imperijalizma, proširivanja korpusa političkih i drugih sloboda, tako i marginalizatorskim i antagonističkim društvenim, ekonomskim i političkim procesima. U tom kontekstu možemo sebi postaviti pitanja poput onih da li dovoljno cenimo razne slobode koje smo kao narodi i pojedinci postepeno sticali, kao i da li istraživanje razvoja težnji ka „trajnom miru“, naročito na jugoistoku Evrope, zavređuje da budu prepoznatije u javnom i akademskom diskursu nego što je to trenutno slučaj. Da se radi o vanvremenskoj temi potvrđuju i sledeće reči u izlaganju A. Mitrovića koje se, premda u različitom kontekstu, mogu razumeti i u dvadesetim godinama ovog veka da je „nasilje umnogome zamenilo dijalog, a kada je do njega i dolazilo, bio je to tek ogorčen ideološki obračun gluvih“.¹⁰

Naime, na temeljima postignutog mira usledilo je „vreme netrpeljivih“, obeleženo prevlašću autoritarnih ideologija koje su narednih dvadesetak godina oblikovale političke i društvene procese u Evropi, sa posledicama koje su vodile u novi rat. Tačno jedan vek kasnije, Evropljani su podvrgnuti sve intenzivnijoj političkoj i drugoj polarizaciji i okolnostima u kojima su nasilje i agresija poprimili jedan drugačiji, nefizički karakter, a rovovi po uzoru na ratne protežu se duž društvenih linija rascepa. Agresija i isključivost u političkoj praksi često su mimikrirane u minimalne normativne i druge formalne okvire, zbog čega ih je sve teže prepoznati i o njima valjano vrednosno kritički promisliti. Demokratski koncept kao takav opterećen je brojnim podelama, izazovima i protivrečnostima.¹¹ Imajući to u vidu, autor ove studije nastoji da analizom pojedinih značajnih istorijskih dokumenata prvenstveno uputi na neprolaznost i na univerzalnost određenih društvenih težnji, dok, s druge strane, navodi da mnoga od tih stremljenja, nažalost, ili nisu potpuno ostvarena ili se već dosegnutim ciljevima više ne pridaje društveno-politički značaj i razvojni doprinos koji zavređuju.

⁹ Žarko Gudac, Miroslav Đorđević, *Politička istorija XIX i XX veka – svetska i nacionalna*, Fakultet političkih nauka/ Čigoja štampa, Beograd, str. 49–50.

¹⁰ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, CID, Podgorica, 2004, str. 14.

¹¹ Thomas Carothers and Andrew O’Donohue, “Introduction”, in: Thomas Carothers, Andrew O’Donohue (eds), *Democracies Divided: The Global Challenge of Political Polarization*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 2019, pp. 1–3.

Imajući u vidu prethodne navode, predmet ovog istraživanja u širem smislu jeste osvrtanje na različite mirovne aranžmane i političke procese u kontekstu završetka Velikog rata, u svetlu nepotpuno rešenog Istočnog pitanja. Osnovna hipoteza jeste da su mirovni aranžmani između pobedničke i gubitničke strane imali protivrečne ishode: s jedne strane, ishodovali su stvaranjem i teritorijalnim proširenjem brojnih evropskih država, kao i izgradnjom nove postversajske paradigme međunarodnih odnosa, dok su, s druge strane, njegove oštre odredbe, koje su delom počivale i na revizionističkim težnjama, ishodovala stvaranjem novih međunarodnih problema i fenomena – poput totalitarnih ideologija, vodeći do novog sukoba. Imajući u vidu da je značajan deo istočnoevropskog prostora bespovratno teritorijalno i politički izmenjen upravo u kontekstu završetka Velikog rata, autor smatra da stogodišnjica zaključivanja mirovnih dokumenata predstavlja povoljan momenat za upućivanje na izuzetan i trajan značaj tih akata, kao i događaja i fenomena s kojima su povezani.

Ova studija pripada akademskom domenu političkih nauka, pre svega analizirajući fenomene u polju diplomatije i međunarodnih odnosa. Upotrebom istorijskog pristupa i analizom konkretnih političkih dokumenata podvlači se njihova visoka relevantnost u okviru nekoliko važnih političkih procesa. Autor zastupa stav da su politička dokumenta i fenomeni iz predmeta ovog istraživanja posedovali višestruki značaj: (1) u procesima nacionalne emancipacije i borbe za unapređenje političkih i drugih sloboda; (2) za istraživanje izazova revanšizma u savremenim međunarodnim odnosima, i (3) za razumevanje značaja tog tragičnog istorijskog vojnog obračuna u koncipiranju multilateralnih struktura i diplomatskih tendencija. Kao što je spomenuto, stogodišnjica ratnog perioda predstavlja priliku za retrospektivu dokumenata i događaja koji su izmenili mapu istočnog dela Evrope, i doprineli uspostavljanju drugačije ravnoteže snaga između različitih političkih subjekata, starih i novih. Pored toga, imajući u vidu istorijsku distancu, autor naročito upućuje na neophodnost očuvanja i negovanja istorijskog sećanja, ne samo u domenu nauke, već i u javnom političkom diskursu, imajući u vidu da jedan vek kasnije problem revizionizma i dalje povremeno pogoršava odnose između suseda u tom delu Evrope.¹²

---

¹² Različita tumačenja istorijskih događaja i identitetski sukobi i dalje opterećuju međudržavne i međunacionalne odnose u jugoistočnoj Evropi i otežavaju demokratizaciju tog regiona. Ilustrativni su primeri bugarsko-makedonskog spora u vezi sa poreklom i jezikom makedonskog naroda, kao i brojni sukobi između naroda nekadašnje Jugoslavije. Konsultovati: Darko Gavrilović, Ljubiša Despotović, Vjekoslav Perica i Srđan Šljukić, *Mitovi nacionalizma i demokratija*, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi Sad/ Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica/Grafomarketing, Novi Sad, Novi Sad, 2009.

U strukturalnom pogledu, ova monografija sačinjena je od četiri tematske celine, pri čemu prvi i četvrti predstavljaju uvodni i zaključni deo.

Najpre je predstavljen metodološki uvodni deo, počevši od pojašnjenja problemske oblasti i predmeta istraživanja, preko hipoteza i metoda, do prostorno-vremenskog konteksta i korišćene građe. U ovom delu takođe je pružen i širi tematski okvir, kako bi se bliže ilustrovao značaj izučavanja predmetne oblasti u kontekstu istorijskih, kao i pojedinih savremenih fenomena.

U drugom delu autor tumači sadržaj nekoliko političkih i pravnih dokumenata koji su nastali tokom ratnog perioda, odnosno pre Primirja iz Kompjenja. U okviru analize „Aprilskih teza” i „Dekreta o miru” Vladimira Lenjina, kao i „Četrnaest tačaka” Vudroa Vilsona, konstatuje se visoka relevantnost tih dokumenata za oblikovanje međunarodnih političkih procesa u kontekstu završetka Velikog rata. Pored toga, analiziran je i Londonski ugovor iz 1915. godine kao jedan ilustrativni primer tajnog sporazuma, ali je i pružen i osvrt na relevantna politička dešavanja i tendencije u državama poput SAD i Rusije, kako bi se bliže pojasnio kontekst nastanka gorespomenutih deklaracija. Ovaj deo istraživanja značajan je u prikazivanju relevantnosti „versajskog mirovnog perioda” za rađanje nove paradigme međunarodnih odnosa i pravljenje otklona od manjkavih fenomena poput tajne diplomatije. Iako će međuratni period biti obeležen u znaku revizionizma i brojnih drugih negativnih tendencija, u ovom delu fokus je postavljen na najafirmativnijem postignuću tog perioda – na zagovaranju uspostavljanja što obuhvatnijih međunarodnih institucija koje bi podsticale miroljubivu i inkluzivnu saradnju. Bez obzira na brojne neuspehe Društva naroda i međunarodnih inicijativa tokom međuratnog perioda, autor zaključuje da su ti procesi predstavljali ključnu skretnicu ka unapređenju diplomatske teorije i prakse i integrativnim procesima koji će nastupiti od kraja Drugog svetskog rata naovamo.

U okviru trećeg tematskog dela analizirane su odredbe međunarodnih ugovora koji su zaključeni u kontekstu završetka Velikog rata. Naročiti fokus je na analizi Versajskog ugovora, ne samo u svojstvu najznačajnijeg političko-vojnog sporazuma u kontekstu završetka rata, već i u cilju adekvatnijeg razumevanja motivacije zemalja poput Francuske za ostvarivanjem regionalne hegemonije. Pored vrlo značajnih aspekata poput uspostavljanja Društva naroda, utvrđivanja reparacija za ogromnu ratnu štetu i priznavanje suseda poput Poljske, autor nastoji da pokaže da je Versajski sporazum predstavljao i revizionistički instrument koji je Francuska koristila ne samo u cilju što opsežnijeg zauzdanja nemačkog suseda već i radi ispravljanja istorijskih razmirica iz francusko-pruskog rata. Radikalne odredbe Versajskog sporazuma doživljene su kao duboko nepravedne u očima nemačkog naroda, kao što su i

odredbe drugih mirovnih ugovora, poput Sen-Žermenskog, Trijanonskog, Sporazuma iz Neija i Sevra, bili suštinski odbačeni od strane stanovništava, a kasnije i rukovodstava, drugih pripadnica Centralnih sila. Uprkos činjenici da su brojne odredbe navedenih sporazuma prekršene već tokom međuratnog perioda, s druge strane, one jesu ishodovale i uspostavljanjem novog odnosa snaga u centralno-istočnom delu Evrope, zahvaljujući ostvarenju prava brojnih nacija iz tog prostora na samoopredeljenje i nacionalno ujedinjenje. Premda Drugi svetski rat jeste imao svoje uzroke u neadekvatno rešenim pitanjima iz prethodnog svetskog sukoba, ishodi Velikog rata bili su svakako odlučujući, kako u pogledu uspostavljanja novih država i menjanja granica starih tako i promene oblika vladavine, državnog uređenja i političkog poretka, čime je sudbina desetina miliona Evropljana bespovratno izmenjena.

U zaključnom delu podvlači se relevantnost analiziranih dokumenata i fenomena u više značajnih političkih procesa, od ostvarivanja prava na samoodređenje i izgradnje državnih sistema, preko potrebe za ustanovljenjem održivijih i transparentnijih međunarodnih odnosa, do potrebe za što širim regionalnim i globalnim integrativnim procesima. Imajući u vidu stoletnu vremensku distancu, zaključuje se i da je nužno negovati kulturu sećanja, kako u naučnom tako i u širem društvenom pogledu. To je utoliko relevantnije kada se uzme u obzir da problemi poput manjka međudržavnog poverenja i revizionistički trendovi u istočnom delu Evrope, nažalost, predstavljaju neprolazne fenomene čiji se koreni mogu kvalitetnije razumeti na osnovu bližeg i detaljnijeg pregleda istorijskih obrazaca.

Prostorni kontekst istraživanja jeste istočnoevropski geografski region. Poseban fokus analize biće na užem području koje se u aktuelnom, posthladnoratovskom narativu označava sintagmom „srednja i istočna Evropa” (SIE). Radi se o području koje je na severu omeđeno Baltičkim morem a na jugu se proteže do grčke i turske granice u Trakiji, na zapadu se graniči sa Nemačkom, Austrijom i Italijom a na istoku sa Crnim morem i najzapadnijim delom Zajednice nezavisnih država.¹³ To područje se u međuratnom narativu označavalo različitim terminima, poput „Srednje Evrope” (u nemačkoj literaturi) ili „Međumorja”, kao

---

¹³ Zajednica nezavisnih država (ZND) uspostavljena je 1991. godine uporedo sa razdruživanjem Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR). U kontekstu sukoba sa Rusijom povodom otcepljenja Krimskog poluostrva i krize u regionu Donbasa, Ukrajina se 2014. godine formalno povukla iz punopravnog članstva i svela svoje učešće u toj inicijativi na angažman uporediv sa posmatračkim statusom. Konsultovati: Miloš Petrović, *Nastanak ukrajinske krize: od političke iluzije Evropske unije do bitke za postsovjetsku Evropu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019.

političkog koncepta koji su zagovarali poljski stratezi.¹⁴ Premda istočnoevropsko područje predstavlja primarni geografski fokus ove studije, u njoj će u manjoj meri biti zastupljeni i analizirani i aspekti (dokumenti, fenomeni) koji se odnose i na druga područja, poput maloazijskog i zapadnoevropskog regiona.

Vremenski opseg istraživanja jeste period završetka Prvog svetskog rata. Analizom diplomatskih dokumenata i druge raspoložive građe biće načinjen uvid u tadašnje događaje, s pružanjem kontekstualnih pojašnjenja i osvrtu na savremene fenomene, u meri u kojoj to bude moguće. Autor će posebno voditi računa o izazovu anahronizma. Naime, primena savremenih stavova i tumačenja na događaje koji su istorijski udaljeni zapravo predstavlja čestu i raširenu metodološku grešku u nauci o povesti i doprinosi udaljavanju od akademskih standarda objektivnosti i nepristrasnosti. S druge strane, postoji taj problematičan činilac da „učitavanje” današnjih stavova i saznanja, i dostupnost dodatno raspoloživih izvora, omogućuje i naknadno promišljanje i analizu istorijskih događaja. U tom smislu, izazov je za svakog autora da pri naknadnom promišljanju – koje predstavlja neminovnost pri interpretaciji istorijskih događaja i razumevanju izvora, pa i u samom procesu formiranja naučnih stavova – zadrži akademsku i drugu objektivnost na način da teorijski i drugi pristupi i alati budu ograničeni na podupiranje razumevanja istorijskih činjenica. Autor analizira predmetnu oblast svestan da o njoj postoji obimna i visokokvalitetna naučna građa, na koju će se oslanjati u svom radu, a doprinos će se sastojati pre svega u podupiranju tvrdnje da su dokumenta i događaji koji su obeležili taj period nesporno akademski, pa i društveno relevantni, čak i stotinu godina kasnije.

Kao što je primetio Erik Hobsbaum „Svet koji se urušio krajem 1980-ih bio je onaj koji je oblikovan posledicama Ruske revolucije iz 1917. godine”.¹⁵ Autor ove studije smatra da se slična analogija može primeniti i za neke druge tekovine tog perioda, poput akta o „Četrnaest tačaka”, koji će takođe biti predmet istraživanja, budući da je uticao na sadržinu svih mirovnih ugovora u izvesnoj meri. Dodatno, autor upućuje i na značaj razumevanja šireg konteksta: da su spomenuta dokumenta i nastala u okolnostima širenja političkih i nacionalnooslobodilačkih revolucionarnih pokreta, kao posledice duboko

¹⁴ Alexander Manfred, „Mittleuropa’ als politischer Begriff?” in: Jiri Subrt, Walter Pape (eds.), *Mittleuropa Denken: Intellektuelle, Identitäten Und Ideen: Der Kulturraum Mittleuropa Im 20. Und 21. Jahrhundert*, De Gruyter, Berlin, 2018, pp. 59–74; Robert Ištók, Irina Kozárová and Anna Polačková, „The Intermarium as a Polish Geopolitical Concept in History and in the Present”, *Geopolitics*, vol. 26, no.1/2021, pp. 314–341.

¹⁵ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 36–38.

ukorenjenih i raznoliko motivisanih društvenih frustracija i vakuuma koji se stvarao u istočnoevropskom prostoru.¹⁶

Analitički instrumenti kojima autor bude nastojao da bliže pojasni i kontekstualizuje određene fenomene biće ograničeni na domen politikoloških tumačenja. Pomoću istorijskog pristupa autor nastoji da sa stoletne vremenske distance sagleda značaj tadašnjih procesa za učvršćivanje nacionalnih država u regionu današnje „Srednje i Istočne Evrope”. Analizirane ugovore autor tumači u kontekstu osnovnih političkih fenomena koji su s tim ugovorima u neposrednoj vezi. Navedeni procesi biće istraživani pomoću naučne deskripcije, a na bazi relevantne građe i akademske argumentacije biće tragano za naučnim objašnjenjima u okviru problemske oblasti ove studije. Najzad, kada se govori o samom istraživačkom problemu, važno je definisati i njegov opseg i granice. Autor nastoji da: (a) analizira politička dokumenta koja su obeležila period završetka Prvog svetskog rata; (b) da ih interpretira u kontekstu političkih prilika, ali samo u meri koja je nužna za tumačenje odredbi tih akata; (c) da uputi na relevantnost tih zamisli i stotinu godina po završetku Velikog rata. Takav fokus istovremeno podrazumeva i ograničenja, u smislu da će autor odredbe i naume različitih akata tumačiti u obimu koji je neophodan za razumevanje sadržaja samog propisa, kao i konteksta u kojem je nastao, ali ne i za poimanje čitavih istorijskih događaja, što bi zahtevalo sasvim drugačiju postavku istraživanja. Granice su postavljene i u pogledu obima analizirane dokumentacije, pri čemu je fokus samo na najrelevantnijim mirovnim ugovorima i političkim deklaracijama u kontekstu istraživane teme, kao i događajima i fenomenima koji su neposredno povezani s odredbama tih akata.¹⁷ Autor je svestan ograničenja koja takav odabir može prouzrokovati, dok, s druge strane, zastupa stanovište da se takvom koncepcijom adekvatnije održava problemski fokus, uz što manje udaljavanja od osnovne teme. Izuzetna složenost perioda stvaranja versajskog koncepta, Istočnog pitanja, kao i niza povezanih političkih događaja i fenomena koje je bilo neophodno ugraditi u istraživanje, ovakvu postavku studije učinio je izuzetno zahtevnim zadatkom, koji je autor nastojao da izvrši na što obuhvatniji način, a svestan nepotpunosti i ograničenja koje takav koncept može da donese. Mogući nedostaci u tom smislu predstavljaju isključivu odgovornost autora.

---

¹⁶ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, op. cit., str. 52.

¹⁷ Originalni sadržaj odredbi koje su analizirane u okviru ove publikacije naveden je u okviru izvora u fusnoti na početku svakog poglavlja; na pojedinim mestima gde se referiše na određene odredbe se po prirodnom toku teksta podrazumeva da se radi o istom izvoru, tj. aktu koji je predmet tog posebnog segmenta knjige, osim ukoliko nije navedeno drugačije.

Cilj ove studije nije temeljni opis istorijskih događaja, već prvenstveno usmeravanje na sadržaj samih akata, uz svest da one mogu biti valjano tumačene samo smeštanjem u odgovarajući prostorno-vremenski kontekst, uključujući i aspekte koji su od značaja i za savremene međunarodne odnose. Svestan takve postavke, autor smatra da istraživanje ne nosi poseban dodatni doprinos u samom tumačenju istorijskih prilika, već da ono može biti akademski relevantno najpre u smislu proučavanja mirovnih dokumenata pomoću istorijskog pristupa, uz upućivanje na važnost tih akata i u kasnijim istorijskim periodima, pa i u postmodernom dobu. Stoletna vremenska distanca pruža povoljnu priliku za osvrt i razmatranje neprolaznih težnji za postizanjem održivog mira i bliže međunarodne saradnje, i to na kontinentu koji je bio središte dva najkrvavija svetska sukoba. To je utoliko važnije imajući u vidu da je jedan od ishoda tog perioda i težnja za što obuhvatnijim međunarodnim organizovanjem, a da u istočnom delu Evrope već decenijama produbljuje internacionalnih integrativnih procesa predstavljaju strateške prioritete.

Ovim rečima se zaključuje idejna skica proistekla iz pitanja s početka ovog poglavlja – *zašto su te stavke sada važne?* – a idejni krug koji je napravljen upućuje na ukorenjenost ljudskih težnji ka idealima mira, jednakosti i slobode. Navedene akte nemoguće je valjano interpretirati bez smeštanja u odgovarajući prostorno-povesni kalup (osim u situacijama kada nije ni cilj što celovitije razumevanje, već možda negativni društveni fenomeni poput ideoloških ili senzacionalističkih namera preinačavanja podataka i njihovog poimanja). Takvih namera, nažalost, oduvek je bilo a ne samo u dobu „lažnih vesti” i „infodemije”. O tome svedoči i citat koji se pripisuje jednom od najuticajnijih britanskih književnika, Džoržu Orvelu, da „najefikasniji način da se ljudi unište jeste da se onemogući i izbriše njihovo razumevanje vlastite istorije”.

Navedena rečenica možda ne sadrži ništa sporno, pa čak podstiče i misaoni proces. Međutim, bez obzira na argument da spomenuta rečenica ima čak 781.000 poveznica na Gugl pretraživaču (uz široku upotrebu na društvenim mrežama, medijskim portalima, pa čak i u knjigama), činjenica je da zapravo ne postoji konačan konsenzus o tome da je ona ikada izrečena ili napisana od strane Dž. Orvela, bez obzira na brojne navode koji to nastoje da potvrde.¹⁸ Jedan vek nakon završetka Velikog rata i međuratnog perioda u kojem je stvarao jedan od najpoznatijih distopijskih mislilaca, istom se piscu naširoko pripisuju reči koje, možda da a možda i ne, proističu iz njegovog „kreativnog genija”. Takvi slučajevi

---

¹⁸ Informacija preuzeta na osnovu unosa navodnog citata na Gugl pretraživaču u februaru 2021. godine.

simptomatični su za aktuelno doba postistine, kada je isuviše izazovno zapravo proniknuti do verodostojnih podataka kako bi se oni mogli valjano tumačiti. Otuda i završna napomena autora u vezi sa korišćenim izvorima.

Autor završava ovo savremeno tematsko odstupanje kratkim obrazloženjem, kojeg su svi naučnici naročito svesni: da je pri svakom istraživanju dragoceno što više se oslanjati na primarne izvore, i da ih je potrebno tumačiti u skladu sa prostorno-vremenskom matricom iz koje potiču. Imajući u vidu vremensku distancu, ali i spomenute izazove doba postistine, autor će nastojati da se što striktnije drži savremeno-istorijskog istraživačkog okvira. Sekundarna literatura može imati nesporno snažnu ulogu u izgradnji i podupiranju argumentacije, ali preteranim oslanjanjem na te izvore rizikuje se sužavanje istraživačkog fokusa i odvratanje od potencijalno drugačijeg naučnog sagledavanja istraživog fenomena. Autor studije značajno koristi oba pristupa, pri čemu primarne izvore analizira nekoliko puta u različitim fazama, pre, tokom i nakon konsultovanja sekundarne literature, u nastojanju da pruži dodatani lični doprinos problemskoj oblasti.

2. POLITIČKE DEKLARACIJE I MEĐUNARODNO ORGANIZOVANJE

2.1. Ka posleratnim međunarodnim odnosima

„Putem posebnih odredbi mora da bude obrazovano opšte udruženje naroda, čija bi svrha bila pružanje međusobnih garancija političkoj nezavisnosti i teritorijalnoj celovitosti velikih, kao i malih država.“

Tačka XIV/ Četrnaest tačaka predsednika Vudroa Vilsona¹⁹

Završna godina Velikog rata otpočela je proglasom američkog predsednika Vudroa Vilsona „Četrnaest tačaka“ na samom početku 1918. godine, premda će ratni okršaji nastaviti da vode još stotine hiljada ljudi u smrt do kraja iste godine. Spomenuti proglas je zapravo predstavljao deo govora predsednika Vilsona pred Predstavničkim domom i Senatom Sjedinjenih Američkih Država, kojim je nastojao da pridobije njihovu podršku ne samo za okončanje američke samoizolacije, već i za drugačije viđenje posleratnog uređenja Evrope. Pored toga, poslednja, odnosno četrnaesta tačka Vilsonovog govora odnosila se na potrebu za stvaranjem nadnacionalnog tela koje bi okupljalo međunarodno priznate države sveta. Njegovo viđenje spoljne politike, koje će imati zastupljeno mesto u kontekstu stvaranja drugačijeg diplomatskog poretka, postaće poznato pod sintagmom „Vilsonov internacionalizam“.²⁰ Međutim, s obzirom na značaj njegovih stajališta o samoopredeljenju (ne samo u smislu etničkog principa formiranja država, već i što šireg učešća građana i snaženja političkih sloboda), neretko se izostavlja i drugi fokus Vilsonove politike koji je zagovarao integrativni

---

¹⁹ Woodrow Wilson, *President Woodrow Wilson's Fourteen Points, 8 January, 1918*, Yale Law School – Lillian Goldman Law Library (Avalon Project), New Haven, 2021, Available from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp#:~:text=It%20will%20be%20our%20wish,secret%20understandings%20of%20any%20kind, (Accessed 1 February 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

²⁰ Hilary Larkin, “The Victorian aetiology of Wilsonian liberal internationalism”, *Intellectual History Review*, vol. 26, no. 4/2016, pp. 537–538.

internacionalizam, odnosno, integracije u međunarodnim odnosima kao sredstva za osiguranje trajnog mira.²¹

Potreba za stvaranjem globalne organizacije bila je rezultat poimanja da su međunarodni institucionalni procesi nužni radi uspostavljanja održivog mira, njegovog promovisanja i što bliže saradnje među državama, kao i ideje da bi takvi forumi trebalo da budu mesta gde bi se o različitim stajalištima i problemima razgovaralo u što širem multilateralnom formatu. U tom smislu, zalaganje za uspostavljanje tela koje će nakon Versajskog sporazuma krenuti da prerasta u Društvo naroda predstavljalo je veliki pomak u diplomatskom pogledu, budući da je vodilo stvaranju geografski najobuhvatnijeg međunarodnog tela koje će, kao i Ujedinjene nacije decenijama kasnije, postati simbol međunarodnih političkih odnosa kao takvih.

Društvo naroda je uspostavljeno u kompromisnom duhu, na sredini između dva suprotstavljena stajališta.²² S jedne strane, pojedine zemlje zalagale su se za zadržavanje konzervativnog (vestfalskog, prim. aut.) principa po kojem države imaju pravo da prate svoj nacionalni interes, pa makar to značilo i stupanje u rat mimo međunarodne podrške, dok su, s druge strane, bila pojedina radikalna stajališta koja su se zalagala za stvaranje neke vrste svetske vlade koja bi imala na raspolaganju i silu kao instrument za usmeravanje međunarodnih tokova i sprečavanje sukoba.²³ Društvo je donelo promene u najmanje dva aspekta: nastojanjem da se jedna organizacija uspostavi kao neka vrste vrhovnog diplomatskog arbitra u rešavanju sporova, kao i zahtevanjem od svojih članica da se odreknu upotrebe sile, tj. jednog od osnovnih elemenata svoje suverenosti u odnosima sa drugim članicama, iako ta organizacija nije imala puno instrumenata da države-članice na tako nešto i primora.

Premda ova prva globalna međudržavna organizacija nije imala preterano uspeha ni u jednom od spomenutih aspekata, principi na kojima je ona zasnovana su poslužili i izgradnji drugih, efikasnijih međunarodnih tela, od Ujedinjenih nacija do Evropske unije, kao najuspešnijeg mirovnog projekta XX veka. Težnje ka postizanju održivog i što šireg mira imaju kao svoje polazište mehanizme koji su pokrenuti nakon Velikog rata, i ova studija nastoji da bliže

---

²¹ Trygve Throntveit, "The Fable of the Fourteen Points: Woodrow Wilson and National Self-Determination", *Diplomatic History*, vol. 35, no. 3/2011, pp. 445–446.

²² Key Pittman, "Proceedings of the Academy of Political Science in the City of New York", *The League of Nations Covenant (Jul., 1919)* The Academy of Political Science, vol. 8, no. 3, pp. 16–17.

²³ Ibid.

uputi na značaj tih aspekata razvoju međunarodnih integrativnih procesa u kasnijim decenijama.

Dok je proglas o „Četrnaest tačaka” inspirisao mnoge aspekte versajskog mirovnog sistema, to nije bio jedini, pa čak ni prvi dokument koji je pretendovao da postavi nove principe uređenja Evrope. Proglasu je prethodila Lenjinova deklaracija „Dekret o miru”, koji je krajem 1917. godine usvojen od strane Drugog sveruskog kongresa sovjeta.²⁴ U tom trenutku Vladimir Ilič Uljanov (oslovljavan kao *Lenjin*) već je bio ustoličen kao predsedavajući Saveta komesara novostvorene Ruske Sovjetske Republike, što je predstavljalo ekvivalent premijerskoj funkciji u kontekstu tadašnjeg političkog sistema.²⁵ Ova dva akta koja su gotovo istovremeno proklamovana sa najvišeg političkog nivoa i od strane najvećeg evropskog kopnenog suseda, kao i najbližeg prekookeanskog saveznika, inspirisali su brojne političke, društvene i ekonomske procese širom ratom razorenog evropskog kontinenta.

Osim hronološke podudarnosti, sličnosti između ova dva dokumenta u sadržinskom smislu nisu velike, ali ni sasvim zanemarljive. S jedne strane, oba akta pretendovala su da u manjoj ili većoj meri izmene ili ograniče vestfalske principe u diplomatskim odnosima (bilo delegiranjem dela suvereniteta u pogledu upotrebe sile na nadnacionalni nivo, ili postavljanjem na glavnu pozornicu naroda/građana, umesto država kao nosioca međunarodnih odnosa). Takođe, drugi važan zajednički sadržilac ova dva dokumenta predstavljalo je uvažavanje prava na samoopredeljenje i naglašavanje značaja uspostavljanja i održanja mira, što je u trenucima pisanja tih dokumenata, dok je besneo jedan od najsurovijih međunarodnih ratova ikada vođenih, predstavljalo gotovo utopijsku zamisao.

Treća važna dodirna tačka ogledala se u potrebi za većom međunarodnom transparentnošću, tj. prevazilaženju tajnih diplomatskih dogovora koji su, pre svega, produbljivali neizvesnost u međunarodnim odnosima, a posebno su ugrožavali perspektive održavanja mira u pojedinim regionima. Ruska strana u tome je otišla u radikalnom pravcu, te su nove vlasti u periodu od novembra 1917. do februara 1918. objavile sve tajne sporazume koje su sklopile prethodne vlade.²⁶

²⁴ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, op. cit., str. 22–23.

²⁵ Lara Douds, “‘The dictatorship of the democracy’? The Council of People’s Commissars as Bolshevik-Left Socialist Revolutionary coalition government December 1917 – March 1918”, *Historical research*, vol. 90, no. 247/2017, pp. 38–39.

²⁶ Vladimir Lenin, *Report on Peace October 26 (November 8), Second All-Russia Congress of Soviets of Workers’ and Soldiers’ Deputies*, Marxists Internet Archive, Available from:

Četvrto, a ne i najmanje važno – oba dokumenta bila su sastavljena tako da utiču na međunarodne prilike na evropskom kontinentu, pa i drugde, a prvenstveno da zadobiju za sebe nove subjekte diplomatskih odnosa, poput npr. država iz srednje, istočne i jugoistočne Evrope. To je takođe značilo i da su se njihovi željeni geografski dometi bar delimično preklapali, te je dolazilo i do sukoba koncepata; pojedini srednjoevropski narodi imali su kontakte sa suprotstavljenim stranama u ratnom sukobu.²⁷

Premda spomenute podudarnosti nisu identične ni u poimanju ni u svom obuhvatu, one jesu bile barem delimično usmerene na istu ciljnu grupu – na „nove”, kao i „starije” članice međunarodnog poretka. One su zastupale različita viđenja razvoja diplomatskih odnosa, koja će značajno uticati na preuređenje prilika na evropskom kontinentu. Procesi koji su proistekli iz ruševina Prvog svetskog rata biće među presudnima za sudbinu Evropljana, ne samo u „Kratkom dvadesetom veku”, već i u posthladnoratovskom periodu. Brojne zemlje, poput npr. tri baltičke republike – Estonije, Letonije i Litvanije, svoju novovekovnu državnost i diplomatske napore crpeće upravo iz novih principa i događaja koji su najavili novu etapu u međunarodnim odnosima.

Iz aspekta političke geografije i istorije, međuratni period odlikovaće se uspostavljanjem srednjoevropskog koridora, u okviru kojeg će nove-stare zemlje tog regiona imati ulogu odbrambenog pojasa evropskog zapada ka boljševičkom istoku.²⁸ Taj će „sanitarni pojas” nestati kao rezultat Drugog svetskog rata, kada je gvozdена granica između Prvog i Drugog sveta, prema rečima britanskog premijera V. Čerčila, bila povučena duž linije između Šćećina na severu i Trsta na jugu.²⁹ Po padu „Gvozdene zavese” srednjoevropski region

---

<https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/oct/25-26/26b.htm>, (Accessed 10 February 2021).

Stavke koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

²⁷ Američko priznanje Čehoslovačke posredstvom njenog nacionalnog saveta koji je bio u Vašingtonu, dok ta zemlja još uvek nije faktički kontrolisala ni teritoriju ni vršila vlast na terenu, predstavlja jedan od interesantnijih primera u istoriji savremene diplomatije. Konsultovati: Charles Fenwick, “Recognition of the Czechoslovak Nation”, *The American Political Science Review*, vol. 12, no. 4/1918, p. 715.

²⁸ G. Bennett, *Eastern Europe: Cordon Sanitaire or Powder-Keg? British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919–24*, Palgrave Macmillan, London, 1995, pp. 41–44.

²⁹ Winston Churchill, *Churchill's Iron Curtain Speech*, Westminster College, Fulton, 2021, Available from: <https://www.wcmo.edu/about/history/iron-curtain-speech.html#:~:text=On%20March%205%2C%201946%2C%20Sir,has%20descended%20across%20the%20continent>, (Accessed 1 March 2021).

i identitet ponovo će poprimiti neke od međuratnih odlika, u smislu bliskog vezivanja za zapadnoevropske političke i ekonomske procese. A prilikom svog „povratka u Evropu“, te zemlje svoje spoljnopolitičke i diplomatske dileme upoređivaće sa periodom međuratnog traganja za identitetom i napora u izgradnji države.

2.2. Londonski sporazum – jedan *par excellence* primer ratne „tajne diplomatije“

*„Po naređenju svoje vlade,
markiz Imperiali, ambasador Njegovog Veličanstva, kralja Italije,
ima čast da saopšti poštovanom Seru E. Greyu, prvom državnom sekretaru
njegovog britanskog veličanstva za spoljne poslove,
i njihovim ekscelencijama G. Pavlu Kambonu, ambasadoru francuske republike
i G. grafu de Benckendorffu, ambasadoru Njegovog Veličanstva, cara svih Rusa,
sledeći Memorandum...“*

Preambula Zaključaka Londonske konferencije
od 26. aprila 1915. godine³⁰

U diplomatiji, pre i tokom trajanja Velikog rata, ugovaranje separatnih i tajnih sporazuma koji su bili usmereni protiv drugih zemalja nisu predstavljali retkost. Takve aktivnosti ne samo da su rađale nepoverenje u međunarodnim odnosima već su doprinosile i nestabilnosti i rađanju novih sukoba. Imajući u vidu da se u hronološkom smislu ova studija pre svega fokusira na period završetka Velikog rata, a da su primeri tajne diplomatije prethodili tom intervalu, kako se ne bi suviše remetio vremenski sled, u ovoj studiji biće predstavljen samo jedan takav primer skrivene diplomatije – Londonski ugovor iz 1915. godine. Svrha analiziranja ovog dokumenta i konteksta u kojem je donet ogleda se u ilustrovanju njegove nepovoljne uloge po razvoj posleratnih međunarodnih odnosa, premda treba napomenuti i činjenicu da je njegovo samo ugovaranje omogućilo stupanje u rat Italije na strani Antante.

³⁰ Dokumenti i doktrina 1915–1955/Tajni Londonski ugovor (26. IV 1915), Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa (Hrčak), str. 254–259.

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

Blizu godinu dana Italija je oklevala da stupi u Veliki rat, iako je, u krajnjem slučaju, time mogla dosta da ostvari, barem u smislu završetka procesa nacionalnog ujedinjenja. Zemlja je još od početka osamdesetih godina XIX stoleća bila jedan od partnera u okviru Trojnog saveza Nemačke, Austrougarske i Italije. Svrha tog pakta ogledala se u podršci u slučaju napada, kao i podrške u ostvarivanju teritorijalnih pretenzija. Međutim, uprkos višedecenijskoj saradnji, odnosi između Italije i Austrougarske povremeno su bivali napeti usled nezadovoljstva statusom brojne italijanske manjine duž jadranske obale i alpskog područja Dvojne monarhije. Međutim, savez je dugo opstajao, s obzirom na to da je Italiji bilo važno da obezbedi podršku tih zemalja u slučaju produbljivanja sukoba sa Francuskom, koja je nastojala da onemogući ostvarivanje apeninskih planova u Severnoj Africi i drugde.

Ipak, austrougarska objava rata Kraljevini Srbiji i stupanje Dvojne monarhije i Nemačke u rat protiv Antante (Rusko carstvo, Britansko carstvo, Francuska) zatekli su italijanske diplomate, koji o takvim namerama nisu bili zvanično obavješteni.³¹ Italijansko rukovodstvo je kao privremeno rešenje odlučilo da zemlja ostane izvan ratnih zbivanja. Međutim, isturena geografska pozicija te zemlje usred Sredozemlja, na granicama između središta Evrope i Severne Afrike, odluku o neutralnosti činila je neodrživom na duži rok. Pored negativnog uslovljavanja od strane najvećeg zapadnog kopnenog suseda, Francuske, kao i moćne britanske mornarice, s druge strane, Antanta je odlučila i da se posluži podsticajima u vidu teritorijalnih i drugih koncesija za Italiju, koje će biti uvrštene u Londonski ugovor, potpisanog u tajnosti od strane zemalja Antante i Italije. Međutim, prilikom revolucionarnih previranja u Rusiji boljševičke vlasti objaviće njegov sadržaj u nastojanju da zadobiju što snažniju podršku javnosti za dalje širenje socijalističke ideje i osuđivanje manjkave „klasne diplomatije“.³²

U svakom slučaju, italijansko pridruživanje Antanti zakomplikovalo je nemačke, bugarske, osmanske i austrougarske planove u Sredozemlju, i uticalo je i na preuređenje evropske mape nakon Velikog rata. Dometi sporazuma

---

³¹ The Italian Declaration of Neutrality, The World War One Document Archive, 2021, Available from: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Italian_Declaration_of_Neutrality, (Accessed 10 April 2021). U vezi sa italijanskim „vaganjem“ ishoda oko stupanja u rat konsultovati: William Renzi, „Italy’s Neutrality and Entrance into the Great War: A Re-examination“, *The American Historical Review*, vol. 73, no. 5/1968, pp. 1414–1432.

³² Miodrag Lekić, *Tajno i javno u diplomatiji*, Politika, Beograd, 2010, dostupno preko: <http://www.politika.rs/sr/clanak/159245/Specijalni-dodaci/Tajno-i-javno-u-diplomatiji>, (Pristupljeno 11. aprila 2021).

značajni su i za ostvarivanje ratnih ciljeva Kraljevine Srbije, koja nije bila potpisnica ugovora, ali su se pojedine odredbe ticale proširenja njenih granica nakon rata.³³

Vojna konvencija iz Londona, skromno naslovljena kao „Memorandum“, sadrži šesnaest članova i dve deklaracije. Uvodnim klauzulama regulisane su obaveze o međusobnoj pomoći koje proističu iz stupanja Italije u rat na strani Antante. Prvom odredbom konstatuje se da se zaključivanjem konvencije između gorepomenutih strana Rusija obavezuje da će opredeliti određeni broj vojnih snaga (sa propisanim minimumom) koje će usmeriti protiv Dvojne monarhije kako bi se onemogućilo da ta zemlja ne napadne Italiju sa svim snagama, uz planiranje većine ruskih snaga za borbu protiv nemačkog suparnika. Drugim članom Italija se obavezuje da će svoje celokupne resurse upotrebiti za zajedničko ratovanje uz Francusku, Rusiju i Britaniju. Britanska, kao i francuska flota, podržavaće odbranu italijanske teritorije do uništenja austrougarske mornarice ili do postizanja sporazuma o miru, a u tu svrhu se predviđa i ugovaranje pomorske konvencije između tri partnerske zemlje.

Daljim odredbama se mahom propisuju teritorijalne i druge privilegije koje bi proistekle iz pridruživanja Italije savezničkim naporima. Četvrtim članom Italiji se nakon postizanja mirovnog sporazuma obećavaju oblasti Trentina, Južnog Tirola, okruzi Gorica i Gradišće, Istra do Kvarnera i Opatije, Cres, Lošinj i manja okolna ostrva. Primenjeno na aktuelne granice, radi se o delovima italijanskih regiona Trentino Alto Adiđe i Frijuli Venecija Đulija, o slovenačkoj obali, Istri i najvećeg dela ostrva u području smeštenog između Dalmacije i Istre. U okviru naredne odredbe uvažavaju se i italijanski teritorijalni zahtevi u pogledu Dalmacije, koja se uglavnom, premda ne u potpunosti, ima predati toj zemlji (okvirno rečeno, radi se o područjima koja se protežu od zadarskog područja do šibeničkog zaleđa, uključujući i priobalni planinski deo, kao i brojna ostrva, od Paga i Vira na severu do Mljeta na jugu, uz manje izuzetke). Iz toga će biti izuzeta tzv. „neutralizovana područja“ – od istočnog dela šibeničke obale do Pelješca na jugu, kao i obale južnije od Cavtata do središnje obale današnje Albanije (reka Vjosa), uz izuzimanje onih oblasti koje čine deo crnogorske obale. Potom se

---

³³ Važno je naglasiti da se radi o ugovoru koji je u tajnosti sačinjen između zemalja Antante i Italije, i u koji Kraljevina Srbija nije imala uvid, niti je o njegovom sastavljanju bila zvanično obavještena. Diplomate Kraljevine Srbije naknadno su došle do određenih informacija u vezi sa tačkama obuhvaćenih Memorandumom, ali nisu imale pun uvid u sadržaj dokumenta do njegovog jednostranog objavljivanja od strane boljševičke vlade nekoliko godina kasnije, zajedno sa drugim tajnim sporazumima iz carske diplomatske arhive.

Za detaljnije podatke o ratnim ciljevima Kraljevine Srbije konsultovati: Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914–1918*, Beograd, 1992.

navodi i beleška po kojoj se precizira da se za Hrvatsku opredeljuje preostali deo tog jadranskog područja uključujući i Rijeku i Karlobag, uz pojedina ostrva, poput npr. Krka i Raba.

Na jugu, ispod italijanske Dalmacije, prostiru se delovi koji su predviđeni za Srbiju i Crnu Goru, od oblasti južno od Šibenika do središnje Albanije, koja sadrži gradove poput Splita, Dubrovnika, Kotor, Bara, Ulcinja, mesta Sveti Jovan (Medovo) i ostrva poput Čiova, Šolte i Brača, pored ostalih. Luka Drač se dodeljuje albanskoj državi. Iako su zemlje Antante u Londonski ugovor ugradile odredbe rukovodeći se predratnim granicama nezavisne Srbije i Crne Gore i njihovim pojedinačnim interesima, treba napomenuti da je u vreme ugovaranja tog sporazuma već bio poznat ratni cilj srpske vlade kojom se „sve sile stavljaju u službu velike stvari srpske države i srpsko-hrvatskog i slovenačkog plemena”.³⁴

Šestim članom Italiji se dodeljuje suverenitet nad Valonom i strateški važnim ostrvom Sazan u Otrantskom zalivu, kao i okolne teritorije u cilju odbrane ovih poseda. Na taj način je italijanska teritorija ne samo mogla da obuhvati gotovo sve najznačajnije strateške tačke na istočnom Jadranu u većini njegovog prostranstva (od Istre i kvarnerskih ostrva, preko većeg dela Dalmacije i njenih ostrva, do delova Albanije), već je mogla da ima i nadzor nad pristupom u Jadransko more kroz Otrantska vrata. Na taj način, Jadransko more bi u bezbednosnom smislu faktički postalo italijansko *Mare Nostrum*.³⁵ Međutim, u skladu s narednom odredbom, u slučaju da Italiji budu dodeljene sve navedene oblasti, i ukoliko u središnjoj Albaniji bude uspostavljena mala autonomna neutralizovana država (u pojasu između Valone i Vlore), ta se zemlja neće protiviti podeli severne i južne Albanije između Srbije, Crne Gore i Grčke, pod uslovom da druge zemlje Antante to podrže. (Ostatak) Albanije bi prešao pod pokroviteljstvo Italije, koja bi bila zadužena za spoljno predstavljanje te zemlje, a Italija bi osigurala i da postoji granični kontakt zapadno od Ohridskog jezera između Grčke i Srbije. Na taj način bi se nastojali vrednovati i ratni napori i teritorijalne pretenzije tih, manjih savezničkih zemalja, dok bi se istovremeno do izvesne mere ograničila kompletna hegemonija Italije na istočnom Jadranu.

³⁴ Citat iz Niške deklaracije od 7. decembra 1914. godine. U vezi s aspektom naučnog opravdavanja ratnih ciljeva Srbije konsultovati: Ljubinka Trgovčević, *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920*, Narodna knjiga/Srpska književna zadruga, Beograd, 1986.

³⁵ Kovanica *Mare Nostrum* u rimsko doba povezivala se sa čitavim sredozemnim basenom, a počevši od procesa ujedinjenja Italije sintagma je ponovo stupila u političku upotrebu. Želja za ostvarivanjem regionalne hegemonije u jadranskom basenu može se tumačiti u kontekstu težnji za obnovom što većeg dela rimske imperije.

Italiji bi, takođe, pripala i egejska ostrva Dodekani koja je okupirala pre izbijanja Velikog rata, a u skladu sa osmim članom. U okviru naredne klauzule propisuje se da u slučaju „kompletne ili delimične” raspodele azijskog dela turske teritorije Italiji treba da pripadne pravičan deo sredozemnog regiona u području Antalije, gde je već u ekonomskom pogledu prisutna. Takve se pretenzije argumentuju potrebom za „ravnotežom” u odnosima s drugim partnerima. U slučaju raspodele turske azijske teritorije među partnerskim zemljama, Italiji će pripasti taj deo obale, dok bi se njeni interesi takođe uzimali u obzir i u slučaju da ne bude zaposedanja turskih teritorija ili bude nekih drugih izmena. U skladu sa članom br. 10, Italiji bi na području Libije pripale preostale sultanske privilegije, poput onih iz prvog lozanskog sporazuma iz 1912. Libijske pokrajine su pretvorene u prekomorske teritorije, odnosno, italijanske kolonije u godinama koje su usledile. Što se tiče drugih afričkih teritorija, za Italiju su predviđena teritorijalna proširenja kolonija u Eritreji, Somaliji, Libiji i drugim područjima, u slučaju raspodele nekadašnjih nemačkih kolonija među Francuskom i Britanijom (čl. 13).

Pravo na naplatu ratne odštete uopšteno je definisano jedanaestom odredbom, dok se dvanaestim članom Italija saglašava sa drugim članicama Antante o potrebi da se Arabija, uključujući i svete gradove, ostave pod nadležnošću jedne nezavisne muslimanske zemlje. To je predstavljalo i dodatnu opterećenost težnjama za samoopredeljenje arapskog naroda i pobuni iz 1916. godine, koja je imala za cilj proterivanje osmanskih vladara, kao i uspostavljanje jedinstvene arapske države (što nije bilo uspešno, velikim delom i zbog naknadnog uskraćivanja podrške savezničkih zemalja, koje su uspostavile mandatna područja u delovima tog regiona).

Hitan britanski zajam Italiji u vrednosti od barem 50 miliona lira predviđen je četrnaestim članom, dok se narednom odredbom određuje da Italija, kao i druge članice Antante, neće podržati eventualni angažman Svete stolice u mirovnim pregovorima i drugim aspektima koji se tiču ratovanja. Poslednjim, šesnaestim članom propisuje se da će sporazum biti tajnog karaktera, ali da će odredbe petoseptembarske deklaracije biti javno objavljene nakon stupanja Italije u rat. Potom se konstatuje slaganje zemalja Antante sa Memorandumom „kojeg je predložila italijanska vlada”, i Italija se obavezuje da će najkasnije u roku od mesec dana od njegovog potpisivanja stupiti u rat. Datum potpisivanja od strane ovlašćenih predstavnika četiri zemlje je 26. april 1915. godine.

U okviru druge deklaracije, koja je sačinjena uz Memorandum, gorepomenute zemlje se obavezuju da neće zaključivati separatne mirovne ugovore, kao i da prilikom diskusije o uslovima za postizanje mira neće menjati ili iznositi nove uslove u odnosu na dogovorene bez saglasnosti ostalih partnerskih zemalja. Trećom deklaracijom propisuje se da će prethodna

deklaracija o nezaključivanju separatnih sporazuma ostati tajnog karaktera, te da će nakon stupanja Italije u rat vlasti javno potpisati novu deklaraciju koja će biti identična prethodnoj, tako da će javnost biti (naknadno) upoznata s time. Međutim, Rusija je nakon prevrata faktički prekršila odredbu koja se odnosila na ugovaranje separatnog mira (u Brest-Litovsku), premda su njene odredbe poništene nakon Velikog rata. Takođe je prekršena i klauzula o (ne)javnosti Sporazuma, budući da su boljševičke vlasti, kao što je prethodno spomenuto, zvanično objavile sadržaj Londonskog ugovora, kao i drugih akata, 1917. godine. Takve aktivnosti imaće za posledicu odbijanje savezničkih zemalja da priznaju boljševičke vlasti, kao i njihovo nepozivanje na pariske pregovore.³⁶

Međutim, ne bi bilo pravično pripisati samo sovjetskim vlastima odgovornost za neprimenjivanje Memoranduma, budući da su se njegovoj primeni u kontekstu završetka rata protivile i druge strane. Sjedinjene Američke Države smatrale su da su brojne odredbe u suprotnosti sa Vilsonovim načelima, poput onih o samoopredeljenju, a protivile su se i tajnoj diplomatiji kao načinu prevazilaženja sporova. Pored njih, i druge potpisnice poput Francuske i Britanije nisu bile spremne da uvažavaju sve italijanske zahteve koji su uključeni u ugovor. Premda te dve zemlje jesu dobile na upravljanje dosta teritorija, dosta njih je bilo u mandatnom statusu, odnosno, formalno nije bilo nameravano njihovo pripajanje ili duže okupiranje.³⁷ U tom pogledu, činjenica da su sve ostale ugovorne strane odustale od sprovođenja nekih ili svih odredbi Memoranduma nije bila blagotvorna za italijanske zahteve u kontekstu završetka Velikog rata. Međutim, ta zemlja je na versajskim pregovorima insistirala na njegovom sprovođenju i koristila je Londonski ugovor kao argument u ostvarivanju prava na obećane teritorijalne i druge ustupke, onemogućavajući konsolidaciju južnoslovenskog područja.³⁸ Donosioci odluka u toj zemlji su uspeli u ostvarivanju brojnih ugovornih odredbi, što je otelotvoreno u nizu mirovnih sporazuma, kao i ugovora sa susednom Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca, sa kojom je 1920.

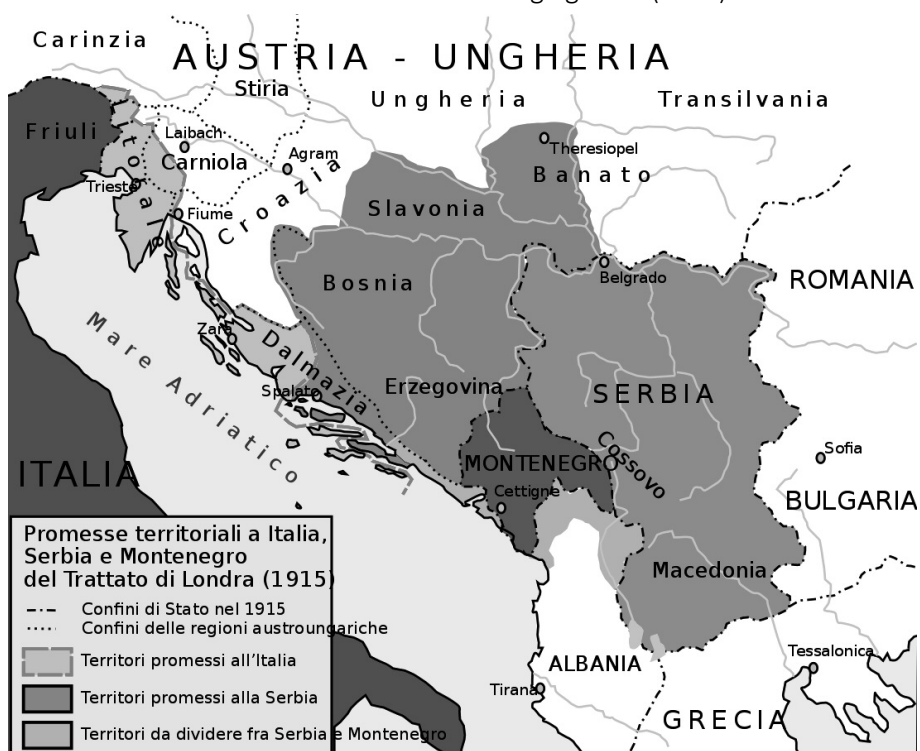
³⁶ United States Department of State, Office of the Historian, *The Paris Peace Conference and the Treaty of Versailles*, United States Department of State, Office of the Historian, Washington D.C., 2020, Available from: <https://history.state.gov/milestones/1914-1920/paris-peace>, (Accessed 1 May 2021).

³⁷ Detaljnije informacije o ovim aspektima predstavljene su u trećem delu monografije, koji sadrži analizu niza međunarodnih sporazuma.

³⁸ Vojislav Pavlović, "The Treaty of London and the creation of Yugoslavia", *Acta Histriae*, vol. 25, no. 4/2017, p. 1032.

godine zaključen Rapalski sporazum u nastojanju da se odnosi postave na stabilnije i održivije osnove.³⁹

Mapa 1: Teritorije predviđene za dodelu Italiji, Srbiji i Crnoj Gori na osnovu odredbi Londonskog ugovora (1915)⁴⁰

³⁹ Za bliže informacije o ovom delu konsultovati odgovarajuće poglavlje u okviru trećeg dela ove monografije.

⁴⁰ Mapa je preuzeta iz baze *Wikimedia Commons* i njen sadržaj nije menjan ni na koji način. *Wikimedia Commons*, Trattato di Londra, 2012, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Trattato_di_Londra.svg (Accessed 10 May 2021). Attribution: Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via *Wikimedia Commons*.

2.3. Lenjinove „Aprilske teze“

„Nije slučajno da se istorija Kratkog dvadesetog veka potpuno podudara sa životnim vekom države rođene u Oktobarskoj revoluciji.“⁴¹

Godina 1917. u Rusiji počela je u revolucionarnom duhu, počevši od februarskog ustanka radnika i otkazivanja poslušnosti vojnog aparata koje su vodile abdikaciji suverena. E. Hobsbaum navodi da je Rusija bila do te mere „spremna za socijalnu revoluciju“ da su Petrograđani instinktivno „tretirali pad cara kao proglašenje opšte slobode, jednakosti i neposredne demokratije“.⁴² Ustanak je predstavljao i trijumf ruske socijaldemokratske radničke stranke (buduće komunističke partije), a posebno njenog desno-orijentisanog menjševičkog krila, čiji su predstavnici zauzeli značajne pozicije u nomenklaturi novoproglašene Ruske Republike.⁴³ To je bio pokušaj buržoaske revolucije, kojim je nastojano da se zadrži kapitalistički sistem, ali uz eliminisanje prevaziđenih carističkih ekonomsko-političkih stega.⁴⁴ U očima otaca revolucije, poput Lenjina ili Trockog, revolucija možda jeste eruptirala i doživela svoj prvi veliki uspeh baš u Rusiji, ali to je pre predstavljalo dodatno sredstvo za ostvarivanje globalnog cilja, nego što je to bio cilj sam po sebi.⁴⁵ Nedugo po uspostavljanju privremene demokratske vlade, pripadnik tvrdokornog, levog, boljševičkog krila – Vladimir Ilič Uljanov, u društvu drugih izgnanika socijaldemokratske političke provincije, iz švajcarskog egzila stigao je u Petrograd i pred prisutnim građanima obznanio teze koje je, prema pojedinim izvorima, napisao u zapečaćenom vozu u toku putovanja preko razorene Evrope.⁴⁶ Puno ime deklaracije – „Zadaci proletarijata

⁴¹ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 48.

⁴² Ibid.

⁴³ Francis King, *How the Mensheviks Lost the Russian Revolution*, Conway Hall, London, 2017, Available from: <https://conwayhall.org.uk/ethicalrecord/22840/>, (Accessed 1 February 2021).

⁴⁴ Žarko Gudac, Miroslav Đorđević, *Politička istorija XIX i XX veka – svetska i nacionalna*, op. cit., str. 61.

⁴⁵ Za bliža pojašnjenja političkog konteksta u kontekstu revolucionarnih previranja u Rusiji konsultovati: Dragan Petrović, *Kraljevina SHS i Sovjetska Rusija (SSSR) 1918–1929*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2018.

⁴⁶ Ted Widmer, *Lenin and the Russian Spark*, The New Yorker, New York, 2017, Available from: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/lenin-and-the-russian-spark>, (Accessed 23 February 2021).

u aktuelnoj revoluciji” – u kolokvijalnom narativu je poznatije pod imenom *Aprilske teze*, prema mesecu tokom kojeg su predstavljene pripadnicima boljševičkog, kao i menjševičkog krila radničke stranke.⁴⁷

Pre analiziranja sadržaja „Teza”, autor će u ovom pasusu napraviti kratak ekskurs kako bi bliže ilustrirao unutrašnjopolitički kontekst i doprineo adekvatnijem razumevanju fenomena u vezi sa navedenim političkim dokumentom. Vladimir Ilič Uljanov je, kako je prethodno navedeno, već na petrogradskoj stanici otpočeo sa političkim aktivnostima, pre svega sa levičarskim delom radničkih sovjeta koji će postati okosnica boljševičkog pokreta. Narastajuće razlike između dva krila radničke partije, a posebno u kontekstu nezadovoljstva levog krila političkim odlukama menjševičke vlade, dovešće do formalne podele stranke do sredine iste godine, a boljševički pokret predvođen Lenjinom sve će glasnije dovoditi u pitanje legitimitet privremenih vlasti. U daljem tekstu ovog poglavlja autor će povremeno koristiti termin boljševički/menjševički radi jednostavnijeg razumevanja sadržaja Lenjinovih zamisli. Značajnu razliku između ove dve frakcije predstavljao je stav spram rata – privremena vlada nastavila je da učestvuje u ratu, dok je boljševička frakcija smatrala da su gubici na evropskom istočnom frontu previsoki da bi se sa vojevanjem nastavilo. Siromašni radnici i seljaci, privučeni parolom „Hleb, Mir, Zemlja”, sve su se više svrstavali uz boljševike; u roku od par meseci, do leta 1917. godine, ta frakcija narasla je na četvrt miliona članova, sa svega nekoliko hiljada u prvom delu godine, a ingerencije Privremene vlade su se sve više topile.⁴⁸

Postoje navodi da je Uljanovu uz pomoć švajcarsko-nemačkih diplomatskih veza omogućeno da prevali put preko čitave nemačke teritorije, kako bi se, uz presedanja preko Baltičkog mora i Skandinavije, osiguralo da pristigne do svog odredišta.⁴⁹ Činjenica da je ovaj politički izgnanik uspeo da, u jeku do tada najkrvavijeg novovekovnog sukoba, nekako pristigne u novoproglašenu republiku

---

⁴⁷ Vladimir Lenin, *Vladimir Lenin's Report on Peace October 26 (November 8), Second All-Russia Congress of Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies*, Marxist Internet Archive, 2020, Available from: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/oct/25-26/26b.htm>, (Accessed 10 January 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorepomenutog izvora.

⁴⁸ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 52–54. Kako ovaj autor dalje navodi, boljševici su načelno najpre podržali zahteve seljaka za svojom zemljom, iako se to kosilo sa kolektivističkim duhom socijalizma. Međutim, njihova očekivanja su na kraju izneverena.

⁴⁹ Ted Widmer, *Lenin and the Russian Spark*, op. cit.

(koja je i sama prolazila kroz tragičan period dezintegracije) u najmanju ruku upućuje na pomisao da je takva akcija iziskivala velike materijalne, političke, logističke i ljudske resurse. Stavke koje će biti predmet ovog potpoglavlja biće smatrane suviše radikalnim, pa i bliskim anarhističkim idejama, od velikog dela politički angažovanih socijaldemokrata, pa i samih boljševika. Nedovoljno kohezivni karakter tih stavki odražavaju i činjenicu da je Lenjin posmatrao boljševičku revoluciju i zadatke Privremene vlade kao postupni proces u kome amalgam različitih grupa ima različite načine delovanja (građanska, radnička, seljaštvo), što je bilo u suprotnosti sa perspektivom Staljina i drugih vođa, koji su smatrali da bi vlada trebalo da se što pre boljševizuje i centralizuje.⁵⁰ Razlike između dva boljševička lidera nisu bile beznačajne, bez obzira što su se ideološki umnogome slagali, ali taj aspekt zaslužuje zaseban segment istraživanja za koji u ovom delu nema dovoljno prostora, budući da se ograničava na analizu sadržaja političkih dokumenata.

U okviru prve teze kritikuje se sklonost menjševičke vlade ka defenzizmu, odnosno ka nastavku ratovanja protiv Centralnih sila, kao vidu kontinuiteta sa spoljnopolitičkim odlukama carske vlade.⁵¹ Kako se dalje navodi, radi se o nastavku osvajačkog i imperijalističkog rata koji nije u interesu proletarijata, već u interesu kapitalističkih krugova. Izvestan nivo defenzizma možda može biti razmatran samo u izuzetnim okolnostima, poput onih da se vlast delegira „proletarijatu i najsiromašnijim delovima seljaštva”, da se i aktivno odrekne svih pripajanja i da se izvrši potpuni raskid sa „kapitalističkim interesima” (teza 1, st. 2). Šta se pod time bliže podrazumeva, pojašnjeno je u sledećoj stavci (st. 3); da se ratovati može samo onda kada je to nužno, a ne u cilju osvajanja, kako je to činjeno ranije u skladu sa buržoaskom, kapitalističkom i imperijalističkom logikom. Zapravo, autor „Teza” smatrao je da postoji „neraskidiva povezanost između kapitala i imperijalističkog ratovanja”, te se na putu ka okončanju rata i demokratskom miru mora „zbaciti” element kapitala. Time se želelo reći da diskontinuitet sa prethodnim režimima u ekonomskom i političkom pogledu predstavlja jedinu garanciju za okončanje („imperijalističkog”) rata.

---

⁵⁰ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, op. cit., str. 75.

⁵¹ Vladimir Ilyich Lenin, *The Tasks of the Proletariat in the Present Revolution [a.k.a. The April Theses]*, Marxist Internet Archive, 2020, Available from: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/apr/04.htm>, (Accessed 25 January 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

U okviru druge teze konstatuje se da je prva faza revolucije u toku (radi se o aprilu 1917, kada je na vlasti bila menjševička frakcija). Međutim, kako autor navodi, usled nedovoljne organizovanosti i niske klasne osvešćenosti proletarijata, težište moći ležalo je u „buržoaziji”, te se mora preći u drugu fazu revolucije kojom će se vlast poveriti proletarijatu i siromašnom delu seljaštva. Taj prelaz se sprovodi u neobičnim okolnostima, gde je Rusija postala „najslobodnija od svih ratnih strana”, gde (više, prim. aut.) nema nasilja nad masama, ali gde i dalje postoji nezasluženo „poverenje u vladu kapitalista, te najgore neprijatelje mira i socijalizma” (teza 2, st. 2). Takve okolnosti, prema Lenjinu, podrazumevaju poseban režim partijskog rada, imajući u vidu „neprevaziđeno velike proletherske mase” koje su tek postale politički svesne (st. 3). Autor je time poručio da partijska propaganda treba da posluži izgradnji klasnog identiteta tog dela stanovništva koje, u kontekstu „Teza”, postaje nosilac suverenosti.

Lenjin potom ističe da „nema podrške za prelaznu vladu”, i da se mora obznaniti neistinitost „svih njenih obećanja, a posebno onih koja se tiču odricanja od pripajanja” (teza br. 3). Ta vlada, koju Lenjin naziva kapitalističkom, treba da „prestane da bude (i) imperijalistička” (Ibid.). U okviru naredne teze Uljanov napominje da u prelaznim institucijama predstavnici boljševičke frakcije predstavljaju malu manjinu koja stoji nasuprot „buržoaskog oportunističkog bloka”, koji, na žalost onih prvih, proširuje svoj uticaj i među proletarijatom. Sovjeti radničkih deputata za autora dokumenta su „jedini mogući oblik revolucionarne vlasti”, čiji je zadatak da narodu „strpljivo i sistematično” pojašnjavaju taktičke greške prelazne vlade i pojasne „neophodnost” preuzimanja poluga vlasti od Prelazne vlade (teza br. 4, st. 2–3). Lenjin zapravo nastoji da obznani da boljševičko krilo jedino poseduje dovoljan legitimitet da predvodi sovjetske organe u ime proletarijata.

A kakvo bi državno uređenje to zapravo bilo? Kako se navodi u narednoj tezi, svakako republičko, ali ne parlamentarno, već država „radničkih sovjeta kao i deputata poljoprivrednih i seoskih radnika”, na svim nivoima... (teza br. 5, st. 1). S jedne strane, republikansko uređenje bi bilo više u skladu sa principima društvenog ugovora i predstavljalo bi otklon od otuđenog carističkog apsolutizma. Narod, koji u velikoj većini nije uživao politička prava, imao bi veće poverenje u novi sistem i u njemu bi više učestvovao. Međutim, Uljanov je parlamentarni model smatrao buržoaskim i formalno se zalagao za prolethersku diktaturu kroz sistem sovjeta.⁵² Sam koncept naroda u Lenjinovoj zamisli pre

---

⁵² Mike Schmeitzner, „Lenin und die Diktatur des Proletariats – Begriff, Konzeption, Ermöglichung”, *Totalitarismus und Demokratie*, no. 14/2017, p. 20.

svoga se odnosi na radnike, seljake i poljoprivrednike – one o koje se kapitalizam najviše „ogrešio” – a koji bi postali nosioci suverenosti i odgovornosti za dalji razvoj. Autor obznanjuje i potrebu za „ukidanjem policije, vojske i administracije”, premda se na osnovu sadržaja daljeg teksta i drugih izvora više može reći da se pre poziva na stvaranje drugačijih birokratskih i institucija sile nego što se zaista zalaže za njihovo potpuno raspuštanje (st. 2), rukovodeći se više klasnim, a manje ideološkim ili partijskim argumentima.⁵³ Takve namere postaju jasnije već u narednoj stavci. Za razliku od činovništva koje nije bilo postavljano po meritokratskim osnovama (već možda pre po lojalnosti, prim. aut.), lokalni i državni deputati bili bi smenjivi, a njihove zarade ne bi trebalo da budu više od prosečne radničke plate (teza br. 5, st. 3).

Odsečnom terminologijom Lenjin je zapravo nastojao da poruči da administrativne i bezbednosne strukture koje su omogućavale reprodukovanje (nepravednih, prim. aut.) kapitalističkih obrazaca više ne mogu da postoje u tom obliku, već moraju da budu fundamentalno izmenjene tako da budu ukalupljene u novu ideologiju. Činjenica da je zamišljeno da deputati zaduženi za poslove administracije ili unutrašnjih poslova ubuduće primaju iznos u visini „prosečne radničke plate” ilustruju težnju za stvaranjem egalitarnijeg sistema, u kojem se jednako vrednuju fizički i nemanuelni poslovi. Ukratko, dojučerašnja *privilegovanost* birokratije, prema viđenju Uljanova, neće imati perspektivu opstanka.

S jedne strane, ideja o što neposrednijoj demokratiji predstavljala je naprednu zamisao, posebno imajući u vidu prethodni caristički kontekst koji je u mnogo čemu i dalje posedovao feudalna obeležja. Međutim, zalaganje za primat proleterskog glasa nad drugima i ukidanje institucija koje čine poluge moći predstavljale su radikalne stavove koji su proisticali i iz anarhističke logike, usmerene ka razgradnji i ostvarivanju što potpunijeg i beskompromisnijeg diskontinuiteta sa carizmom.⁵⁴ Za boljševike, što jasniji prekid sa prethodnim praksama omogućio bi otklon od retrogradne prošlosti. To je bila i poenta prevrata: sprovođenje ne samo političke, već i socijalne revolucije i stvaranja novog, egalitarnijeg društva koje bi bilo predvođeno politički osveštenim proleterskim slojem. Kako bi se to sprovelo i pošlo put utopijskog socijalističkog sveta, Uljanov je predložio agrarnu reformu koju bi nadzirali sovjeti

---

⁵³ Robert Mayer, “Lenin, the proletariat, and the legitimation of dictatorship”, *Journal of Political Ideologies*, vol. 2, no. 1/1997, pp. 100–101.

⁵⁴ Gerald Meyer, “Marxism and Anarchism: Their Contradictions”, *Science & Society*, vol. 82, no. 3/2018, p. 365.

poljoprivrednih radnika, a čije bi najznačajnije mere bile konfiskacija i nacionalizacija zemljišta (teza br. 6, st. 1–2). Formirali bi se sovjeti deputata siromašnih seljaka koji bi bili zaduženi za održavanje kolektivnih imanja (teza br. 6, st. 3). Na taj način je najavljeno obrazovanje posebne vrste zadruga – kolhoza – koji će u različitim oblicima postojati tokom čitavog veka Sovjetskog Saveza.

Finansijska održivost i kontrola nad radom kolhoza spadala je pod lokalnu i državnu nadležnost (teza br. 6). Pod ingerenciju države, tj. sovjeta radničkih deputata, spadala bi i kontrola nad procesom ujedinjenja svih banaka u jedinstvenu centralnu banku (teza br. 7). U osmoj aprilskoj tezi pojašnjava se da kratkoročni boljševički cilj nije uvođenje socijalizma, već da se procesi proizvodnje i distribucije proizvoda (koji su nužni za preobražaj društva i države, prim. aut.) povere sovjetima radničkih deputata. Uljanov je bio svestan da izgradnja novog društva i države iziskuje vreme, resurse, ali pre svega povoljnije okolnosti u samoj zemlji. U očekivanju adekvatnijeg trenutka, prema Lenjinovoj zamisli, treba najpre pristupiti prenameni samih resursa. Među prioritete Partije autor je pobrojao sazivanje partijskog kongresa, kao i izmene programa u pogledu daljeg učešća u „imperijalističkom” ratu, promišljanja na tragu „države komuna”, kao i preimenovanja partije (teza br. 9).

U poslednjoj, desetoj, aprilskoj tezi Lenjin zagovara uspostavljanje Treće Internacionale. Nakon faktičkog prestanka s radom njene prethodnice, po mišljenju Uljanova, Treća Internacionala trebalo bi da odrazi činjenicu da su se na prostoru nekadašnje Ruske Imperije desile fundamentalne promene koje mogu, i treba, da imaju globalni značaj za razvoj socijalističkih težnji. Međutim, uže posmatrano, uspostavljanje nove platforme pre svega je trebalo da osigura otklon od „defensističkih” i „imperijalističkih” tendencija u unutrašnjoj i spoljnoj politici tokom mandata Privremene vlade (teza br. 10, st. 1–5). U okviru ove teze Uljanov je kritikovao nečinjenje vlasti spram daljeg učešća u ratu, kao i odlaganja sazivanja ustavotvornih organa, kao ustupke unutrašnjim i spoljnim rivalima. Pasivnost i tolerisanje nastavka prethodnih praksi za Lenjina predstavljali su svetogrđe i nespojive radnje sa sprovođenjem državne i društvene revolucije.

Zamisli iz *Aprilskih teza*, a posebno onih koje se tiču neophodnosti okončanja učešća Republike u Velikom ratu, naći će svoje mesto i u „Dekretu o miru”, koji će biti predmet analize narednog poglavlja. Pored toga, presretanje telegrama ministra spoljnih poslova, Pavela Miljukova, u kojem obaveštava savezničke zemlje o tome da Republika ostaje pri ratnim ciljevima ukinutog Carstva, boljševičkoj frakciji donelo je jaču podršku u očima stanovništva i doprineće izbijanju oktobarskog prevrata.

2.4. Dekret o miru: boljševičko viđenje međunarodnih odnosa

„To da bi ruska revolucija imala velike međunarodne posledice je oduvek bilo jasno: čak je i prva 1905–1906. godine, uzdrmala drevna carstva tog vremena, od Austrougarske, preko Turske i Persije, do Kine.”⁵⁵

Po obznanjanju svojih „Aprilskih teza”, Vladimir Ilić Uljanov u mesecima po svom povratku u domovinu sačinio je „Dekret o miru”, jedan od simbolički najuticajnijih akata u kontekstu završetka rata i preuređenja evropskih prilika.⁵⁶ Uljanov je političku borbu video kao imperativ, upozoravajući radnike i druge nezadovoljne građane da ukoliko ne krenu da deluju, „talas prave anarhije može postati snažniji” od njih. Do kraja 1917. godine, privremena demokratska vlada postala je periferna institucija u odnosu na naraslu političku snagu radnika i drugih društvenih grupa okupljenih u mnogobrojne savete (sovjete), koje su uz pomoć Lenjinovog vođstva faktički preobražene u boljševičku vlast nakon zauzimanja Zimskog dvorca.⁵⁷ Kako navodi Dž. Roberts: „*Druga ruska revolucija bila je izazvana odlukom privremene vlade da nastavi da se bori protiv Nemačke*”; narodu je bilo dosta ratovanja i bili su razočarani nesposobnošću vlade uspostavljene u februarskom ustanku da zaustavi sukob.⁵⁸ Dovršavalo se formiranje Sovjetske Ruske Federalne Republike, prve socijalističke države sveta.

Boljševička vlast, proistekla iz velike podrške ruskih radnika, poljoprivrednika i seljaka, nastojala je da se suoči sa brojnim egzistencijalnim izazovima, od društvene anarhije i višestepenih građansko-političkih sukoba, preko štrajkova i nefunkcionisanja privrede, do okupacije zapadnih predela zemlje i pretnje od još većih gubitaka od Nemačke. U nastojanju da konsoliduju vlast i zadobiju što širu podršku vojske i seljaštva, suočeni sa sveopštom dezintegracijom, boljševici su smatrali da moraju da zaustave spoljnu pretnju, tj. nemačko napredovanje.

⁵⁵ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 51.

⁵⁶ Vladimir Lenin, *Vladimir Lenin's Report on Peace October 26 (November 8), Second All-Russia Congress of Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies*, op. cit.

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

⁵⁷ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 51–53.

⁵⁸ Džon Roberts, *Evropa 1880–1945*, op. cit., str. 337.

Zaustavljanje rata u tom trenutku predstavljalo je preduslov za širenje „diktature proletarijata“ na prostoru nekadašnjeg carstva, i izvan njega.⁵⁹ Dok će građanski rat besneti još godinama (do 1920), boljševička vlast je najpre odlučila da „Dekretom o miru“ javno obznani da se sovjetska država povlači iz rata koji je doprineo narodnoj patnji, rasparčavanju zemlje, i da se mora okrenuti svojoj vlastitoj konsolidaciji.⁶⁰ Dok je na istoku sovjetska država istupala iz Velikog rata i kročila u dalju etapu građanskog rata, Sjedinjene Države su svoj period izolacije privodile kraju i postepeno stupale u poslednji deo „evropskog sukoba“.

Kao proizvod prethodno opisanih okolnosti i u nastojanju da što javnije obznani spremnost nove vlade za povlačenje iz rata, Lenjin je sačinio svoj najpoznatiji politički manifest, koji je usvojen na drugoj sednici Sovjeta deputata radnika, vojnika i seljaka. U uvodnom delu „Dekreta o miru“, već u prvom redu nedvosmisleno se poziva na „sve strane u sukobu (i narode i njihove vlade) da odmah pristupe pregovorima o pravednom, demokratskom miru“. Pod takvim mirom, kako se dalje navodi, misli se na mir koji treba biti postignut hitno, bez anektiranja (pripajanja teritorija drugih država) i bez ratnih obeštećenja. (Nova) vlada je u dokumentu sa svoje strane izrazila spremnost „da odmah preduzme sve neophodne mere“ da osigura prekid ratnih dejstava, i poziva sve druge zemlje koje učestvuju u sukobu da to takođe učine.

U Dekretu se potom prelazi na bliže pojmovno određenje koje je, spram Vilsonovih „14 tačaka“, dosta konkretnije, premda i radikalnije. Ono što je nova, samoproglašena „vlada radnika i seljaka“ mislila pod „pripajanjem tuđih teritorija“ jeste „svako priključenje male ili slabe nacije u veliku ili moćnu naciju bez precizne, jasne i dobrovoljno izražene saglasnosti“ predmetne države/naroda, bez obzira na kontekst u okviru kojeg se to čini (tj. bez obzira na vremenski period kad se to čini, nivo ekonomskog razvoja ili deo planete u kojem se to odvija). Ovime se Dekret direktno suprotstavio imperijalističkoj politici velikih sila, koja se zasnivala na vladanju nad drugim teritorijama i narodima, ne samo onih u prekomorskim kolonijama, već i bilo kojih subjekata koji se protive „tuđinskoj“ vlasti. To postaje jasno i u idućem pasusu gde se navodi da „ukoliko se bilo koji narod putem sile zadržava unutar granica neke zemlje, i uprkos javno iskazanoj želji...mu ne bude dozvoljeno da se slobodno izjasni (nakon povlačenja

⁵⁹ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, op. cit., str. 87–88.

⁶⁰ Dekret o miru predstavljaće uvod u zaključivanje separatnog mirovnog sporazuma u Brest-Litovsku sa Nemačkim carstvom i povlačenje Sovjetske Rusije iz rata. Konsultovati poglavlje o Brest-Litovskom sporazumu.

okupacionih trupa, ili ostane pod pritiskom jače strane...)...takvo priključenje biće smatrano slučajem anektiranja”.

Dokument je skrojen u egalitarističkom duhu. (Nova) vlada smatra za „zločin protiv čovečnosti”...“da se nastavi rat oko pitanja kako da snažne i bogate države podele one slabije koje su osvojile”. U tom produžetku uvodnog dela zapravo se naslućuje izvesna aluzija i na unutrašnje prilike, tj. protivljenje klasnom raslojavanjem, te se na neki način poručuje i da je vreme kada su viši društveni slojevi primenjivali geslo „zavadi pa vladaj” prošlo. Takvim sadržajem je poslata dvojaka poruka: da se Dekret zalaže za jednakost među narodima i državama, kao i među pojedincima (bilo da su oni radnici, seljaci ili intelektualci), kao i da je politika nove ruske vlade konzistentna i jasna na svim nivoima, bilo da se radi o unutrašnjim prilikama ili o diplomatiji.

Odabirom takvog narativa poslata je snažna poruka mnogim novim potencijalnim akterima diplomatskih odnosa, koje boljševička država želi da pridobije kao partnere, u okolnostima kada tradicionalne velike sile nisu bile naklonjene političko-ekonomskoj i društvenoj revoluciji na istoku. To je, pored samog zaustavljanja rata, predstavljalo sekundarni cilj ovog dokumenta.⁶¹ Vlada je spremna da odmah pristupi mirovnim pregovorima pod uslovima koji bi bili „podjednako pravedni za sve nacije, bez izuzetka”. Na taj način ponovo se podvlači želja za uspostavljanjem veće simetrije u međunarodnim odnosima, ali u kontekstu završetka rata zapravo se želi i poručiti da nova sovjetska država ne zaslužuje neku vrstu neopravdane kazne i da za nju treba da važe načela koja se primenjuju i na druge aktere.

Indikativno je da se u nastavku teksta podvlači da prethodno navedeni mirovni uslovi za novu vladu ne predstavljaju ultimatum, kao i da je ona spremna da „razmotri i neke druge mirovne uslove”. To predstavlja kompromisnu rečenicu kojom se, s jedne strane, želi ostaviti utisak da izlazak Rusije iz rata nije bio iznuđen i da nova vlada s punim razumevanjem i novostečenim legitimitetom shvata posledice takve odluke i s njom povezane uslove, dok se istodobno navodi i mogućnost razmatranja nekih dodatnih odredbi (čime se faktički ne isključuje mogućnost delimične ili potpunije revizije prethodno dogovorenih uslova). Autor proglasa time nastoji da poruči da, na putu ka konsolidaciji novog poretka, zemlja više ne poseduje resurse niti političku volju da ratuje, ali da neće isključiti ni mogućnost naknadnih korekcija mirovnih rešenja ukoliko to prilike budu dozvolile. U slučaju da takvih ideja već ima, kako se navodi, „jedino se insistira da one što pre budu predočene od strane sukoboljenih strana”, pri čemu predlozi

---

⁶¹ Džon Roberts, *Evropa 1880–1945*, op. cit., str. 338.

moraju biti „nedvosmisleno jasni i lišeni višesmislenosti i tajnovitosti“. Na taj način V. I. Lenjin ponovo pravi odklon od prethodne političke prakse u domenu tajne diplomatije koja je, u zbiru sa nedorečenim i nepreciziranim odredbama takvih akata, doprinosila eskalaciji i produbljivanju sukoba u Evropi. Nova sovjetska država želela je da doprinese stabilizaciji prilika i da postavi dobar primer za diplomatsku praksu svojom otvorenošću, odnosno javnim obelodanjivanjem svojih stavova i razmatranja.

To je moguće videti već u narednim redovima, gde se navodi da sovjetska vlada „ukida tajnu diplomatiju, i sa svoje strane najavljuje čvrstu nameru da sve pregovore sprovodi što otvorenije i javnije“, a doprinos tome predstavljaće objavljivanje liste tajnih sporazuma koje su prethodno ugovarane u 1917. godini, koji se bezuslovno ukidaju, posebno oni akti koji „omogućuju očuvanje privilegija ruskim zemljoposjednicima i kapitalistima“, ali i onih koji se tiču planova za anektiranje teritorija drugih zemalja. Na bazi svega navedenog predlaže se primirje u trajanju ne kraćem od tri meseca, kako bi se omogućilo dovoljno vremena za pripremu učešća predstavnika svih zemalja (bez izuzetka) koje su ratovale ili bile prinuđene da ratuju, i stvaranja uslova za zasedanje institucija na kojima bi se predstavnici spomenutih zemalja izjasnili o konačnom odobravanju mirovnih uslova. Pri tome se naročito naglašava odgovornost Ujedinjenog Kraljevstva, Nemačke i Francuske, koje su u različitim epohama iznedrile inspirativne primere „proleterskog heroizma“, a čiji radnici stoga razumeju svoju odgovornost za „očuvanje čovečanstva od horora rata i njegovih posledica“, da će pomoći novoj državi da se uspešno zaključi sporazum o miru, i da će omogućiti oslobođenje njenog radnog i izrabljenog stanovništva od svih oblika ropstva i eksploatacije. Ova rečenica ima dvojako značenje: s jedne strane se zahteva međunarodna legitimizacija nove vlade prihvatanjem od strane vodećih evropskih država, dok se, s druge strane, takva podrška dodatno obrazlaže neophodnošću završetka eksploatacije ruskog seljaka i radnika.

Proglas je upućen ne samo državama, već i narodima. Vlade, kako se objašnjava, ne mogu biti ignorisane, budući da bi takve aktivnosti odložile mogućnost zaključenja mirovnog sporazuma, ali se ističe da sovjetska vlada „nema prava da se istovremeno ne obrati i narodima“. Navodeći da su razlike između vlada i naroda svugde prisutne, sovjeti imaju moralnu dužnost da „pomognu narodu da interveniše kada su u pitanju rat i mir“. Nova vlada će insistirati na celovitosti svog programa za mir bez teritorijalnih pripajanja i odštetnih zahteva, ali svoje stavove neće predstavljati u formi ultimatumata niti na način da suprotstavljene strane mogu to da iskoriste da ne stupe u mirovne pregovore. Stoga je uključena i stavka da je nova vlada „spremna da razmotri bilo koje mirovne uslove i sve predloge“, pri čemu ne znači da će ih i prihvatiti,

ali će oni biti poslani na analizu skupštinskom telu koje će odlučivati „koji ustupci mogu biti napravljeni a koji ne“. Za razliku od drugih vlada koje zagovaraju mir ali stupaju u osvajačke ratove, kako se dalje navodi, nova sovjetska vlada „otvoreno će delovati pred očima svog naroda“, sa svešću da „rat ne može biti završen odbijanjem, niti od strane samo jedne sukobljene strane“.

Nakon podnošenja ovog „izveštaja o miru“ i diskusije deputata, usledio je i završni govor Vladimira Iliča Uljanova kojim su rekapitulirane osnove za drugačije međunarodno ponašanje sovjetske Rusije u svetlu potrebe za što skorijim postizanjem mirovnog sporazuma. Ono što treba napomenuti na ovom mestu jeste i bitna razlika u odnosu na tretiranje raspada carstva na ruskom prostoru u odnosu na, primera radi, austrougarski kontekst. Naime, dok se sile Antante dugo vremena nisu direktno mešale u procese raspada carstava Habzburgovaca i Osmanlija, niti u otvoreno podržavanje zahteva brojnih etničkih zajednica, s druge strane, one jesu neposredno pomagale snage ruskog carskog aparata protiv revolucionara.⁶² Jedan od najvažnijih razloga za to jeste ideološka komponenta: univerzalizam ka kojem su socijalističke ideje pretendovale predstavljao je izraz brige za u mnogo čemu stratifikovana zapadnoevropska politička društva, te se kontrarevolucionarna pomoć činila manje štetnom od alternative. Takođe, ne treba prenebregnuti ni zazor evropskog Zapada od panslovenskih ideja, koje su u doba posustajanja Istočne krize i dalje uživale značajnu podršku širom srednjoevropskog regiona.

Raspad nekadašnje carske teritorije već je bio značajno uznapredovao, posebno u zapadnim oblastima zemlje. Dekretom je nova vlada obznanila da je spremna da razmotri teritorijalne ustupke i, zapravo, bilo kakve uslove koji joj budu ponuđeni, čime se faktički došlo do akta kapitulacije.⁶³ Ipak, mir je novoj državi bio neophodan kako bi ona uopšte mogla da ima perspektivu opstanka, te su boljševici bili prinuđeni da pristanu na u mnogo čemu ponižavajuće uslove koji će biti propisani Sporazumom u Brest-Litovsku sa Nemačkim carstvom.

---

⁶² Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, op. cit., str. 49–50.

⁶³ Džon Roberts, *Evropa 1880–1945*, op. cit., str. 338–340.

2.5. Istupanje Rusije iz rata (Sporazum iz Brest-Litovska)

„Shvatajući svoju pregovaračku nemoć, ruska vlada je izdala Dekret u nadi da neće biti prepuštena sama sebi pri zaključivanju dogovora sa Centralnim silama.”⁶⁴

Nakon prevage boljševika u Oktobarskoj revoluciji, nove vlasti su Nemačkom carstvu i drugim Centralnim silama poručile da su spremne da okončaju učešće Ruske Sovjetske Republike u Velikom ratu. U decembru 1917. godine u Brest-Litovsku najpre je potpisana Konvencija o razoružanju sa Centralnim silama, nakon koje se stupilo u pregovore o potpisivanju mirovnog ugovora.⁶⁵ Pregovori između ruskih vlasti i Centralnih sila, koji su trajali tri meseca, u jednom trenutku su čak i prekinuti s ruske strane, da bi nakon pretnje nemačkom intervencijom oni bili ponovo pokrenuti i zaključeni. Koliko je to bio značajan momenat u ratu govori i podatak da je Nemačka nakon diktiranja uslova postizanja mira bila u prilici da pristupi snažnoj ofanzivi na Zapadnom frontu, probivši ga i napredujući ka Parizu.⁶⁶ Delovalo je da Nemačka, sa svojim saveznicima, počinje da dobija evropski rat, što je podstaklo i jači angažman Sjedinjenih Američkih Država.

U ovom poglavlju biće analizirane odredbe osnovnog dela Sporazuma iz Brest-Litovska čiji je sadržaj najrelevantniji sa političko-istorijskog međunarodnog aspekta. Sporazum je potpisan u gradu Brest, u današnjoj Belorusiji, u martu 1918. godine. Najpre se u prvom članu konstatuje da između Nemačkog, Austrougarskog, Bugarskog i Otomanskog carstva, s jedne, i Ruske Sovjetske Republike, s druge strane, stanje rata prestaje i da su se ugovorne strane složile da dalje nastupe uslovi mira.⁶⁷ U članu br. 2 navedene strane se obavezuju da će se uzdržati od propagande spram vlada i drugih institucija ugovornih zemalja. U trećem, verovatno i najznačajnijem članu, propisuje se da sve teritorije

⁶⁴ Džon Roberts, *Evropa 1880–1945*, op. cit., str. 338.

⁶⁵ Sally Boniece, “Brest-Litovsk, Peace of (1918)”, in: Frauke Lachenmann, Rüdiger Wolfrum (eds.), *The Law of Armed Conflict and the Use of Force: The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2017. p. 162.

⁶⁶ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 28–29.

⁶⁷ Peace Treaty of Brest Litovsk, Yale Law School (Avalon Project), 2020, Available from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext, (Accessed 4 May 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorepomenutog izvora.

zapadno od linije utvrđene od strane zemalja-ugovornica više neće biti pod suverenitetom ruske države; ta granica definisana je Aneksom br. 1, a njeno detaljno definisanje biće na nemačko-ruskoj komisiji. Aneks br. 1 zapravo je predstavljao mapu na kojoj je bila određena okvirna linija razgraničenja između teritorija koje ostaju u okvirima ruske države i onih prostora koji ostaju izvan njenih granica. Radi se o prostorima koji sačinjavaju teritorije današnje Poljske, Belorusije, Ukrajine, Estonije, Letonije, Litvanije, Finske, delova današnje južne i zapadne Rusije, kao i predele Zakavkazja.⁶⁸ Međutim, kao posledica širenja ruskog građanskog rata izvan granica te zemlje, pojedine teritorije, poput Ukrajine, Belorusije, Zakavkazja i južne i zapadne Rusije, u narednim godinama ipak će postati deo „nacionalne“ sovjetske socijalističke države.

U st. 2 člana br. 3 podvlači se da spomenute teritorije više nemaju obaveze spram ruske države, dok se u narednom stavu ruske vlasti odriču prava na mešanje u unutrašnja posla tih područja, čiji će politički status biti određen od strane Nemačkog i Austrougarskog carstva, i uz saglasnost domicilnog stanovništva. Međutim, osnovni problem za idejne tvorce sporazuma bio je taj da su teritorije koje su odvojene od ruske države i dalje bile značajno izložene političkim i društvenim procesima koji su strujali ruskim prostorom, a u koji su se umešale i druge države.⁶⁹ Neposredno pre potpisivanja Sporazuma ukrajinska skupština (Rada) proglasila je nezavisnost, ali istočni delovi teritorije bili su obuhvaćeni boljševičkim ustankom, dok je zapadni deo bio izložen austrougarskim a kasnije i poljskim intervencijama, uz raznorodne pokrete, uključujući i anarhističke, koji su u većoj ili manjoj meri podržavali suverenističke težnje ukrajinskog stanovništva. Slična je situacija bila i u Belorusiji i na kavkaskim teritorijama, gde su uticaje nastojale da sprovedu i Centralne sile i savezničke zemlje. U tom smislu, ostvarenje planova Centralnih sila nije moglo biti ostvareno pukim odvajanjem od ruske države, što se pokazalo i u daljem toku ruskog građanskog rata i unutrašnjih sukoba koji su se odvijali s druge strane ruske granice.

U četvrtom članu se nastavlja u istom maniru sa nabrojanjem obaveza ruske strane u smislu demobilizacije i napuštanja područja izvan njenih predviđenih granica, što se odnosi i na područje istočne Anadolije, koje se imalo „vratiti Turskoj“ (st. 2). Ista obaveza predviđa se i za kavkasko-crnomska područja poput Batumija i Karsa, pri čemu se takođe napominje da ruska država neće da

---

⁶⁸ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 53–54.

⁶⁹ Robert Gervart, *Poráženi – krvavo nasleđe Prvog svetskog rata 1917–1923*, Službeni glasnik, Beograd, 2017, str. 18.

se meša u unutrašnja posla tih teritorija, već će im dopustiti da organizuju svoje vlasti u dogovoru sa susednim zemljama, a posebno imajući u vidu interese Otomanskog carstva (st. 3). U narednom članu podvlači se da će Rusija bez odlaganja demobilisati vojsku, uključujući i one jedinice koje su formirane od strane boljševičke vlade (st. 1), da će demobilisati svoju ratnu mornaricu (st. 2), kao i da će obezbediti slobodu trgovinskih puteva u Crnom i Baltičkom moru, uključujući i uklanjanje mina (st. 3).

U šestom članu ruske vlasti su pozvane da smesta zaključe mir sa Ukrajinskom Narodnom Republikom, koja se otcepila od Ruske Sovjetske Republike početkom 1918. godine, svega nekoliko nedelja pre zaključivanja Sporazuma. Od ruskih vlasti se očekivalo da u potpunosti evakuise sve ruske trupe (uključujući i crvenoarmejce), kao i da obustavi svu propagandu usmerenu protiv institucija novostvorene ukrajinske države (st. 1). U narednom stavu iste napomene ponavljaju se u slučaju baltičkih zemalja (Estonije i Livonije – koja obuhvata i deo Letonije), uz okvirno određivanje granica između te dve teritorije i pojašnjenje da će nemačke policijske snage biti zadužene za javnu bezbednost i funkcionisanje poretka do njegovog povratka u redovne okvire.⁷⁰ U trećem stavu propisuje se povlačenje ruskih trupa i mornarice sa prostora Finske i Alandskih ostrva, kao i obaveza Ruske Sovjetske Republike da prekine svaku vrstu propagande ili provokacija spram finskih institucija. Strateška pozicija Alandskih ostrva i njena bezbednosna uloga biće dalje razmatrana između Nemačke, Finske, Rusije i Švedske. Zanimljivo je da je pitanje autonomije ovih ostrva jedno od retkih diplomatskih uspeha Društva naroda, koje će biti obrazovano u godinama koje su usledile.⁷¹

U sedmom članu se podvlači da će ugovorne strane poštovati političku, ekonomsku i teritorijalnu suverenost Persijskog carstva i Avganistana, dok se narednim članom propisuje dozvola ratnim zarobljenicima da se vrate u domovinu. Dalje, devetim članom se ugovorne strane međusobno odriču potraživanja svojih ratnih troškova koji se odnose na vladine troškove, nadoknadu ratnih gubitaka državi i pojedincima koji su bili u ratnoj zoni, kao i svih rekvizicija koje se odnose na neprijateljsku zemlju. Desetim članom propisuje se uspostavljanje diplomatskih i konzularnih odnosa odmah po ratifikovanju mirovnog sporazuma. Narednih nekoliko članova su preovlađujuće tehničkog

⁷⁰ Postoji stav da je nemačka logika bila da se od sovjetskih vlasti u teritorijalnom pogledu „naplati” ono što nije moglo u finansijskom smislu. Konsultovati: Robert Gervart, *Poraženi – krvavo nasleđe Prvog svetskog rata 1917–1923*, Službeni glasnik, Beograd, 2017, str. 46.

⁷¹ Norman Padelford and Gosta Andersson, “The Aaland Islands Question”, *The American Journal of International Law*, no. 3(33), 1939, pp. 465–487.

karaktera i odnose se na bliže upućivanje na različite anekse i priloge u domenima regulisanja ekonomskih odnosa sa zemljama „čtetvorostrukog saveza“ (čl. 11), ponovnog uspostavljanja javnih i privatnih pravnih odnosa, razmene zarobljenika i civila, pitanja amnestije, kao i tumačenja sporazuma u svetlu verzija na različitim jezicima itd. (čl. 12–13). U poslednjem članu bliže se određuju detalji u vezi sa ratifikovanjem ugovora i njegovim stupanjem na snagu.

Uz osnovni tekst ugovora potpisani su i dodatni akti, poput rusko-nemačkog sporazuma kojim su bliže uređena bilateralna pitanja u 35 članova. Ugovor je izdelfen u deset tematskih poglavlja: diplomatsko-konzularni aspekti, ponovno uspostavljanje političkih sporazuma potpisanih pre Rata, uređivanje privatnih odnosa, naknada za civilne gubitke, razmena vojnih i civilnih zarobljenika, aspekti repatrijacije i amnestije, status zaplenjenih plovila i tereta, status arktičkog arhipelaga Špicbergen i zaključne napomene. Bilateralni sporazumi sa drugim zemljama poput Austrougarskog, Bugarskog i Otomanskog carstva takođe su bili organizovani po sličnom principu, premda nisu imali detaljnu strukturu po poglavljima poput spomenutog nemačko-ruskog sporazuma. Uz navedena dokumenta, deo usaglašenog paketa predstavljao je i drugi aneks sporazuma kao i propratni prilozi.

Prethodno navedenim odredbama Ruska Sovjetska Republika istupila je iz rata i počela da se usmerava na rešavanje unutrašnjeg sukoba sa nizom antisocijalističkih frakcija koje su se povezivale sa beloarmejcima. Uprkos razmimoilaženjima između Lenjina, Trockog i drugih rukovodilaca, prevladala je logika da je neodrživo da se ratuje i na međunarodnom i na unutrašnjem planu. Premda je Republika time nominalno kapitulirala, njeni gubici verovatno su mogli da budu i katastrofalniji da se ostalo i pri unutrašnjem i pri svetskom ratovanju. Boljševička vlast, koja se tek konsolidovala, pred sebe je postavila zahtevan zadatak da pokaže da je socijalistička revolucija moguća i da ona, nakon domaće pobeđe, može da preraste u svetsku revoluciju. Uspostavljanje ruske „radničke države“, uprkos svim izazovima i gubicima, širom sveta je pozitivno odjeknulo, ne samo u evropskim zemljama poput Nemačke i Mađarske, već i u udaljenim mestima Australije, s jedne, i Južne Amerike, s druge strane.⁷² Međutim, insistiranje na oblikovanju Treće (Komunističke) Internacionale putem oponašanja oprobanoog sovjetskog modela (vojnička disciplina i monolitno revolucionarno postupanje), uprkos iskrenim simpatijama, mnoge je zapadne pristalice socijalističkih težnji udaljio u pravcu sigurnijih, socijaldemokratskih voda, dok je revolucija po sovjetskom modelu veći uspeh ostvarila na Dalekom

---

⁷² Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 55.

istoku.⁷³ Naposljetku, kako navodi Hobsbaum, revolucija nije ishodovala samo stvaranjem jedne ogromne (razorene) nove zemlje koja je tragala za političkom alternativom, već i vlade koja je predstavljala otelotvorenje disciplinovanog međunarodnog organizovanja, kao i generacije prekaljenih i posvećenih revolucionara, sa sedištem u Moskvi.⁷⁴ Inače, premeštaj prestonice sa Baltičkog mora u Moskvu odigrao se 1918. godine, kao i potpisivanje Sporazuma u Brest-Litovsku.⁷⁵

Pored spomenutih ideoloških ishoda, kao i otcepljivanja brojnih teritorija, potpisivanje Sporazuma omogućilo je zaustavljanje i ratovanja na Istočnom frontu. Ta je činjenica bila značajna ne samo za boljševičku vlast, koja je sada mogla da se posveti uspostavljanju novog unutrašnjeg poretka, već i za pobedonosne nemačke carske trupe. Posledice povlačenja Rusije iz rata osetile su se širom kontinenta. Stotine hiljada nemačkih vojnika, motivisani pobedom na istoku, stavljeno je u pogon za pokoravanje zapadne Evrope, a industrijski, infrastrukturni, energetske i drugi resursi kojih se boljševička republika odrekla prešli su u ruke Centralnih sila, što je izgledno moglo da odluči rat u njihovu korist. Nemačka pobeda na zapadu i istoku Evrope neminovno bi doprinela i međunarodnom preuređenju jugoistoka Evrope, razdeljenog između Austrougarskog, Bugarskog i Osmanskog carstva. Međutim, stupanje u rat više miliona američkih vojnika na Zapadnom frontu i ekonomsko iscrpljivanje pre svega nemačkog rivala zauzdaće napredovanje i preokrenuti tok rata u savezničkom pravcu. Pravosnažnost Brest-Litovskog sporazuma biće poništena aktom o Primirju od 11.11.1918. godine.⁷⁶

---

⁷³ Ibid., str. 57–58.

⁷⁴ Ibid., str. 59.

⁷⁵ Olga Gritsai and Herman van der Wusten, "Moscow and St. Petersburg, a sequence of capitals, a tale of two cities", *GeoJournal*, vol. 51, no. 1/2/2000, p. 39.

⁷⁶ Detaljnija analiza odredbi tog akta predstavljena je u okviru tematskog potpoglavlja *Primirje iz Kompjenja*.

Mapa 2: Preuređenje istočnoevropskog prostora prema Sporazumu iz Brest-Litovska (1918)⁷⁷

⁷⁷ Mapa je preuzeta iz baze *Wikimedia Commons* i njen sadržaj nije menjan ni na koji način. *Wikimedia Commons*, Map Treaty of Brest-Litovsk-en, 2012, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Treaty_of_Brest-Litovsk-en.jpg (Accessed 10 May 2021). Attribution: Department of History, United States Military Academy, Public domain, via *Wikimedia Commons*.

2.6. Okončanje perioda američke samoizolacije

Značaj akta „Četrnaest tačaka”, čiji je autor američki predsednik Vudro Vilson, primarno se vezuje za ustanovljenje principa uređivanja posleratnog međunarodnog poretka i diplomatskih odnosa. Međutim, taj akt je predstavljao tek vrhunac zaokreta koji su američki donosioci odluka načinili u mesecima koji su prethodili usvajanju te političke deklaracije (u januaru 1918. godine). U ovom segmentu biće bliže pojašnjen kontekst okončanja izolacionističke politike SAD (u daljem tekstu takođe: Amerika) koji će voditi u otvoreni angažman te zemlje u Velikom ratu.

Premda je već nakon pobede nad španskom monarhijom u sukobu oko Kube, kao i osvajanja Havaja, Amerika u XX vek zakoračila kao prvorazredna svetska sila, Vašington je oklevao da stupi u rat. Čak je i predsednik Vudro Vilson svoju kampanju reizbora zasnovao na nemešanju u „evropski” sukob osim ukoliko to nije krajnje nužno.⁷⁸ Nakon što je duže od tri godine nastojao da zadrži Sjedinjene Američke Države izvan „evropskog sukoba”, 1917. godine američki predsednik je uz podršku Kongresa pokrenuo postupak stupanja te države u rat protiv Nemačkog carstva, a potom i protiv Austrougarske. Da je ovaj potez bio visoko opravdan napominje i Hobsbaum, koji objašnjava da je potpuna vojna nadmoć Nemačke „mogla da se pokaže kao odlučujuća, da saveznici nisu mogli da računaju na praktično neograničene resurse SAD od 1917. godine”.⁷⁹ Drugim rečima, stupanje Sjedinjenih Američkih Država u rat protiv Nemačkog i Austrougarskog carstva osiguralo je prevagu silama Antante, i to verovatno u odsudnom trenutku kada je Nemačka počela da dobija rat na Istočnom frontu. Pored toga, željeni ishod američke intervencije predstavljao je i presedan za njen ponovni angažman preko Atlantskog okeana dvadesetak godina kasnije, pa i u sporovima koji su nastupali nakon toga u drugim krajevima sveta, što će imati izuzetan uticaj na tokove međunarodnih odnosa.

O potrebi za okončanjem perioda američke izolacije, tj. o promeni njenog spoljnopolitičkog kursa, Vilson je najpre obavestio odbornike u oba parlamentarna doma. Ovaj je aspekt donekle uporediv sa Lenjinovom potrebom za izlaganjem vlastitog dekreta pred sovjetskim deputatima nekoliko meseci ranije. Logika takvog postupanja u oba slučaja bila je dvojaka: ne samo kako bi

⁷⁸ Pressbooks, *American Isolationism and the European Origins of War*, OpenStaxCollege, 2021, Available from: <http://pressbooks-dev.oer.hawaii.edu/ushistory/chapter/american-isolationism-and-the-european-origins-of-war/>, (Accessed 6 May 2021).

⁷⁹ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 28.

se ispunila forma i ta akta uvela u institucionalna razmatranja, već i kako bi se šira javnost upoznala sa sadržajem dokumenata i time napravio otklon od tajne diplomatije koja je doprinela konfuziji i anarhiji u evropskim odnosima, i to često bez upućenosti njihovih građana. U svom obraćanju predsednik je obrazložio potrebu da se pomogne naporima sila Antante, međutim, bez formalnog stupanja u čvrstu formu savezništva sa tim zemljama, već pre kao „pridružena zemlja” u pogledu ratnih napora.⁸⁰ Takav američki stav može se pojasniti pomoću više argumenata. Najpre, Sjedinjene Američke Države, kao neevropska zemlja, nisu želele da budu čvrsto obavezane da se angažuju u vezi sa daljim ishodima rata u Evropi. Ne samo da se radi o vanevropskoj zemlji iza okeana koja u kopnenom smislu nije bila direktno ugrožena ratom, već ni američki građani dugo vremena nisu podržavali stupanje njihove zemlje u rat. Dakle, Sjedinjenim državama bio je potreban fleksibilniji način da pomognu evropske saveznike, a da ih to povezivanje ne sputa u ostvarivanju drugih interesa. To se, između ostalog, ogleda i u formalnoj objavi rata Nemačkoj u aprilu 1917. i Austrougarskoj u decembru 1917. godine, dok Bugarskoj, pa ni Osmanskom carstvu rat nije objavljen.⁸¹ Te činjenice govore u prilog zasebnom američkom poimanju međunarodnih odnosa.

Drugi argument bi bio da su Sjedinjene Američke Države u drugoj deceniji XX veka već izvesno vreme percipirale sebe kao vodeću svetsku silu. Od pripajanja španskih teritorija na Atlantskom i Tihom okeanu, uspostavljanja protektorata na Kubi i svrgavanja havajske dinastije i aneksije ostrva, počela je era takozvanog „Američkog carstva”, koje se ogledalo u uvećanju državne teritorije (i međunarodnog uticaja), njenog stanovništva (velikim delom i „mehaničkim prilivom”, tj. migracijama, prevashodno iz pravca starog kontinenta), kao i privrednog rasta. Vodeća svetska sila tako je, nakon više godina rata, uočivši stepen do koga je evropski kontinent razoren, odlučila da utiče na prevagu zemalja predvođenih Francuskom i Ujedinjenim Kraljevstvom.

Treći razlog je povezan sa drugim i ogleda se u činjenici da je u decembru 1917. godine sklopljeno primirje između novoproglašene Ruske republike i Centralnih sila, koje će predstavljati uvod u Brest-Litovski sporazum kojim je ta zemlja istupila iz Velikog rata. Premda je time boljševička pretnja za ostatak evropskog kontinenta umanjena, pripadnice Centralnih sila ovim sporazumom

---

⁸⁰ The Paris Peace Conference and the Treaty of Versailles, US Department of State – Office of the Historian, 2021, Available from: <https://history.state.gov/milestones/1914-1920/paris-peace>, (Accessed 5 May 2021).

⁸¹ Victor Mamatey, “The United States and Bulgaria in World War I”, *The American Slavic and East European Review*, vol. 12, no. 2/1953, pp. 233–234.

ostvarile su značajne teritorijalne i druge dobitke u kritičnom trenutku rata. Svjesna da su joj za očuvanje položaja u budućem međunarodnom poretku pogodni saveznici iz „starog sveta”, Sjedinjene Američke Države dobile su još jedan podsticaj da uđu u rat. U tom smislu, SAD su se rukovodile logikom da će povezivanjem sa evropskim savezničkim zemljama zadobiti i saveznike za svoje diplomatske strategije u međunarodnom poretku.

Dodatni, nepolitički razlog za ratni angažman može se pojasniti i činjenicom da je američka ekonomija tokom Prvog svetskog rata doživela značajan porast kao posledica uvećanja tražnje u razorenoj Evropi.⁸² Zapravo, privreda je zabeležila pravi „bum”: iz recesije, ekonomija je prešla u četvorogodišnji period visokog rasta kao posledica snabdevanja raznim dobrima razorene Evrope, kao i pokretanja industrije i drugih grana između 1917. i 1918. godine.⁸³ Spomenuta dobra su u velikoj meri uključivala i američko oružje, koje je značajno učestvovalo u američkom ekonomskom usponu u tom periodu.

Najzad, jedan od najubedljivijih argumenata za odluku o objavi rata Nemačkoj jeste bila činjenica da ta zemlja, jednostavno, nije poštovala američku neutralnost, i da se na to pre ili kasnije moralo odlučno reagovati. Potapanje američkih plovila na Atlantiku i nastojanje Nemačke da kontroliše kretanja na tom okeanu, u kombinaciji sa diplomatskim pokušajima te zemlje da podstakne Ujedinjene Meksičke Države da objavi rat svom severnom susedu (Cimermanov telegram), suzilo je manevarski prostor SAD. I ne samo to: nastojanja da se izbegne uplitanje u sukob bivalo je sve nespojivije sa rastućom ekonomskom i političkom težinom te zemlje koja je bivala sve očiglednija, posebno kako je rat sve više razarao nekadašnje evropske velesile. Za zemlju koja je postala prvorazredna svetska sila uložili su bili veći: došlo se do trenutka da Amerika nije mogla da dopusti da jedna sve neprijateljskija zemlja određuje njen spoljnopolitički kurs, kao ni perspektivu niti domete njenih ekonomskih, diplomatskih, kulturnih i drugih veza sa evropskim kontinentom. Izolacionizam je počeo da nanosi više štete nego koristi. Početkom aprila 1917. godine, uz podršku Kongresa, objavljen je rat Sjedinjenih Američkih Država protiv Nemačkog carstva, a krajem iste godine SAD su formalno stupile u sukob i protiv Austrougarske monarhije.

---

⁸² Carlos Lozada, *The Economics of World War I*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2005, Available from: <https://www.nber.org/digest/jan05/w10580.html>, (Accessed 15 March 2021).

⁸³ Ibid.

2.7. Četrnaest tačaka Vudroa Vilsona: oblikovanje posleratnih diplomatskih odnosa

“Veliki rat poremetio je izvesnosti evropske realpolitike, ali je jednom zasvagda najavio dolazak najmanje jedne velike sile – Sjedinjenih Američkih Država.”

Kenneth McDonagh⁸⁴

Proglas počinje kritikom tzv. tajne diplomatije, s ciljem da: „procesu u pravcu mira, kada počnu, budu potpuno otvoreni i da ne obuhvate i ne dozvole nikakve tajne sporazume bilo koje vrste”.⁸⁵ Tajna diplomatija se smatra jednim od uzročnika nepoverenja i nepouzdanosti koje su skrojile povoljan kontekst za izbijanje rata. Kao takva je napadana i od strane Sovjeta i od strane Sjedinjenih Država, tj. od strane obe rastuće sile koje su nastojale da diplomatske odnose učine javnijima i na neki način utemeljenijima. Tajni sporazumi se spominju paralelno sa terminima poput „vremena osvajanja” i „teritorijalnog uvećavanja” za koje se navodi da „pripadaju prošlosti”, čime se pravi otklon od ambicija imperijalnog širenja – osvajačke politike koja je bila karakteristična za evropske sile do izbijanja Velikog rata. Pored toga, na taj način se (implicitno) osuđuje i starorežimski način diplomatskog opštenja i od samog početka dokumenta sugerirše da ovaj akt nastoji da trajno izmeni stvari u tom domenu. I zaista, „Četrnaest tačaka” prerasle su u smernice za uređenje odnosa u postversajskoj Evropi.

Iako je ovaj dokument sačinjen u proleće 1918. godine, pre formalnog početka raspada Austrougarske monarhije, u njemu se implicitno već prepoznaju prava slovenskih i drugih naroda na samoopredeljenje. Na taj način pružena je uverljiva naznaka potrebe za preuređenjem evropske političke mape nakon Velikog rata. Proglas uvažava činjenicu da sile Antante, u ovoj fazi rata, ne samo da nisu bile usprotivljene rastakanju višenacionalnih carstava već su samim takvim stavom omogućile i jednostavniju i legitimniju konsolidaciju novih-starih srednjoevropskih država.⁸⁶ Kako su SAD u periodu sastavljanja tog dokumenta

⁸⁴ Kenneth McDonagh, “The next European century”, *Journal of Contemporary European Research*, op. cit., p. 293.

⁸⁵ The Text of the Fourteen Points, The National WW1 Museum and Memorial, Kansas City, 2021, Available from: https://theworldwar-prod.s3.amazonaws.com/prod/s3fs-public/1982.170.18_excerpt.jpg, (Accessed 4 January 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

⁸⁶ Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, op. cit., str. 49–50.

već mesecima zvanično Austrougarsku smatrale neprijateljskom zemljom, u tom kontekstu stavovi izneti u Proglasu odražavaju logiku da je sudbina evropskih *ancien regime*-a, pa i habsburškog, neprioritetna u odnosu na pravo naroda na samoopredeljenje.

Pre prelaska na svaku tačku Proglasa, autor pojašnjava da je do stupanja u rat došlo zbog „kršenja prava” koja su pretila i da živote (američkih građana) učini nepodnošljivim; ipak, ono što se nastojalo obezbediti nije nikakva posebna privilegija za neke određene države, već da se svet načini „bezbednim mestom za život...naročito za sve miroljubive zemlje” koje teže idealima pravde, imaju poverenje u institucije i protive se agresiji. Stoga, kako akt dalje navodi, „naš program je program za mir u svetu”, čime se u prvi plan ističu univerzalne vrednosti, ali i međunarodne pretenzije delovanja ovog dokumenta. U domenu univerzalističke prirode ovog akta takođe se uočavaju sličnosti sa Lenjinovim Dekretom o miru, koji je imao ambicije da ustanovi društveno obzirnije principe u sprovođenju međunarodnih odnosa.

U okviru prve tačke, zalaže se za transparentnost diplomatskog pregovaranja i sporazumevanja, odnosno za „otvorene sporazume o miru do kojih će se dolaziti otvoreno” („bez privatnih međunarodnih dogovora bilo koje vrste”). U produžetku ove tačke dodatno se zagovara unapređenje diplomatije koja će „uvek nastupati iskreno i pred očima javnosti”, čime se osuđuje elitistička praksa u okviru koje je, kao proizvod prećutkivanja i manipulacija, javnost upoznavana samo sa onim aspektima/sporazumima koji su u datom trenutku mogli da posluže nameravanoj političkoj svrsi.

U tekstu druge tačke zalaže se na slobodu plovidbe morima „i u mirnodopsko i u ratno doba”. Uvažavanjem te stavke nastojalo se prevazići nastajanje pomorskih blokada i ometanja plovidbe, koja su bila karakteristična ne samo za period Velikog rata, već i za prethodne istorijske periode (uključujući i mirnodopske epohe), kada su imperijalne sile nastojale da spreče druge zemlje da slobodno plove kako bi zadržale svoje privilegije. Uprkos suzdržanosti nekadašnjih kolonijalnih sila, počevši od kraja Velikog rata, ova stavka postaće načelo pomorskog prava i deo različitih međunarodnih dokumenata.

Naredna tačka Proglasa poziva na što veći stepen uklanjanja prepreka razvoju međunarodne trgovine, kao jedan od vezivnih elemenata u sklopu stvaranja miroljubivijeg međunarodnog konteksta. Ipak, ozbiljniji koraci ka ispunjavanju ove stavke napravljeni su tek decenijama kasnije, u drugoj polovini XX veka, kada su međunarodni ekonomski integrativni procesi počeli da vode usklađivanju tarifa i umanjivanju i ukidanju trgovinskih prepreka. Ipak, uprkos određenim regionalnim izuzecima (npr. jedinstveno tržište Evropske unije, koje počiva na

slobodnom kretanju ljudi, robe, dobara i usluga), uklanjanje prepreka razvoju međunarodne trgovine, u svrhu izgradnje što miroljubivijeg sveta, ispostavilo se kao višegeneracijski zadatak .

Četvrta tačka odnosi se na napore ka obezbeđivanju smanjenja nacionalnog naoružanja na nivo koji je srazmeran garantovanju unutrašnje bezbednosti. Ukoliko se upotrebi savremeni politikološki rečnik, ova stavka zapravo se odnosi na obeshrabrivanje preteranog naoružanja koje susede i druge zemlje vodi u bezbednosnu dilemu i podstiče ih da i one uvećavaju svoj arsenal naoružanja. Ova stavka imaće značajnu primenu u slučaju posleratne Nemačke, kojoj je po odredbama Versajskog sporazuma naloženo da drastično smanji vojne kapacitete.⁸⁷ Ipak, kako će se kasnije ispostaviti, suviše drakonska primena odredbi ovog sporazuma (uključujući i odbijanje prijema Vajmarske Nemačke u Društvo naroda sve do 1928. godine) uticaće na međunarodno otuđenje te zemlje. Ta činjenica, udružena sa nepovoljnim društveno-ekonomskim i političkim okolnostima, skrojiće pogodno tlo za uspon nacističke ideologije koja je, u nastojanju da manipuliše posleratnim frustracijama nemačkih građana, zadobila masovnu podršku stanovništva germanojezičnih teritorija.

Peta tačka ticala se prilagođavanja kolonijalnih zahteva tako da težnje lokalnog stanovništva „imaju jednaku težinu kao i pravični zahtevi vlade o čijem pravu treba da se odluči”. Imajući u vidu partnerske zemlje u Evropi, koje su i dalje bile kolonijalne imperije, ovaj zahtev je nastojao da ostavi prostor za uvažavanje njihovih interesa istodobno kao i neophodnost uvažavanja težnji lokalnog stanovništva. Ova kompromisna tačka napravljena je tako da bude prijemčiva i savezničkim partnerima u Evropi, pored ostalih naroda na koje bi mogla da se odnosi. Treba imati u vidu i da je „Dekret o miru” dosta otvorenije i nedvosmislenije pozivao na oslobađanje naroda koji se nalaze pod tuđinskom vlašću (tj. agitovao na samoopredeljenje), tako da je i tekst Proglasa, iako sa ideološki suprotstavljenog stajališta, takođe „morao” da barem na neki način adresira ovu važnu temu.

Šesta tačka pozivala je na „povlačenje sa celokupne ruske teritorije” i na „priliku koja neće biti ponižavajuća”...„da (ta zemlja) samostalno odluči o svom vlastitom političkom razvoju i nacionalnoj politici”, te bude dobrodošla „u društvo slobodnih zemalja i institucija koje sama odabere”...„i ne samo dobrodošla, već i da ima svaku pomoć koja joj može biti potrebna i koju bi mogla da poželi”. U okviru ove stavke Proglasa deluje da se želi napraviti otklon od unutrašnje situacije (građanskog rata i revolucije u Rusiji) tako što se formalno potvrđuje

---

⁸⁷ Detaljnije u poglavlju posvećenom analizi odredbi Versajskog sporazuma.

pravo te zemlje da određuje pravac svog razvoja. Dalje se još navodi da će „način na koji bratske zemlje budu tretirale Rusiju predstavljati probu njihove dobre volje” i razumevanja njenih potreba nezavisno od svojih interesa. Ova stavka naizgled prepoznaje neprilike u kojoj se našla ruska država, u kojoj je, iako zbačen, u trenutku držanja Vilsonovog govora car Nikolaj II Romanov bio i dalje živ, ali u zatočeništvu. Zapravo, Vilson je smatrao da bi isuviše zapadnog mešanja u ruska pitanja moglo da dodatno radikalizuje situaciju. Američka skepsa spram situacije u Rusiji prolongiraće se, i ishodovaće uspostavljanjem diplomatskih odnosa dve strane tek petnaestak godina kasnije.⁸⁸

U kontekstu šeste tačke problematičan je pojam – „celokupne ruske teritorije” – koji je dvosmislen. Naime, u ovoj tački nije jasno da li se radi o prepoznavanju prostornog kontinuiteta sa nekadašnjom carevinom, ili se govori samo o užem, etnički ruskom prostoru. Mada je šesta tačka nedorečena u tom smislu, iz stavke 13 kojom se poziva na obnavljanje nezavisnosti Poljske može se polemisati da su autori Proglasa možda pre govorili o teritoriji na kojoj je naseljen ruski narod. Međutim, treba imati u vidu da su u periodu održavanja Vilsonovog govora antikomunistički belogardejci uživali određenu podršku i SAD i pojedinih drugih zapadnih zemalja, te se u Proglasu nije želelo prejudicirati uređenje ni obuhvat ruske države, između ostalog i kako se ideološki raznorodnoj Beloj armiji ne bi nanela šteta u sukobu sa „crvenima”. U tom smislu, sintagma „povlačenje sa celokupne ruske teritorije” ostala je donekle neprecizirana, a glavna poruka odnosila se na suzdržavanje od direktnog zapadnog uplitanja u ruski građanski rat, u bojazni da se ne načini još veća šteta.

U tački sedam navodi se da Belgija mora da bude oslobođena (u smislu povlačenja okupacionih nemačkih trupa) i obnovljena njena nezavisnost. Neophodnost obnavljanja belgijske države se u daljim redovima argumentuje u kontekstu očuvanja međunarodnog prava i ugovora na kojima počiva stabilnost i poverenje u međunarodni poredak. Očuvanje belgijske države (koja je uspostavljena u prvoj polovini XIX veka kao neutralna zemlja između francuske, nemačke i nizozemske države, uz podršku Ujedinjenog Kraljevstva), savremenim politikološkim rečnikom, predstavljalo je zalog za stabilnost u zapadnoj Evropi. Zapravo, kada je po Šlifenovom planu iz Berlina odlučeno da se Pariz zauzme sa severa, tj. upadom kroz neutralnu Belgiju i Luksemburg, u skladu s odredbama Prvog londonskog sporazuma iz 1839. kojim ko-garantuje za belgijsku neutralnost i nezavisnost, Ujedinjeno Kraljevstvo objavilo je rat Nemačkom carstvu avgusta

---

⁸⁸ Za složen pregled američko-ruskih odnosa u tom periodu konsultovati: Richard Gribble, “United States Recognition of Soviet Russia: 1917–1933 – Church and State Responses”, *American Catholic Studies*, vol. 119, no. 4/2008, pp. 21–51.

1914. godine.⁸⁹ Strateška pozicija Belgije, pored oba svetska rata, ostaće značajna i tokom hladnoratovskih dešavanja, kada je Brisel postao prestonica brojnih evropskih institucija, što je ostao do današnjeg dana. Belgija je od simbola razaranja do okosnice evropskih integracija evoluirala nakon što je svetost njenih granica potvrđivana kao ishod nekoliko evropskih sukoba i kriza. Imajući u vidu da proces izgradnje država u jugoistočnoj Evropi i danas traje, ostaje nada da proces jačanja poverenja među susedima može da ishoduje produbljenju saradnje kao što je to bio slučaj na zapadu Evrope u poslednjih sedam decenija. Osmo tačka poziva na oslobađanje celokupne francuske teritorije, kao i na vraćanje pokrajina Alzas i Lorene (Lotaringije) u sastav francuske države, nakon višedecenijske vladavine nemačke imperije nad tim prostorima.^{90,91} Ulaskom tih teritorija u sastav Pruske kraljevine nakon francusko-pruskog rata načinjena je šteta Francuskoj; pet decenija je ta činjenica – prema osmoj tački Proglasa – ometala međunarodne mirotvoračke težnje, a njihovim vraćanjem Francuskoj Republici unapređuju se i perspektive mira. Naredna, 9. tačka, ukratko navodi da „ponovno prilagođavanje granica Italije treba da se izvrši duž jasno prepoznatljivih etničkih linija”. Etnički princip uređenja italijanskih granica možda jeste predstavljalo opravdan, pa i logičan predlog, ali on nije odgovarao iredentističkim zamislima, pa ni sporazumu na osnovu kojeg je ta zemlja stupila u rat na strani Antante. Naime, 1915. godine, tajnim Londonskim ugovorom čije su potpisnice bile Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Irske, Rusko Carstvo, Francuska Republika i Kraljevina Italija, Rimu je za priklanjanje silama Antante ponuđen velikodušan paket teritorija i političkih privilegija na drugoj strani Jadrana i duž njenih istočnih kopnenih granica, uključujući i mnoge delove u kojima su Italijani predstavljali manjinu. Ipak, umesto pod italijansku upravu, do kraja rata mnoge od tih teritorija pripašće novoj jugoslovenskoj državi, kao i novostvorenoj Nemačkoj Austriji, pa i Albaniji, Grčkoj i Turskoj. Nezadovoljstvo Italijana realizovanim ratnim dobicima biće prisutno tokom čitavog međuratnog

---

⁸⁹ National Library of Scotland, 2014, *Experiences of the Great War*, NLS, Edinburgh, 2021, Available from: <https://digital.nls.uk/great-war/resources/steps-to-war.html>, (Accessed 1 April 2021).

⁹⁰ Hari Herder, *Evropa u devetnaestom veku*, Clio, Beograd, 2003, str. 287.

⁹¹ Na osnovu mirovnog sporazuma iz Frankfurta (1871), u sastav novoproglašovanog Nemačkog carstva ušle su Alzas i Lorena, gradovi Strazbur i Mec, Francuska je morala da isplati pet milijardi franaka ratne štete, a nemačka vojska ostaće stacionirana u severnom delu zemlje do završetka naplate. Te odredbe predstavljale su političko poniženje za Francusku kao vodeću silu, koja je versajskim pregovorima nastojala ne samo da povрати izgubljene teritorije, već i svoj nekadašnji politički prestiž. Konsultovati: Hari Herder, *Evropa u devetnaestom veku*, op. cit., str. 195–199.

perioda i predstavljace pogonsku snagu za uspon fašizma i podgrevanje diplomatskih i drugih sukoba sa istočnim susedima. Ova stavka jeste do izvesne mere ispunjena, imajući u vidu da je u sastav Italije ušao i deo teritorija na istočnoj obali Jadrana, premda ne i sve oblasti gde italijanska etnička grupa živi, što je bila maksimalistička zamisao apeninskih političkih ideologa.

Deseta tačka Proglasa odnosi se na „Dvojnu monarhiju“. Ova tačka je višesmislena i glasi: „Narodima Austrougarske, čije mesto među zemljama želimo da bude osigurano i očuvano, treba pružiti najslobodniju priliku za samostalan razvoj“. Crno-žuta monarhija vekovima je predstavljala jednu od vodećih sila u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Ipak, njeno stupanje u rat (objavom rata Kraljevini Srbiji) nije imalo podršku celokupnog raznorodnog stanovništva te carevine. Dok su predstavnici većinskih naroda, austrijski Nemci i Mađari, stupanje u rat protiv Srbije uglavnom smatrali opravdanim, veliki deo slovenskog stanovništva nije bio naklonjen ratovanju, a mnogi su bili i protiv toga, posebno u južnoslovenskom području. Deseta tačka nastojala je da ne prejudicira nestanak monarhije sa geografske karte Evrope, premda je u okviru iste stavke navedeno da, iako se želi „osigurati i očuvati“ mesto Austrougarske u međunarodnom poretku, narodima te zemlje „treba pružiti najslobodniju priliku za samostalan razvoj“. Iz ugla Vašingtona, iako je bečka monarhija pripadala neprijateljskim, Centralnim silama, njen nekontrolisani nestanak je mogao da preraste u anarhiju, pa i da rezultira usponom boljševičke ideologije u tom prostoru, što nije bilo poželjno.

Premda u trenutku sastavljanja Proglasa Sjedinjene Američke Države još uvek nisu donele konačnu odluku u vezi sa podrškom slovenskim narodima o njihovom pravu na samoopredeljenje, na osnovu teksta ovog akta se može zaključiti da se, u najmanju ruku, o tome barem donekle razmišljalo. U tom smislu „prilika za samostalan razvoj“ je u trenutku objave Proglasa imala svrhu da poruči Austrougarskoj monarhiji da narodi kojima vlada imaju pravo na veću autonomiju, pa možda i nešto više, a da to ne mora obavezno da podrazumeva potpuno ukidanje te države, iako se ni ta mogućnost ne isključuje. Ipak, budući da u Beču nije postojalo dovoljno volje za razmatranjem i primenom ovakvog koncepta, do jeseni Sjedinjene Države će se definitivno okrenuti ka prepoznavanju nove situacije u srednjoj Evropi, te će 3. septembra 1918. godine zvanično priznati Češko-Slovački Nacionalni Savet kao zasebnu nacionalnu vladu koja je u stanju rata sa Nemačkom i Austrougarskom carevinom.⁹²

---

⁹² Charles G. Fenwick, “Recognition of the Czechoslovak Nation”, *The American Political Science Review*, vol. 12, no. 4, pp. 715–718.

Što se tiče drugih nacionalnosti, Jugoslovenski odbor je sa predstavnicima Kraljevine Srbije još Krfskom deklaracijom iz 1917. godine izrazio želju za stvaranjem jedinstvene južnoslovenske države. Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba je, shodno tome, krajem oktobra 1918. godine odbacilo predloge za reorganizacijom Austrougarske monarhije i proglasilo otcepljenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba. Krajem novembra i Velika narodna skupština Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena u Banatu, Bačkoj i Baranji proglasila je samostalnost i prisajedinjenje sa Kraljevinom Srbijom, slično kao i Zbor izaslanika Narodnog veća Srema.⁹³ Što se tiče rumunskog stanovništva u Ugarskoj, Kraljevina Rumunija je još od tajnog sporazuma iz Bukurešta (1916) radila na nacionalnom ujedinjenju. U drugoj polovini oktobra 1918. godine, Alexandru Vaida-Voevod, rumunski poslanik u ugarskom parlamentu, pred kolegama poslanicima pročitao je proglas o pravu rumunskog naroda iz Transilvanije (Erdelja), Banata i drugih oblasti na samoopredeljenje na ugarskim teritorijama.⁹⁴ Već prvog decembra stvorena je međuratna „velika” rumunska kraljevina, istog dana kao i susedna jugoslovenska monarhija.

Naposletku, nekadašnja kraljevska pokrajina Galicija i Lodomerija otopila se radi priključenja Poljskoj, premda je došlo i do sukoba sa ukrajinskim političkim predstavnicima koji su želeli da barem deo regiona priključe državi svog naroda.⁹⁵ Što se tiče etničkih italijanskih teritorija, oblasti u severoistočnom delu Jadrana poput Istre, pojedinih dalmatinskih područja, kao i kopnenih teritorija poput Trentina ušle su u sastav Italije, i uspostavljen je privremeni protektorat nad Albanijom, ali je već pri kraju rata bilo jasno da će se nastaviti problemi usled nevoljnosti Rima da prizna teritorijalna ograničenja u Dalmaciji, ali i u Jonskom moru, Egeju i drugde. Nezadovoljstvo italijanskih političkih predstavnika biće uporno usmereno protiv jugoslovenskih zahteva počevši od kraja Velikog rata, i

---

⁹³ Vasilije Krestić, „Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji”, NBP/ Journal of Criminalistics and Law, vol. 24, no. 1/2019, str. 15. Što se tiče tzv. Sremske skupštine, ona je 24. novembra uslovila Narodno vijeće u Zagrebu da što pre oformi jedinstvenu državu sa Srbijom, a u protivnom zastupnici u Rumi doneće odluku o „neposrednom prisajedinjenju” sa Kraljevinom Srbijom. Konsultovati: Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti – knjiga III – Srbija u Jugoslaviji*, Srpska akademija nauka i umetnosti (ogranak u Novom Sadu)/ „Beseda” / Društvo istoričara južnobačkog i sremskog okruga, Novi Sad, 2001, str. 31–32.

⁹⁴ Virtual Museum Of The Union, *Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950)*, 2021, Available from: <https://mvu.ro/index.php/en/2018/11/01/alexandru-vaida-voevod-1872-1950/>, (Accessed 3 May 2021).

⁹⁵ Ukrajinska država uspostavljena je Sporazumom iz Brest-Litovska u februaru 1918. godine, premda je ona tokom većeg dela svog postojanja bila izložena unutrašnjim i spoljnim sukobima, tako da su ingerencije Centralne Rade bile veoma ograničene. Konsultovati poglavlje o Sporazumu iz Brest-Litovska za detaljniji pregled.

trajće tokom bezmalo celokupnog međuratnog perioda. Agresivna politika Rima spram novonastale jugoslovenske države i mešanje u njena unutrašnja pitanja ostaće značajan faktor političke, društvene i druge nestabilnosti u čitavom jugozapadnom delu zemlje tokom najvećeg dela međuratnog perioda.

U okviru jedanaeste tačke Vilsonovog proglašenja navodi se da Rumunija, Srbija i Crna Gora treba da budu oslobođene, tj. da se sa njihovih teritorija povuku trupe Centralnih sila. Dalje se navodi da „okupirane teritorije treba da budu vraćene; Srbiji treba da se omogući slobodan i bezbedan izlaz na more; međusobni odnosi balkanskih država treba da se utvrde putem prijateljskog dogovora duž istorijski utvrđenih linija pripadnosti i nacionalnosti; treba da budu date međunarodne garancije za političku i ekonomsku nezavisnost i teritorijalni integritet balkanskih država“. Iako je za Kraljevinu Srbiju tajnim Londonskim ugovorom predviđeno pravo izlaza na more, kao i druge teritorijalne kompenzacije za učešće u ratu na savezničkoj strani (premda predstavnici Srbije nisu ni učestvovali u tim diplomatskim pregovorima), pravo izlaza na more biće ostvareno na osnovu ujedinjenja sa Državom Slovenaca, Hrvata i Srba i Kraljevinom Crnom Gorom. Dok će Albanija jedno vreme biti pod italijanskim protektoratom, njene granice ostaće nepromenjene u odnosu na kratki predratni period nezavisnosti. U odnosu na period pre izbijanja rata, Bugarska će izgubiti egejsku obalu od Grčke, nekoliko oblasti duž Stare planine i u Strumici od jugoslovenske države i deo crnomorske obale u Dobrudži od Rumunije, pri čemu će brojni pripadnici tog naroda ostati izvan granica teritorijalno umanjene bugarske države, što će doprineti opstanku revizionističkih težnji.

U narednoj, 12. tački, navodi se da turskom delu tadašnje Osmanske carevine „treba garantovati siguran suverenitet“, čime se prepoznaje pravo turskog naroda na svoju državu. U produžetku se navodi kako „i drugim nacionalnostima koje se nalaze pod turskom vlašću treba da bude garantovana neupitna bezbednost življenja i potpuno neometana mogućnost samostalnog razvoja“. Takođe, kako se dodaje, slobodan prolaz kroz Dardanele treba da bude stalno omogućen za brodove i trgovinu svih zemalja pod međunarodnim garancijama, čime se želelo reći da prolazak kroz moreuze ne sme biti blokiran niti ometan, budući da to ne predstavlja unutrašnju stvar niti „privilegiju“ neke države, već njenu međunarodnu obavezu.

Kao i u nekim drugim slučajevima, u tački 12 uočava se dihotomija između prava na očuvanje države, s jedne strane, i prava samostalnog razvoja drugih nacionalnosti na tom prostoru. U slučaju Osmanske carevine, koja je uprkos opadanju moći i dalje vladala ogromnom teritorijom, od istočne Trakije u Evropi, na severu, do Jemena i zaliva Indijskog okeana na jugu, postojao je veliki broj nacionalnosti koji je mogao da se pozove na pravo na samoopredeljenje. Ipak,

kada se govori o pravu i bezbednosti života, ovo Vilsonovo načelo prvenstveno se može povezati sa nastojanjima tadašnjih osmanskih vlasti da istrebe drevne jermenske starosedeoce Male Azije, što je u najvećoj meri, nažalost, i izvršeno (dok su slično okrutno napadane i druge, prevashodno hrišćanske zajednice u tom prostoru, poput Grka i Asiraca, koje se takođe od toga nikada nisu demografski oporavili u maloazijskom prostoru).

Pored raširenih masakara nad hrišćanskim zajednicama, osmanske vlasti su tokom rata bile i u sukobu sa arapskim stanovništvom čije su političke vođe počevši od 1916. godine, u tajnom dogovoru sa britanskom monarhijom, počeli da se zalažu za ujedinjenu i nezavisnu arapsku državu. Takođe, jevrejskoj zajednici obećavano je pravo da osnuje državu u svojoj prapostojbini, dok su i savezničke sile međusobno vodile tajne diplomatske pregovore o posleratnoj podeli bliskoistočnih osmanskih teritorija. Kurdska zajednica je sadržala i velike zagovornike očuvanja starog režima, kao i grupe koje su smatrale da je došlo vreme za veću ili potpunu nacionalnu samostalnost. Koloplet različitih javnih i tajnih dogovora zapadnih sila, kontradiktorna i nedosledna tumačenja, uz nedovoljno uvažavanje brojnih lokalnih zajednica, pa i površnu upućenost i nepoznavanje tog područja i njegovih osobenosti, učinilo je bliskoistočni region nakon Velikog rata i kratkoročno i dugoročno nestabilnijim, što se, nažalost, ni do danas nije značajnije promenilo u velikom delu tog prostora.

Trinaesta tačka poziva na ponovno uspostavljanje nezavisne poljske države, koja treba da obuhvati teritorije nesumnjivo naseljene poljskim stanovništvom, kojoj treba da bude garantovan slobodan i siguran pristup moru, i čija ekonomska i politička nezavisnost i teritorijalna celovitost treba da bude garantovana međunarodnim sporazumima. Dok se ovom stavkom potvrđuje neophodnost obnove nezavisne poljske države nakon više od stotinu godina, pa se poziva i na uspostavljanje međunarodnih garancija za njeno očuvanje, postoji nekoliko problemskih stavki koje su otežavale konsolidaciju i utvrđivanje tačnih teritorijalnih dometa te zemlje. Najpre, teritorije nesumnjivo naseljene poljskim stanovništvom su pre stotinu godina bile razuđenije nego danas, a manjak etničke kompaktnosti i prisustvo drugih naroda u pojedinim regionima (Ukrajinaca, Nemaca, Litvanaca, Belorusa) otežavao je povlačenje granica, što je izazivalo i sukobe sa susedima. Kao rezultat etničke razuđenosti zemlja je zadobila čudnovate granice; iako se ubrajala u red teritorijalno najvećih evropskih država, njen „koridor” ka moru iznosio je svega par desetina kilometara baltičke obale istočno od Gdanjska (Danciga).⁹⁶ Ipak, s druge strane, svest o neophodnosti

---

⁹⁶ Clement Vollmer, “A New Polish Corridor”, *Foreign Affairs*, vol. 12, no. 1/1933, pp. 156–159.

očuvanja poljske nezavisnosti biće dovoljno snažna da dvadesetak godina kasnije Ujedinjeno Kraljevstvo i Francuska objave rat Nemačkom rajhu zbog napada na Poljsku, čime je otpočeo Drugi svetski rat.

U okviru poslednje, četrnaeste stavke, predsednik Vilson poziva na „udruživanje nacija, koje mora biti uspostavljeno po posebnim sporazumima, u cilju pružanja međusobnih garancija o političkoj nezavisnosti i teritorijalnoj celovitosti i malim i velikim državama“. Uz podršku Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva, koje su u Proglasu videle priliku i za vlastito bolje međunarodno pozicioniranje, po završetku Velikog rata formirano je *Društvo naroda*, organizacija koja je promovisala ideje o svetskom miru i produbljivanja saradnje u međunarodnim odnosima. Premda ona nije obuhvatila sve zemlje sveta, niti je bila posebno uspešna u rešavanju globalnih sporova, njen značaj se ogleda u nastojanju da se uspostavi telo koje će biti univerzalno prepoznato i relevantno u pogledu zalaganja za mir i izgradnju mira.

3. MEĐUNARODNI UGOVORI

3.1. Ratni poraz Nemačke

3.1.1. Primirje iz Kompjenja

“Ovaj rat, kao i naredni, jeste rat da se okonča rat.”

Britanski premijer Dejvid Lojd Džordž⁹⁷

Versajski sporazum između Nemačke i savezničkih zemalja je najvažniji međunarodni akt u kontekstu završetka Velikog rata. Njegovim odredbama ozvaničena je nemačka odgovornost za ratnu štetu i stradanja, faktička predvodnička uloga te zemlje u agresiji, kao i oduzimanje niza teritorija u korist suseda. Već uoči ugovaranja novembarskog primirja nemački car Vilhelm II Hoencolern abdicirao je, a zahtevi za uspostavljanjem republičkog uređenja bivali su sve glasniji. Ustanci su se dešavali širom nekadašnjeg carstva. Socijaldemokratske i komunističke frakcije, inspirisane dešavanjima u Sovjetskoj Rusiji, borile su se za naklonost nemačkog naroda, koji je bio pritisnut ratnim porazom, sve gorom ekonomskom situacijom i okružen ozlojeđenim susedima kojima je načinjena ogromna demografska i ratna šteta i koji su očekivali nadoknadu za pretrpljene gubitke. Novostvorena Vajmarska republika od početka je bila suočena sa velikim izazovima, proisteklim iz posledica agresije na evropske zemlje tokom Velikog rata. U okviru ovog dela najpre će biti analizirane odredbe Primirja iz Kompjenja, a potom odredbe Versajskog mirovnog sporazuma, kao najvažnijeg političkog akta kojim je zvanično okončan period velikog evropskog ratovanja.⁹⁸

---

⁹⁷Jim Powell, “Woodrow Wilson’s Great Mistake”, Cato Policy Report, vol. XXXVI, no. 3 /2014, pp. 5–7.

⁹⁸ Convention, with annexes, addendum, and declaration by German plenipotentiaries, Compiègne Forest near Rethondes, November 11, 1918, Library of Congress, Washington D.C., 2021, Available from: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/must000002-0009.pdf>, (Accessed 2 May 2021).

Jedanaestonovembarsko primirje ugovoreno je 1918. godine između poraženih nemačkih snaga i savezničkih i pridruženih zemalja, s druge strane, u severnofrancuskom gradu Kompjenj.⁹⁹ Konvencija sadrži 34 klauzule, koje su podeljene u šest tematskih delova koji se odnose na rat na Zapadnom frontu (čl. 1–11), istočne granice nemačke države (čl. 12–16), odredbe koje se tiču istočne Afrike (čl. 17) i opšte odredbe (čl. 18–19), uslove plovidbe (čl. 20–33) i trajanje primirja (čl. 34). U okviru prvog tematskog dela proglašava se prekid neprijateljstava u vazduhu i na kopnu u šestočasovnom roku (čl. 1), povlačenje nemačkih trupa sa okupiranih područja Belgije, Francuske, Luksemburga i Alzas-Lorene¹⁰⁰ (čl. 2), regulišu domeni repatrijacije i razoružavanja (čl. 3–4), prepušta se niz oblasti na zapadnoj rajnskoj obali savezničkoj i američkoj okupaciji (čl. 5), zabranjuje se uništavanje različitih objekata, imovine, infrastrukture i sl. (čl. 6–7), određuju se domeni razminiranja (čl. 8), prava na rekviziciju od strane savezničkih trupa na svim okupiranim područjima (čl. 9), jednostrane repatrijacije savezničkih zarobljenika (čl. 10) i privremene brige o ranjenima i bolesnima koji nisu u stanju da napuste nemačka područja (čl. 11).

Što se tiče drugog tematskog dela, propisuje se povlačenje nemačkih snaga, kao i drugih grupa, sa austrougarske, rumunske, turske i ruske teritorije unutar granica nemačke države važećih na dan 1. avgust 1914. (u skladu s odredbama 12–13) i nalaže se zaustavljanje preuzimanja i nabavke zaliha iz Rumunije i Rusije (čl. 14). Petnaestom odredbom se zvanično poništavaju sporazumi iz Bukurešta i iz Brest-Litovska, kao i s njima povezani akti, dok se narednom klauzulom uređuje slobodan pristup teritorijama duž nemačke istočne granice radi održavanja reda ili snabdevanja stanovništva. Sedamnaestom klauzulom, u okviru trećeg dela, propisuje se napuštanje nemačkih trupa koje se nalaze u istočnoj Africi. U okviru opštih odredbi uređuje se jednostrana repatrijacija svih civila koji nisu obuhvaćeni trećim članom (čl. 18), dok se devetnaestom odredbom načelno dogovaraju finansijski uslovi, poput odšteta, povraćaja zaplenjenog novca i zlata drugim evropskim zemljama itd.

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

⁹⁹ U hronološkom pogledu, radi se o poslednjem aktu primirja sklopljenom sa pripadnicom Centralnih sila, ali će u ovoj studiji taj dokument biti predstavljen kao prvi, s obzirom na centralni značaj postizanja sporazuma sa Nemačkom za završetak rata. Nakon primirja u Kompjenju, dejstvo ugovora je produžavano i dopunjavano u još tri navrata, imajući u vidu čl. 34.

¹⁰⁰ Alzas-Lorena je pripojena Nemačkom carstvu kao rezultat pobede u francusko-pruskom ratu, što je Francuska smatrala nepravедnim. Mirovnim aranžmanom sa Nemačkom su posledice francusko-pruskog rata revidirane, što je i bila francuska namera.

U petom tematskom delu definiše se prekid neprijateljstava na moru (čl. 20), predaja mornara i drugih savezničkih pomorskih vojnika (čl. 21), predaja svih podmornica (čl. 22), razoružanje brodova (čl. 23), pravo savezničke flote da uništava mine i druga naoružanja izvan nemačkih voda (čl. 24), sloboda pristupa Baltiku mornaricama savezničkih sila (čl. 25), nastavak blokade nemačkih trgovačkih brodova (čl. 26), demobilizacija nemačke vazdušne flote (čl. 27), predaja u očuvanom stanju kapaciteta belgijskih luka i flote (čl. 28), napuštanje crnomorskih luka i predaja nekadašnjih ruskih plovila savezničkim zemljama (čl. 29), povraćaj savezničkih plovila (čl. 30), zabrana uništavanja brodova i materijala pre njihove predaje ili povraćaja (čl. 31), zvanično obustavljanje svih ograničenja u trgovinsko-pomorskoj saradnji sa neutralnim zemljama (Norveška, Švedska, Danska, Nizozemska), prema članu 32, bez transfera nemačkih trgovinskih plovila u neutralne ili druge oblike nakon zaključivanja primirja (čl. 33).

U poslednjoj klauzuli, koja se odnosi na dužinu primirja, precizira se da se ono zaključuje na inicijalni period od 36 dana, uz mogućnost produžetka, ali i opciju prekida primirja u slučaju kršenja ugovornih odredbi. Sporazum je potpisan u Kompjenju, 11. novembra 1918. godine u pet časova po jutarnjem vremenu, s tim što je u skladu s prvom odredbom primirje stupilo na snagu u 11 časova, po čemu je događaj poznat pod šifrom 11-11-11.¹⁰¹ Potpisnici sa savezničke strane bili su Ferdinand Foh, saveznički vrhovni komandant, i Roslin Vemis, britanski opunomoćeni predstavnik, dok su s nemačke strane to bili Matijas Erberger, predstavnik Vlade, Alfred fon Oberndorf, iz Ministarstva spoljnih poslova, Detlof fon Vinterfeldt, vojni ataše i Ernst Vanselov iz mornarice. Matijas Erberger tragično je stradao od strane radikalne desničarske organizacije 1921. godine. Zanimljiva je činjenica da je primirje u Kompjenju potpisano u kabini jednog voznog vagona, kao i da je, u revanšističkom maniru, svega dvadesetak godina kasnije u istom vagonu potpisana francuska kapitulacija nakon nacističke invazije.¹⁰² Značaj primirja iz Kompjenja je toliki da se ono poistovećuje sa završetkom Velikog rata. U nizu zemalja, uključujući i Republiku Srbiju koja je u Prvom svetskom ratu doživela demografski, ekonomski i politički sunovrat, 11. novembar predstavlja i dan odavanja počasti palim borcima, kada je uobičajena i poseta spomenicima i grobljima posvećenim „neznanim junacima”.

---

¹⁰¹ History.com Editors, *Armistice Day: World War I ends*, History.com, 2021, Available from: <https://www.history.com/this-day-in-history/world-war-i-ends>, (Accessed 20 January 2021).

¹⁰² Memorial Armistice, *The Armistice 1940*, Compiègne, 2021, Available from: <https://armistice-museum.com/the-armistice-carriage/>, (Accessed 20 January 2021).

3.1.2. Versajski sporazum

U preambuli Sporazuma iz Versaja konstatuje se da je na zahtev carske vlade 11. novembra 1918. ugovoreno primirje sa savezničkim i pridruženim silama, u cilju zaključivanja mirovnog sporazuma s tom zemljom, dok se, s druge strane, takođe navodi podjednako interesovanje savezničkih i pridruženih država da se rat u koji su bile posredno ili neposredno uključene – kao posledice objave rata od strane Austrougarske Srbiji 28. juna 1914, kao i nemačke objave rata Rusiji 1. avgusta, protiv Francuske 3. avgusta i napada na Belgiju – treba da bude zamenjen čvrstim i održivim mirom. Na taj način već u preambuli Sporazuma podvlači se politička i moralna odgovornost te zemlje za izazivanje najkrvavijeg svetskog sukoba do tada.

3.1.2.1. Društvo naroda: urođene mane i skromni doprinosi

U cilju unapređenja perspektiva za održavanje svetskog mira, u Versajski sporazum, kao i u ugovore sa drugim pripadnicama Centralnih sila, ugrađene su odredbe Povelje Društva naroda kao prve globalne organizacije posvećene tom značajnom cilju. Društvo naroda, za čije se uspostavljanje zalagao američki predsednik Vudro Vilson, predstavljalo je antitezu boljševičkom viđenju uređenja diplomatskih odnosa i međunarodnih prilika. Prema zamisli predsednika Vilsona, takvo telo trebalo je da bude što inkluzivnije, kao najširi međunarodni forum nadležan za pitanja osiguravanja mira i rešavanja sporova. To bi predstavljalo napredak u odnosu na predratni period koji je bio obeležen uskim i selektivnim povezivanjem zemalja, pa čak i unutar istih regiona (npr. postojanje više diplomatskih grupacija na evropskom kontinentu), što je, imajući u vidu i visoke međunarodne ambicije tih zemalja, kao i nepoverenje među susedima, izazivalo nadmetanje pa i sučeljavanje različitih država i saveza čije su one bile deo. Vilsonov Proglas nastojao je i da se distancira od imperijalističkih metoda i instrumenata vođenja diplomatskih odnosa. Zapravo, svrha tog dokumenta je i bila da nastoji da „zadobije” i druge aktere u međunarodnim odnosima, osim tradicionalnih sila (poput „malih država” i novih subjekata međunarodnih odnosa, među kojima su mnogi nastali upravo kao posledica raspada predratnih carstava). Budući da su te zemlje predstavljale i jedan od predmeta interesovanja nastajuće sovjetske države, obe strane služile su se antiimperijalističkim diskursom u nastojanju da pridobiju inostrane partnere za izmene međunarodnog poretka, premda je boljševički kurs bio dosta radikalnije usmeren u tom pogledu.

Odredbe Povelje Društva naroda čine prvi deo Versajskog sporazuma (kao i ugovora sa drugim nekadašnjim Centralnim silama). Povelja sadrži preambulu i 26 članova. U preambuli Povelje tako se konstatuje da su ugovorne strane saglasne sa tekstom Povelje u cilju podupiranja međunarodne saradnje, postizanja mira i bezbednosti, prihvatanjem obaveza nestupanja u rat i stvaranja otvorenih, pravednih i pravičnih odnosa među narodima. Tridesetdve zemlje osnovale su Povelju Društva naroda: Belgija, Bolivija, Brazil, Britansko carstvo, Kanada, Australija, Južna Afrika, Novi Zeland, Indija, Kina, Kuba, Ekvador, Francuska, Grčka, Gvatemala, Haiti, Kraljevina Hedžaz (na Saudijskom poluostrvu), Honduras, Italija, Japan, Liberija, Nikaragva, Panama, Peru, Poljska, Portugal, Rumunija, Kraljevina SHS, SAD, Sijam, Čehoslovačka i Urugvaj. Iako je potpisnica Povelje, SAD je nikada nisu ratifikovale zbog protivljenja članova Kongresa. U prvom članu Povelje definiše se procedura pristupanja i povlačenja iz članstva Društva naroda, pri čemu se određuje da je povlačenje dvogodišnji proces koji može biti izvršen tek po ispunjavanju međunarodnih obaveza i drugih aspekata propisanih Poveljom. Međutim, primeri poput nemačkog, japanskog i italijanskog istupanja iz Društva naroda sredinom tridesetih godina, u kombinaciji sa politikom popuštanja zemalja poput Francuske i Britanskog carstva, vodiće u pravcu obesmišljavanja funkcionisanja prve globalne mirovne organizacije.

U trećem članu definiše se sastav i zasedanje Skupštine Društva naroda, dok se u četvrtom određuje funkcionisanje Saveta kao izvršnog organa. Odlučivanje na zasedanjima ovih organa zahtevaće saglasnost svih prisutnih predstavnika država-članica (čl. 5). Sedište Stalnog sekretarijata uspostavlja se u Ženevi (čl. 6–7), a predstavnici, kao i prostorije i imovina Društva naroda, uživaće diplomatske privilegije (čl. 7). Osmim članom se konstatuje da bi članice trebalo da teže smanjivanju naoružanja na najmanji mogući nivo, u ravnoteži sa međunarodnim obavezama i zaštitom nacionalne bezbednosti, dok se desetim članom propisuje da će se sve članice zalagati za očuvanje nezavisnosti i teritorijalne celovitosti drugih članica, te da će u slučaju agresije da zaseda Savet kako bi se razmotrili načini da se ta obaveza ispuni. Društvo naroda nije sprečilo naoružavanje nekadašnjih država Osovine, i nije bilo u stanju da značajnije sankcioniše povlačenje iz članstva i druge agresivne aktivnosti gorenavedenih država, koje su bile u suprotnosti sa Poveljom i drugim međunarodnim dokumentima.

Jedanaestim članom naglašava se univerzalnost primene načela Društva naroda da je bilo koja pretnja ratom ili sam rat, bez obzira da li se odnosi ili ne na neku od članica organizacije, predmet razmatranja Društva, koje će doneti odluku na koji način da se očuva mir među narodima. Članom br. 12 predviđa se da će se u slučaju sporova između država-članica obratiti Savetu za savet ili arbitražu, kao i da će se suzdržati od stupanja u ratni sukob barem za privremeni

period dok se taj organ ne izjasni (ali čak i u slučaju da to ne bude učinjeno, član 15 predviđa korake u razmatranju takvih slučajeva). Četrnaestim članom predviđa se uspostavljanje Stalnog suda za međunarodnu pravdu. Ukoliko država-članica stupi u rat na način da prekrši prethodne odredbe, propisuje se mogućnost finansijskih, političkih, vojnih i drugih sankcija u skladu sa sadržajem šesnaestog člana. Pristupanje drugim međunarodnim ugovorima mora biti dokumentovano u Sekretarijatu Društva naroda i može biti predmet periodičnog razmatranja o njihovoj usklađenosti sa odredbama koje proističu iz članstva u toj organizaciji (čl. 18–19); pored toga, učešće u međunarodnim inicijativama mora da bude usklađeno sa Poveljom (čl. 20).

Dvadesetdrugim članom se prepoznaje da postoje teritorije, pre svega u zemljama Afrike i Bliskog istoka, koje su u procesu sticanja autonomije ili nezavisnosti kao rezultata Velikog rata, a koje, prema Povelji, „još uvek nisu u stanju da budu samostalne“. Ovom odredbom predviđa se da u takvim situacijama može postojati zemlja-mandator, koja bi nadzirala i na neki način usmeravala procese izgradnje država, pri čemu izbor „patrona“ mora da bude primarno rukovođen željama lokalnih naroda, odnosno, ne sme da bude u suprotnosti sa njihovim željama. Međutim, u slučaju bliskoistočnih teritorija ne samo da britansko-francuski mandat nad tim područjem nije bio po želji stanovništva, već je i proizvoljan i neumešan način prekranja granica među istorijskim celinama, kao npr. u slučaju Palestine, Jordana, Sirije itd., značajno zakomplikovao prilike na tom nekadašnjem delu Osmanskog carstva.

Članom 23 članice Društva naroda obavezuju se na međunarodno odgovorno postupanje u međudržavnim odnosima i obezbeđivanje dostojanstvenih uslova za rad, pravično postupanje sa autohtonim narodima na prekomorskim i drugim teritorijama, suzbijanje ljudskog trafikinga i prometa opojnih sredstava, nadzor nad trgovinom oružjem, trgovinska pravila koja bi bila pravična prema svim članicama organizacije itd. Članom 25 određuje se sloboda uspostavljanja i funkcionisanja Crvenog krsta kako bi se pružio doprinos globalnom zdravlju i bolesti, što je važno za značajnu temu ne samo u kontekstu prevazilaženja posledica rata po javno zdravlje već i radi iskorišćavanja što većih resursa u borbi protiv španske groznice, koja je odnela milione života u periodu završetka i okončanja Velikog rata.

Kakvi su dometi funkcionisanja Društva naroda? U njegove temelje ugrađeni su progresivni diplomatski principi, u svetlu potrebe za što javnijim diplomatskim

---

¹⁰³ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 32–33.

pregovorima i sprečavanja i zauzdavanja eskalacije sukoba.¹⁰³ Na taj način pravljen je otklon od prethodne prakse koja je omogućavala široku upotrebu instrumenata tajne diplomatije, koja je podsticala nepoverenje, zavereničko međunarodno ophođenje i jačanje bezbednosne dileme.¹⁰⁴ Premda je bilo ograničeno na rešavanje svega par manjih diplomatskih sporova, funkcionisanje Društva naroda predstavljalo je adekvatan presedan i osnovu za međunarodno organizovanje nakon Drugog svetskog rata, pri čemu su principi i prakse kojima se Društvo rukovalo ugrađivani i u rad Ujedinjenih nacija, Evropske unije i drugih organizacija. Njegovo funkcionisanje nije ni moglo da bude na višem nivou zbog neučestvovanja najjačih država u njegovom radu – SAD, i kasnijem povlačenju Sovjetskog Saveza i Nemačke iz njegovog rada. U tom smislu, slabosti Društva naroda zapravo odražavaju same slabosti Versajskog ugovora kojim je ono i uspostavljeno; kako navodi Hobsbaum, „mirovni sporazum zasnovan samo na Britaniji i Francuskoj – uz Italiju koja je takođe ostala nezadovoljena – nije mogao dalje da potraje”.¹⁰⁵ Iako je Francuska međuratnu eru započela kao zapadnoevropski hegemon i čuvar versajskih tekovina, pre bi se moglo reći da se radilo o privremenom trendu, spletu okolnosti nego o odrazu međunarodne moći te zemlje.¹⁰⁶

Nedostaci Društva odražavali su nedostatke samog mira proisteklog iz Versaja i drugih zamkova i ignorisali su interese drugih uticajnih zemalja, čime je njihovo nezadovoljstvo bilo sve vidljivije. Ipak, Društvo naroda predstavljalo je i povoljnu platformu, pokaznu vežbu za funkcionisanje globalnog dijaloga, i iskustvo proisteklo iz njegovog rada bilo je dragoceno za međunarodno organizovanje kao takvo, uprkos svim njegovim brojnim i nespornim nedostacima.

---

¹⁰⁴ Bezbednosna dilema je koncept iz političkih nauka koji opisuje situacije kada država uvećava svoje odbrambene kapacitete kako bi unapredila svoju bezbednost, a što druga zemlja tumači kao agresivni akt i pristupa unapređenju vlastitih kapaciteta, što može voditi u trku za naoružanjem. Konsultovati odeljak o anarhiji u međunarodnim odnosima u kojem se bliže pojašnjava pojam bezbednosne dileme: Thomas Diez, Ingvild Bode and Aleksandra Fernandes Da Costa (eds.), “Key Concepts in International Relations”, SAGE Publications Ltd, New York, 2011.

¹⁰⁵ Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, op. cit., str. 33.

¹⁰⁶ Dragan Petrović, *Francuska na raskršću*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2011, str. 43.

3.1.2.2. Prekrajanje granica Nemačke i drugi aspekti Versajskog sporazuma

Nakon članova koji se odnose na Povelju Društva naroda (1–26), usledile su posebne odredbe koje se tiču nemačkih granica (27–30). Korekcije granica su Versajskim sporazumom predložene u korist Belgije, Poljske, Francuske, i u manjoj meri Čehoslovačke, dok u slučaju Luksemburga, Holandije (koja nije učestvovala u ratu), Švajcarske i Austrije nije bilo promena u odnosu na period pre rata. Najkrupnija promena predstavljalo je uspostavljanje velike poljske države na područjima koje su pre i tokom rata držale Nemačka i Austrougarska imperija.¹⁰⁷ Iz delova koje su pre rata najvećim delom bili na teritoriji Ruskog i Nemačkog carstva, a nešto manje na području austrijskog dela Dvojne monarhije, sastavljena je i proglašena Poljska Republika, kao jedna od najvećih evropskih država. U slučaju Belgije pripojeni su granična područja Malmedi i Upen, koji će postati nukleus nemačke političke jedinice u belgijskoj federalnoj državi, pored flamanske i valonske zajednice. Interesantno je da je Kraljevina Danska, iako nije učestvovala u ratu, pokrenula pitanje opstanka pokrajine Šlezvig u sastavu Nemačke, što je uključeno i u sadržaj Versajskog sporazuma (čl. 109–111, treći deo).¹⁰⁸

Političke klauzule za Evropu definisane su od 31. do 117. člana, pri čemu se kreće od Kraljevine Belgije (31–39). U tim se odredbama uređuju različiti domeni međusobnih odnosa, od odricanja prava na gorenavedene teritorije, preko regulisanja pitanja državljanstva, do domena zemljišnih knjiga i drugih aspekata. Slede odredbe koje se odnose na Veliko Vojvodstvo Luksemburg (40–41), demilitarizaciju leve obale reke Rajne (42–44) i Sarsku oblast/Sarland (45–50). Industrijska regija Sarland, iako je nominalno ostala u sastavu Nemačke, faktički je predata Francuskoj na petnaestogodišnju eksploataciju uglja i drugih sirovina,

¹⁰⁷ Nakon istupanja Rusije iz rata i povlačenja njenih trupa iz srednjoevropskog regiona, Nemačka i Austrougarska su nastojale da održe marionetsku državu na poljskom govornom području.

¹⁰⁸ Danske vlasti su se pozvale na odredbe o samoopredeljenju iz „Četrnaest tačaka” u slučaju danskog naroda u području Šlezviga, koje je pre Prvog svetskog rata većinski bilo u sastavu Nemačke. Kao posledica uvažavanja danskih zahteva, sprovedena su dva referenduma u tom području, na kojima se lokalno stanovništvo jednim delom izjasnilo za pripajanje Kraljevini Danskoj, dok je manji deo glasao za ostanak u okviru nemačke države. Konsultovati: Nina Jebesen and Martin Klatt, “The Negotiation of National, Regional and Minority Identity During the Plebiscites following the First World War”, in: *Conference Proceedings Association of the Study of Nationalities Annual Conference*, Association for the Study of Nationalities, New York, 2011.

kao nadoknada za uništavanje rudnika u severnoj Francuskoj (čl. 45, 49).¹⁰⁹ Sar je faktički postao jedna od brojnih francuskih i britanskih mandatnih teritorija, a Nemačka se privremeno odrekla upravljanja nad tim delom teritorije u korist Društva naroda (čl. 49). Od 51–79. člana reguliše se povraćaj pokrajina Alzas-Lorene u sastav Francuske. Već u uvodnom delu tog odeljka (br. V) konstatuje se moralna obaveza da se „ispravi greška Nemačke iz 1871”, kada su spomenute pokrajine izdvojene iz sastava Francuske i pripojene Nemačkoj. Povraćaj tih pokrajina postao je predmet nacionalne frustracije još od francuske kapitulacije u francusko-pruskom ratu, koja je kulminirala proglašenjem Nemačkog carstva u istoj versajskoj palati gde će biti potpisan sporazum sa poraženom Nemačkom. Organizovanjem potpisivanja mirovnog ugovora u istom versajskom dvorcu Francuska je želela da „naplati štetu” od Nemačke ne samo za poslednji sukob, već i one koji su mu prethodili a koji su poremetili planove Pariza da postane najmoćnija kontinentalna prestonica.

Osamdesetim članom Nemačka se obavezuje da prizna i poštuje nezavisnost Austrije, dok u okviru naredne odredbe priznaje nezavisnost Čehoslovačke, uključujući i njen autonomni deo u Ruteniji (današnjoj zakarpatskoj Ukrajini). Granice između Nemačke i Prve Čehoslovačke Republike uglavnom će pratiti liniju nekadašnje Dvojne monarhije, s izuzetkom dela Šlezije (čl. 83). Od 84–86. člana definišu se obaveze u pogledu državljanstva Nemaca koji žive na tom području, kao i obaveza Čehoslovačke da štiti njihove, kao i interese drugih manjinskih (religijskih, lingvističkih i drugih) grupa. Kako je Prva Čehoslovačka Republika bila izrazito heterogena zemlja, u kojoj je posle Čeha zapravo nemački narod predstavljao drugu najveću etničku grupu, i gde je mađarska manjina zapravo činila većinsko stanovništvo u brojnim oblastima južne Slovačke i delova Karpatske Rutenije (pored Ukrajinaca), novouspostavljena država je u duhu Vilsonovih principa morala da se obaveže da će trećini stanovništva kojeg čine razne manjinske zajednice da garantuje značajan korpus prava.¹¹⁰ Od 87–93. člana regulišu se različiti domeni nemačko-poljskih odnosa, počevši od priznanja nezavisnosti Poljske i njenih granica, s izuzetkom Slobodnog Grada Danciga, koji

¹⁰⁹ Sarska oblast je do 1935. godine funkcionisala pod francuskom okupacijom, da bi nakon održavanja plebiscita o statusu te godine bilo odlučeno da se regija reintegriše u Nemačku, kao rezultat većinske odluke lokalnog stanovništva.

¹¹⁰ Versajski sistem zaštite prava manjina predstavljao je još jedan važan aspekt mirovnih sporazuma koji su okončali Veliki rat. Konsultovati: Miloš Petrović, “Relations between Serbia and Romania in the national minorities context”, in: Dragan Đukanović and Vladimir Trapara (urs.), *Srbija u Jugoistočnoj Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu/Hanns Seidel Stiftung, Beograd, 2013, str. 354–355.

će u međuratnom periodu funkcionisati najvećim delom autonomno od Poljske, pod okriljem Društva naroda. Osamdesetosmim članom se propisuje organizovanje plebiscita u području Gornje Šlezije u vezi sa statusom te teritorije u okviru nemačke ili poljske države.

Narednim članovima reguliše se sloboda tranzita između matične nemačke teritorije i istočnopruske eksklave (čl. 89), izvoz ruda iz šleskih rudnika u Nemačku (čl. 90), pitanja državljanstva (91), finansijske obaveze (92) i zaštita prava manjinskih grupa na teritoriji Poljske, kao i u slučaju Čehoslovačke (čl. 93). Od 94. do 98. člana definisani su različiti aspekti funkcionisanja istočnopruske eksklave, koja je ostala van nemačke teritorije kao rezultat pripajanja velikog dela zapadnopruskog područja nezavisnoj poljskoj državi. Područja Memela i Slobodnog Grada Danciga (Gdanjska) su takođe predviđena da privremeno budu pod mandatom Društva naroda, do odlučivanja o njihovom statusu (čl. 99–108).¹¹¹ Za područje severnog Šlezviga predviđeno je izjašnjavanje domicilnog stanovništva u vezi sa ostankom u okviru nemačke države ili pripajanja Kraljevini Danskoj (čl. 109–114), dok se za heligolandška ostrva predviđa demilitarizacija (čl. 115). Pitanje Severnog Šlezviga je zanimljivo budući da je ono pokrenuto bez obzira na činjenicu da Danska nije učestvovala u ratu. Članom 116 Nemačka se obavezuje da prizna nezavisnost država proisteklih iz raspada Ruskog carstva, s tim da se ukidaju odredbe Brest-Litovskog sporazuma i svih drugih ugovora koje je Nemačka (separatno) ugovarala sa ruskom stranom od početka Velikog rata, i daje se primat odlukama savezničkih i pridruženih zemalja u pogledu priznavanja ili proširivanja država sa tog prostora.

Što se tiče vanevropskih teritorija, članom 118 Nemačka se odriče svih poseda i kolonija, poput npr. onih u ekvatorijalnoj i južnoj Africi, u području Tihog okeana i na teritoriji današnje NR Kine (čl. 119–134). Takođe, priznaje i britanski protektorat nad Egiptom (čl. 147–154), interese Francuske u Maroku (čl. 141–146), prihvata sve savezničke aranžmane koji se odnose na nekadašnje ratne saveznike – Tursku i Bugarsku (čl. 155) i japanske interese u području Šantunga, na današnjoj centralnoj obali NR Kine (čl. 156–158).

---

¹¹¹ Područje Memela u najisturenijem severnom delu istočnopruskog područja u međuratnom periodu dodeljeno je Litvaniji, u kojoj je poznato pod nazivom Klaipėda. S druge strane, Slobodni Grad Dancig imao je kompletnu samoupravu i funkcionisao kao odvojeno područje u odnosu na Poljsku, s kojom je bio u carinskoj uniji i koja je do određene mere bila zadužena za međunarodne poslove te teritorije. Za bliže informacije o osporavanoj suverenosti i poziciji tog grada-države između dva velika suseda konsultovati: Elizabeth Clark, "Borderland of the Mind: The Free City of Danzig and the Sovereignty Question", *German Politics & Society*, vol. 35, no. 3/2017, pp. 24–37.

Potom slede klauzule koje se tiču vojnog, plovidbenog i vazdušnog domena. Vojne odredbe su situirane od 159. do 180. člana. Nemačka vojska se demobilizuje i ograničava na sedam pešadijskih divizija i tri konjičke divizije, uz najviše sto hiljada vojnika, koji će biti zaduženi isključivo za održavanje reda i čuvanje državnih granica (čl. 159–160). Ograničava se količina municije, naoružanja i vojne opreme (164–172), pri čemu je uvoz i izvoz tih proizvoda strogo zabranjen u skladu sa članom 170. Kao što će to biti slučaj i sa drugim pripadnicama Centralnih sila, ukida se obaveza služenja vojnog roka, uz omogućavanje opcije dobrovoljnog služenja (čl. 173). Propisivanjem ovih ograničenja, osim naplate za načinjenu ratnu štetu, želela se isključiti i mogućnost da Nemačka – iako demografski i dalje najveća isključivo evropska zemlja – ponovo postane dominantna vojna sila. Savezničke zemlje su to nastojale da omoguće i propisivanjem obaveze Nemačke da razoruža, razmontira ili poruši sva utvrđenja ili slične vojne strukture koje se nalaze na manje od 50 kilometara reke Rajne, unutar svoje teritorije (čl. 180).

U okviru odredbi koje se odnose na plovidbu (čl. 181–197) ograničava se veličina ratne mornarice na ukupno šest vojnih brodova određenog tipa, isto toliko lakih krstarica, dvanaest razarača i isto toliko torpednih brodova, uz zabranu posedovanja podmornica i prenamenjivanje preostalih ratnih brodova u komercijalne svrhe ili stavljanje u rezervu (čl. 181).¹¹² Nemačkoj je zabranjeno da gradi ili naručuje ratne brodove, izuzev onih koji bi trebalo da zamene plovila pobrojana u čl. 181; izgradnja ili naručivanje podmornica u bilo koju svrhu je zabranjeno (čl. 191). Članovima 195 i 196 zabranjuje se ili ograničava uspostavljanje novih utvrđenja ili sličnih objekata bilo na moru ili na kopnu, i propisuju se kriterijumi udaljenosti od određenih tačaka. Što se tiče vojnog vazdušnog prostora, zabranjuje se posedovanje vojnih ili pomorskih vazdušnih letelica (čl. 198), omogućuje privremeno korišćenje vazdušnog prolaza i tranzita savezničkim snagama preko nemačke teritorije (čl. 200), i zabranjuje proizvodnja i uvoz delova ili gotovih letelica u celoj Nemačkoj (201). Za nadzor nad sprovođenjem ovih odredbi u toku prelaznog perioda zadužuje se posebna saveznička komisija (čl. 203–210), a od Nemačke se očekuje da u tromesečnom

---

¹¹² Periodi neograničenog pomorskog ratovanja u severoistočnom delu Atlantskog okeana podrazumevali su upotrebu nemačke mornarice i podmornica u područjima koja su jednostrano proglašena „ratnom zonom” od strane Nemačke (poput oblasti oko britanskih ostrva), a metodi i intenzitet upotrebe sile prevazilazili su domen međunarodnog prava. Jedan od najtragičnijih događaja predstavljalo je nemačko potapanje putničkog broda Luzitanija koji je plovio iz Britanije ka SAD 1915. godine, a što je ishodovalo smrću 1.200 putnika i značajno uticalo na negativan stav međunarodnog javnog mnjenja spram Nemačke.

roku nakon stupanja na snagu Sporazuma izvrši neophodne izmene u zakonodavstvu radi primene njegovih odredbi (čl. 211).

Regulisanje statusa ratnih zarobljenika i pitanja održavanja grobalja stradalih vojnika određeni su od 214–226. člana. Što se tiče odredbi o kažnjavanju, članom 227 nekadašnji car Vilhelm II Hoencolern javno se optužuje za kršenje „međunarodnog morala i svetosti ugovora”, predviđa uspostavljanje posebnog savezničkog tribunala koje bi mu za to sudilo i najavljuje zahtev holandskoj vladi – gde se car preselio nakon abdikacije – za njegovim izručenjem. Međutim, uprkos nekoliko upućenih zahteva, poslednji nemački car nije nikada izveden pred sud zbog protivljenja holandske vlade da ga isporuči.¹¹³ Narednim članovima se predviđa uspostavljanje savezničkih sudova za kršenje običaja ratovanja i ratne zločine i saradnja Nemačke u tom pogledu (čl. 228–230).

Potom sledi deo koji se odnosi na reparacije (čl. 231–247), koji predstavlja jedan od najznačajnijih aspekata Versajskog sporazuma. Članom 231 definiše se odgovornost Nemačke i njenih saveznika za stradanja i štetu savezničkim i pridruženim zemaljama kao posledice agresivnog rata koji im je nametnut od strane Nemačke i drugih Centralnih sila. Narednom odredbom konstatuje se da resursi kojima ta zemlja raspolaže nakon umanjenja i ograničenja koja su propisana Sporazumom nisu dovoljna za kompletnu nadoknadu ogromne štete koja je učinjena (što je takođe konstatovano i u slučaju Sporazuma iz Sen-Žermena i Neija). Međutim, Nemačka je u obavezi da nadoknadi celokupnu štetu načinjenu civilnom stanovništvu savezničkih i pridruženih zemalja, kao i njihovoj imovini; tako se npr. u svrhu obnove nezavisnosti i funkcionisanja belgijske države predviđa da Nemačka nadoknadi i sve dugove koje je Belgija do kraja rata ostvarila od savezničkih zemalja, uz kamatu od 5% godišnje (čl. 232 st. 3). Komisija za reparaciju će do 1921. utvrditi tačan iznos za reparaciju, a do tada će savezničkim i pridruženim zemljama plaćati godišnju ratu koja je jednaka vrednosti od dvadeset milijardi zlatih maraka (bilo u zlatu, luksuznim proizvodima, floti, obveznicama ili u nekom drugačijem obliku), u skladu s članom 235. Pored toga, Nemačka se obavezuje da vrati keš, imovinu ili druge artikle oduzete od ratnih neprijatelja (čl. 238). U okviru daljih odredbi preciziraju se posebni modeli nadoknade ratne štete različitim zemljama u vidu npr. godišnje isporuke desetina hiljada stočnih grla Francuskoj i Belgiji, miliona tona

---

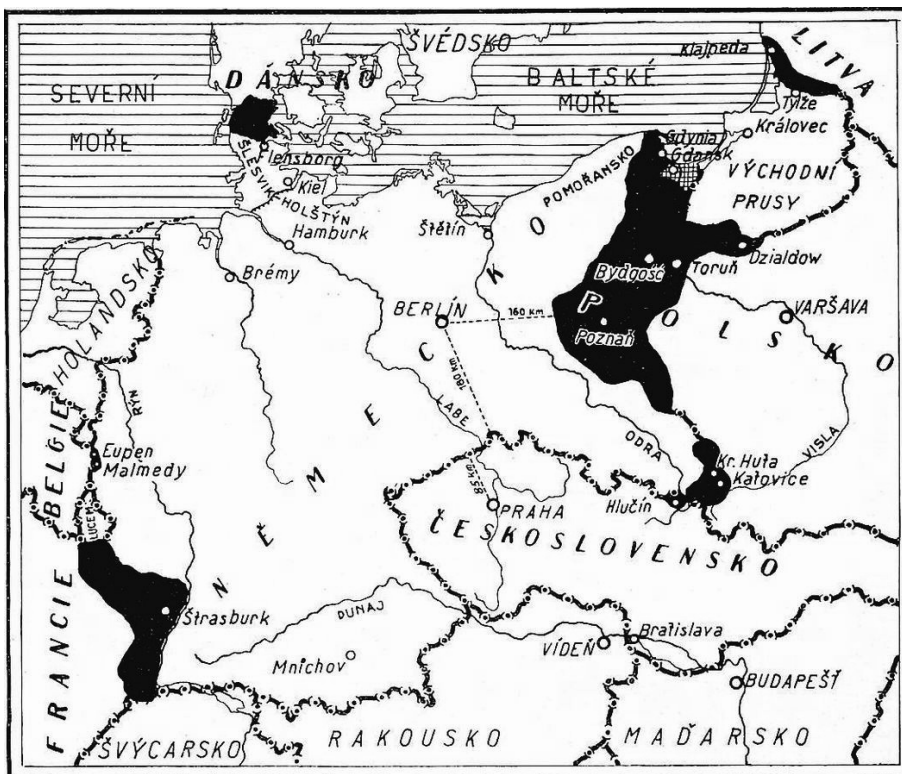
¹¹³ Za detaljnije informacije o Kajzerovom izgnanstvu u Holandiji konsultovati: Sally Marks, “My Name Is Ozymandias: The Kaiser in Exile”, *Central European History*, vol. 16, no. 2/1983, pp. 122–170.

uglja Italiji, povraćaja oduzetih muzejskih zbirki Francuskoj, bibliotečkog i drugog fonda uništenog belgijskoj univerzitetškoj biblioteci u Levenu (čl. 247) itd.

U okviru finansijskih odredbi, Nemačka se (slično drugim nekadašnjim centralnim silama) obavezuje da pokrije troškove savezničke okupacije (čl. 249–251), da prihvati odredbe koje se tiču javnog duga, uključujući i oduzete teritorije kao i kolonije (čl. 254–257), utvrdi finansijski saldo i preuzme eventualne obaveze u odnosima sa nekadašnjim saveznicima – Austrijom, Mađarskom, Bugarskom i Turskom (čl. 261) i tako dalje. Nadalje se određuju ekonomske stavke, poput carinskih propisa, taksi i ograničenja (čl. 264–270), neloyalne konkurencije (274–275), tretmana državljana savezničkih i pridruženih zemalja u Nemačkoj (276–281), pristupanje i sprovođenje niza međunarodnih sporazuma u brojnim oblastima (čl. 282–295), zaštite imovinskih i drugih prava i interesa (297–298), međunarodnih suđenja i presuda (299–303), rada Mešovitog arbitražnog suda (304–305) i industrijske svojine (306–311).

Sloboda korišćenja vazdušnog prostora i tranzita za savezničke letelice i osoblje regulisano je od 313–320. člana. Nemačka se obavezuje da dozvoli slobodu plovidbe i kretanja železnicom za osobe, dobra, plovila, vozila i poštu između savezničkih država preko svoje teritorije, a proizvodi u tranzitu biće lišeni carinjenja (čl. 321–324). Sloboda plovidbe se reguliše 327. članom, kojim se državljanima i plovila savezničkih i pridruženih zemalja u prolasku kroz nemačku teritoriju imaju tretirati kao nemački državljanima i njihova imovina. Imajući u vidu značaj vodotokova za nemačku privredu, ali i za susedne zapadnoevropske regione, od 331–362. člana se reguliše status reka koje protiču kroz Nemačku. Podvlači se međunarodni status reke Elbe (Labe) – od ušća do Vltave, reke Odre – od ušća do Ope, (istočnopruske) reke Nimen – od Grodna, i Dunava – počevši od Ulma. Što se tiče Dunava, predviđa se da međunarodna komisija za tu reku obnovi svoj predratni angažman (čl. 346), ali će u prelaznom periodu njene predstavnike činiti samo Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska, Italija i Rumunija (pri čemu je jedino ta država podunavska). Od 354–364. člana su odredbe koje se odnose na slobodnu plovidbu i korišćenje resursa Rajne i Mozela, kao i prava Čehoslovačke na 99-godišnji najam delova luka u Hamburgu i Šćećinu. Železnički promet, uključujući i slobode tranzita po sličnim principima kao i klauzule za vazdušni i plovidbeni segment, kao i napuštanje železničkih kapaciteta u teritorijama koje su ostale izvan sastava Nemačke, regulisan je od 365–375. člana. Predviđa se i dalja otvorenost i sloboda plovidbe Kilskim kanalom, koji povezuje Baltik sa Severnim morem (od 380–386. člana).

Mapa 3: Teritorijalni gubici Nemačke u skladu s odredbama Versajskog sporazuma (1919)¹¹⁴

¹¹⁴ Mapa je preuzeta iz baze *Wikimedia Commons* i njen sadržaj nije menjan ni na koji način. Originalna mapa nepoznatog autora je na češkom jeziku, objavljena 1937. godine u geografskom časopisu *Zeměpisný měsíčník Širým světem*, ročník XIV. Prikaz predstavlja verodostojnu fotografsku reprodukciju dvodimenzionalnog autorskog dela koje pripada javnom domenu u svojoj zemlji nastanka i drugim teritorijama gde se autorska prava protežu na maksimalnih 70 godina u odnosu na život autora. U SAD je taj period do maksimalnih 70 godina, a u okviru presude *Bridgeman Art Library v. Corel Corporation* prikaz u vidu fotografije dvodimenzionalnog dela (tj. što verodostojnija kopija originala) ne zahteva zaštitu autorskih prava, što podržava i Wikimedija fondacija koja u bazi ima gorepostavljeni prikaz. *Wikimedia Commons, Territorial losses of Germany, 2012*, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Treaty_of_Brest-Litovsk-en.jpg (Accessed 10 May 2021). Attribution: Unknown auhor, Public domain, via *Wikimedia Commons*.

3.1.3. Uspostavljanje Međunarodne organizacije rada

Kao deo Versajskog sporazuma, ali i mirovnih ugovora iz Trijanona (sa Mađarskom), Sent-Žermena (sa Austrijom), Neija (sa Bugarskom) i Sevra (sa Turskom), nalazi se i ustav *Međunarodne organizacije rada* (MOR), koja je predstavljala deo Društva naroda a njen kontinuitet je nastavljen i u okviru Ujedinjenih nacija, kao njene najstarije specijalizovane agencije.¹¹⁵ Ustav sadrži 41 član. U preambuli se uspostavljanje MOR dovodi u vezu sa misijom Društva naroda za uspostavljanjem opšteg mira, za šta je društvena pravda osnovni preduslov. Uspostavljanje MOR je namenjeno ispravljanju nepravdi zalaganjima za uređivanje radne satnice, ograničavanje broja radnih dana u nedelji, sprečavanje nezaposlenosti, pružanje odgovarajuće plate, zdravstvene zaštite i brojnih drugih aspekata čiji su nedostaci značajno otežavali ionako zahtevan posao radnika. Prema članu 387, članstvo u MOR je podudarno sa članstvom u Društvu naroda. Organizaciju čine Generalna konferencija predstavnika članica i Međunarodna kancelarija rada, u skladu s članovima 388 i 393.

Konferencijska zasedanja će se obavljati u sedištu Društva naroda (u Ženevi, prim. aut.) ili, po dvotrećinskoj odluci prisutnih delegata članica, u nekom drugom mestu (391), a sedište organizacije je u sedištu Društva naroda kao njene zasebne organizacije (392). Organizacija će imati direktora, koji će biti postavljan od strane upravnog organa (394–396), a sama MOR će posedovati pomoćnu ulogu generalnom sekretaru Društva naroda (398). Radne procedure su sadržane od 400–420. člana, praćene opštim i prelaznim odredbama (421–426). Prvo zasedanje godišnje konferencije rada održano je 1919. godine u Vašingtonu, a tačke po kojima se raspravljalo ticale su se dužine radnog vremena i radne nedelje, problema nezaposlenosti, zapošljavanja žena, dečjeg rada i primene Bernških konvencija iz 1906. na određene domene.

Poslednjim, 427. članom, definisani su osnovni principi rada MOR: rad ne predstavlja privilegiju niti predmet trgovine; sloboda udruživanja u skladu s pravnim osnovama; nivo plate koji omogućava određeni životni standard, u skladu i s prilikama i nacionalnim okolnostima; usvajanje osmočasovnog radnog dana ili četrdesetosmočasovne radne nedelje, tamo gde to još uvek nije slučaj; usvajanje odmora u trajanju od barem 24 sata, koja treba da obuhvati Nedelju gde god je to izvodljivo; ukidanje dečjeg rada i ograničavanje rada mladih osoba

---

¹¹⁵ Međunarodna organizacija rada 2019. godine obeležila je stogodišnjicu od svog osnivanja. Konsultovati: International Labour Organization, *ILO centenary initiatives*, 2021, Genève, Available from: <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/centenary/lang-en/index.htm>, (Accessed 30 December 2020).

u korist njihovog obrazovanja i fizičkog razvoja; jednaka plata za rad iste vrednosti u slučaju muškaraca i žena; usvajanje nacionalne regulative koja u domenu uslova rada nudi pravičan ekonomski tretman svim radnicima; omogućavanje učešća žena u inspekcijskom radu, u cilju osiguranja izvršavanja propisa i odgovarajuće zaštite zaposlenih.

3.1.4. Zaključni delovi Versajskog sporazuma

Nakon odredbi koje se tiču Međunarodne organizacije rada, slede zaključni segmenti Versajskog sporazuma. U okviru četrnaestog dela pod nazivom „Garancije” Nemačka se obavezuje na poštovanje novih vojnih aranžmana u zapadnoj Evropi (čl. 428–432) i istočnoj Evropi (čl. 433). Kao garancija za izvršavanje odredbi Sporazuma, za deo Nemačke zapadno od reke Rajne planirana je petnaestogodišnja okupacija od strane savezničkih trupa (čl. 428). Ovaj deo je u praksi bio ograničen na Rajnske i Rurske oblasti, s tim da je trajao kraće od maksimalnog petnaestogodišnjeg perioda, tj. savezničke trupe su se potpuno povukle do 1930. godine.¹¹⁶ Redosled povlačenja trupa bliže je pojašnjen u okviru člana 429, po postupnom načelu, i mahom je bio sproveden u okviru predviđenih rokova. Povlačenje je bilo sprovedeno u saglasnosti sa odredbom 431 koja je ranije povlačenje uslovlila prevremenim ispunjavanjem obaveza iz Versajskog sporazuma (mada je postojala i druga opcija, tj. mogućnost uspostavljanja nove okupacije u slučaju nepridržavanja rokova i odredbi Sporazuma, u skladu sa čl. 430). Što se tiče baltičkih područja, ponavlja se da Nemačka pristaje na ukidanje brest-litovskih odredbi i na povlačenje iz tog regiona u okvire novih nemačkih granica u skladu sa planovima savezničkih zemalja, kao i na suzdržavanje od narušavanja ekonomskih i bezbednosnih kapaciteta koji su prešli u nadležnost prelaznih vlada Estonije, Letonije i Litvanije (433).

U okviru završnog, petnaestog dela, nalaze se ostale odredbe (čl. 434–440). Članom 434 Nemačka se obavezuje da će priznati sve ugovore sklopljene između njenih bivših partnera iz redova Centralnih sila sa saveznicima, na osnovu narednog člana se usaglašava sa dogovorima između Francuske i Švajcarske u vezi sa posebnim režimima u područjima Savoje i Geškog okruga, dok se 436. odredbom isto potvrđuje u pogledu odnosa između Kneževine Monako i Francuske. Članom 439 Nemačka se obavezuje da neće pokretati finansijska potraživanja spram savezničkih i pridruženih zemalja koja se odnose na period pre stupanja na snagu Versajskog sporazuma, dok se poslednjim članom podvlači

¹¹⁶ Nicholas Roosevelt, “The Ruhr Occupation”, *Foreign Affairs*, vol. 4, no. 1/1925, p. 113.

da ta zemlja pristaje na sve odredbe koje se tiču troškova, dobara i flote i da neće u vezi s tim pokretati postupke u ime nemačkih građana. Na kraju teksta Sporazuma navodi se da će taj akt biti ratifikovan, te da će dokaz o ratifikaciji biti pohranjen u pariskim diplomatskim arhivima što je pre moguće. Kao izvorni jezici Sporazuma navode se engleski i francuski. Sporazum je potpisan na godišnjicu Sarajevskog atentata – 28. juna 1919. godine, uz originalnu verziju koja se čuva u francuskoj arhivi i overene kopije koje su podeljene svakoj potpisnici.

Versajski sporazum predstavljao je najznačajniji ugovor koji je potpisan u kontekstu završetka Velikog rata. Vajmarska republika dosta je teritorijalno umanjena u korist suseda, uz postojanje velike istočnopruske eksklave unutar teritorije obnovljene Poljske. Francuska je povratila oblasti Alzasa i Lorene, dramatično izgubljenih u francusko-pruskom ratu, i izdejstvovala je razoružanje svih područja zapadno od Rajne, privremenu okupaciju tog dela Nemačke, korišćenje sarskih rudnih bogatstava i značajne finansijske kompenzacije koje su, prema mišljenju pojedinih istoričara, bile ponižavajuće za Nemačku i pomogle su radikalizaciji prilika u toj zemlji, što je na srednjoročnom nivou stvorilo uslove za uspon nacističke totalitarne ideologije. Onemogućeno je ujedinjenje Austrije sa Nemačkom, priznata je Čehoslovačka republika, Belgija je dobila malo teritorijalno proširenje uz značajne finansijske nadoknade, dok je čak i inače neutralna Danska uspela da pokrene pitanje prisajedinjenja severnog dela Šlezviga toj zemlji na osnovu izjašnjavanja građana. Oblasti Danciga i Sara su stavljene pod mandatnu upravu Društva naroda, pri čemu je Sarland ipak, na osnovu rezultata izjašnjavanja lokalnog stanovništva 1935. godine, ponovo ušao u sastav Nemačke.¹¹⁷

Međutim, tek nizom ugovora iz Lokarna, sredinom dvadesetih godina, Nemačka je sa zapadnoevropskim zemljama utvrdila svoje zapadne granice, dok su njene granice na istoku ostale problematične i nepotpuno regulisane.¹¹⁸ Nacionalna vojska svedena je na stotinu hiljada vojnika, uz ukidanje obaveze služenja vojnog roka i uvođenje dobrovoljne opcije, a iznos reparacija od 226

---

¹¹⁷ Zanimljivo je da je oblast Sarlanda (inače bogata rudnim bogatstvima) kao rezultat oba svetska rata stavljena pod francuski protektorat, da bi nakon određenog perioda okupacije ponovo bivala priključena Nemačkoj. Nakon završetka Velikog rata i (prve) petnaestogodišnje okupacije, kao rezultat izjašnjavanja građana na referendumu o statusu oblasti, oblast je vraćena Nemačkoj. Danas je Sarland najmanja nemačka federalna jedinica, čije je glavno administrativno sedište Sarbriken, koji se nalazi na samoj granici sa Francuskom.

¹¹⁸ "The Locarno Treaties", *Advocate of Peace through Justice*, vol. 87, no. 12, 1925, pp. 685–692.

milijardi nemačkih maraka bio je toliko visok da je (s prekidima) isplaćivan i 90 godina po zaključenju Versajskog ugovora.¹¹⁹ Postavljena su ograničenja u smislu naoružanja, propisano rušenje ili prenamena nekadašnjih odbrambenih objekata, zabranjeno je posedovanje ili izgradnja krupne vojne opreme i propisane su privilegije za uvoz ili izvoz proizvoda preko nemačke teritorije, uključujući i plovidbu njenim rekama. Zabranjeno je posedovanje podmornica, koje je Nemačka prethodno koristila za neselektivne napade širom severnog Atlantskog okeana na američku i britansku flotu, što je predstavljalo i jedan od uzroka za američku objavu rata. Takođe, ono što je u moralno-političkom smislu možda i najpresudnije, jeste činjenica da je na osnovu odredbi Sporazuma Nemačka prihvatila krivicu za izazivanje i vođenje agresivnog rata protiv savezničkih zemalja, izazivajući stradanja i štetu njihovoj imovini, zajedno sa svojim ratnim saveznicama. Taj aspekt takođe je prisutan i u drugim mirovnim ugovorima koji će biti predmet analize ove studije – sporazuma iz Trijanona, Sent-Žermena, Neija i Sevra.

3.2. Bugarska kapitulacija

3.2.1. Solunsko primirje (1918)

„...S obzirom da savezničke i pridružene zemlje podjednako žele da rat u kojem su pojedine među njima bile posredno ili neposredno uspešno angažovane protiv Bugarske, a koji je započeo deklaracijom Austrougarske o ratu protiv Srbije 28. jula 1918, i neprijateljstvima otpočetim sa strane Bugarske protiv Srbije 11. oktobra 1915, sprovedenim od Nemačke u savezništvu sa Austrougarskom, Turskom i Bugarskom, treba da ustupi mesto čvrstom, pravednom i trajnom miru...”

Preambula Sporazuma iz Neija¹²⁰

Poražena na Solunskom frontu, Kraljevina Bugarska u jesen 1918. godine zatražila je primirje od savezničkih sila. Konvencija o razoružanju te zemlje

¹¹⁹ Michael Lawton, *Germany still paying First World War reparations*, Deutsche Welle, Berlin, 03.12.2009, Available from: <https://www.dw.com/en/germany-still-paying-first-world-war-reparations/a-4962806>, (Accessed 3 May 2021).

¹²⁰ Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919, World War One Document Archive, 2021, Available from: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly, (Accessed 1 April 2021).

potpisana je 29. septembra 1918. godine i sastojala se iz dva dela: javnog i tajnog.¹²¹ Činjenica da je drugi deo vojne konvencije bio zatajen bila je indikativna za opstanak prakse tajne diplomatije, pa makar to bilo i delimično, kao u ovom slučaju. Ime javnog dela glasi „Vojna konvencija koja reguliše uslove za obustavljanje neprijateljstava između Savezničkih sila i Bugarske” i sadrži 7 članova, dok je drugi, tajni deo, nazvan „Vojni sporazum koji reguliše uslove za obustavljanje neprijateljstava između Savezničkih sila i Bugarske” i poseduje četiri člana. U daljem toku biće analiziran sadržaj ovih međunarodnih pravnih akata.

Prvi član javnog dela konvencije poziva na momentalno povlačenje bugarskih snaga sa okupiranih područja Grčke i Srbije. Takođe, u okviru istog člana zabranjuje se činjenje štete imovini na tim teritorijama i podvlači da će bugarska javna uprava da nastavi da funkcioniše u onim delovima koji su pod okupacijom sila Antante. U narednom članu se naređuje momentalna demobilizacija čitave bugarske vojske, osim nekoliko odreda koji će biti zaduženi za čuvanje istočne granice, severoistočnog područja u Dobrudži, kao i železničke infrastrukture. Treća odredba bliže pojašnjava uslove predaje oružja i opreme, dok se u narednoj stavci poziva na povraćaj opreme Četvrtom Grčkom vojnom korpusu iz područja istočne Makedonije. U skladu s petim članom, delovi bugarske vojske koji su se u trenutku potpisivanja Konvencije našli zapadno od linije koja prolazi kroz Skoplje, obavezuju se da predaju oružje i smatraće se ratnim zarobljenicima.

Što se tiče ratnih zarobljenika na istoku, njihovu situaciju reguliše član šesti, kojim se ta grupa dovodi u korelaciju i određeno stanje pariteta sa ratnim zarobljenicima iz savezničkih redova. Takođe, što se tiče zarobljenog ili deportovanog civilnog stanovništva, bugarske vlasti se obavezuju da ih oslobode i omoguće im da se vrate natrag u zemlju porekla. Prema poslednjem, sedmom članu, Nemačkoj i Austriji biće omogućen prelazni period od četiri nedelje za povlačenje svojih vojnih struktura iz Bugarske, što se odnosi i na diplomatsko-konzularne predstavnike Centralnih sila i njihovih građana. Potpisnici ovog dela Konvencije bili su general Franše d' Epere kao vrhovni komandujući savezničkih snaga na Solunskom frontu, potom, Andrej Ljapčev, nekadašnji ministar

---

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

¹²¹ “Bulgaria Armistice Convention, September 29 1918”, *The American Journal of International Law*, vol. 13, no. 4/ Supplement – Official Documents (Oct. 1919), pp. 402–404.

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

Kraljevine Bugarske, i Ivan Lukov, kao komandujući bugarske vojske, koji će zemlju predstavljati u istom svojstvu i prilikom usaglašavanja sporazuma u Neiju.

Isti su predstavnici potpisali i tajni deo Konvencije koji se sastoji iz četiri člana. Prema prvom članu ovog dela, očekivani i skori prolazak savezničkih snaga preko bugarskih puteva, železničkih pruga, vodotokova i luka biće posebno ugovoreno između bugarske vlade i Vrhovne savezničke komande za Istok. Prema narednoj odredbi, određene strateške tačke u toj zemlji biće privremeno okupirane od strane savezničkih snaga u cilju osiguranja primene dogovorenog, od čega se izuzima prestonica Sofija, osim ukoliko ne dođe do nekih vanrednih okolnosti koje to budu zahtevale. Treća odredba definiše da se od Bugarske u slučaju neophodnosti može tražiti i potpuni prekid odnosa sa bivšim saveznicama iz redova Centralnih sila, dok se poslednjim članom omogućuje otvaranje bugarskih luka za saveznička i neutralna plovila. Imajući u vidu osetljivost navedenih stavki, u smislu nepunog uživanja suvereniteta i teritorijalne celovitosti, ostavljanje tog dela tajnim, u trenutku kada su druge Centralne sile i dalje bile u stanju rata sa Antantom, imalo je za cilj da ne doprinese destabilizaciji savezničke pobede na jugoistoku.

Solunsko primirje formalno će biti na snazi sve do zaključivanja mirovnog sporazuma sa Kraljevinom Bugarskom u Neiju 1919. godine. Jedna od direktnih posledica kapitulacije biće abdikacija monarha Ferdinanda I u korist (svog sina i poslednjeg bugarskog kralja) Borisa III, što je u javnosti dočekano sa izvesnom ravnodušnošću. S druge strane, puštanjem iz zatvora Aleksandra Stambolijskog, popularnog vođe zemoljoradničke partije i protivnika učešća u ratu na strani Centralnih sila, bugarske vlasti su nastojale da na unutrašnjem planu odgovore na narodno nezadovoljstvo, a da se istovremeno u pravcu Antante pošalje poruka o promeni političkog kursa. Stambolijski će postati premijer koji će predstavljati zemlju prilikom potpisivanja mirovnog sporazuma u Neiju, 1919. godine.

3.2.2. Sporazum iz Neija (1919)

Sporazum u pariskom predgrađu Neiju potpisan je u novembru 1919. godine između Kraljevine Bugarske, s jedne strane, i, s druge strane: SAD, Britanskog carstva, Francuske, Italije i Japana (kao primarnih savezničkih i pridruženih sila u kontekstu ugovora), kao i Belgije, Kine, Kube, Grčke, Hašemitske kraljevine, Poljske, Portugalije, Rumunije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Sijama i Čehoslovačke (kao savezničkih i pridruženih država).¹²² Prvi deo Sporazuma, koji

¹²² World War One Document Archive, Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27

sadrži 26 članova, zapravo integriše odredbe Povelje Društva naroda koje su proistekle iz Versajskog mirovnog ugovora. Drugi i treći deo Sporazuma iz Neija u političkom smislu predstavljaju najrelevantnije problemske tačke ove analize, budući da se tiču domena suvereniteta i teritorijalne celovitosti Bugarske u kontekstu kapitulacije te zemlje. Naziv drugog dela glasi „Bugarske granice”. U članu 27 Propisuje se korigovanje granice u korist srpsko-hrvatsko-slovenačke države u timočkom regionu, caribrodskom tj. dimitrovgradskom području, bosilegradskom predelu, kao i strumičkom području (koje se danas nalazi u jugoistočnom delu makedonske države).

Pripajanje ovih teritorija mladoj jugoslovenskoj državi koristilo je na dva osnovna načina. S jedne strane, ulaskom tih područja u sastav Kraljevine SHS ne samo da je država primila ekonomsku, političku, pa i moralnu kompenzaciju za pretrpljena ratna razaranja već je među svoje državljanke uključila i građane iz tih područja. Timočki, dimitrovgradski i bosilegradski region su delovi Srbije koji su u formalno-pravnom pogledu kao poslednji ušli u njen sastav, a stogodišnjica tog istorijskog događaja nije obeležena na neki posebno vidljiv, javni način, barem ne na nacionalnom nivou.¹²³ S druge strane, uvećanje teritorije preko nekadašnje istočne granice omogućilo je stratešku i taktičku korist za jugoslovensku i kasnije srpsku državu u širem karpatsko-balkanskom kontekstu (uključujući i geografsku blizinu bugarske prestonice na svega nekoliko desetina kilometara istočno).

U okviru narednih stavki 27. člana određene su i nove granice bugarske države spram Grčke. Druga i treća stavka tog člana određuju granice protezanja bugarsko-grčke međe, dok se 48. članom Bugarska obavezuje da se odriče u korist savezničkih sila svih teritorija u području Trakije, koje u trenutku zaključivanja Sporazuma formalno nisu bile namenjene nijednoj strani, ali je bilo jasno da se njenim izdvajanjem želela uspostaviti korelacija sa drugim etničkim grupama u tom području (tj. sa trakijским Grcima). Ova odredba je predstavljala osnov za bugarsko odricanje od sredozemne obale u području zapadne Trakije, najpre u korist savezničkih sila, a potom i faktički spram grčkih suseda kasnijim ugovornim aranžmanima. Sporazum iz Neija je faktički stvorio i uslove za

---

November 1919, https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly, accessed: 01. 04.2021.

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

¹²³ Ellinor Grogan, “Bulgaria and the Treaty of Neuilly”, *The Contemporary Review*, 1922/121, p. 574.

dobrovoljnu razmenu stanovništva, koja će se naročito intenzivirati u kontekstu ishoda grčko-turskog rata u narednim godinama, premda je na teritoriji Grčke značajan deo slavofone, uključujući i bugarske populacije, ostao da živi i do danas.¹²⁴ Sporazumom je određeno da se granice sa Rumunijom u području Dobrudže vrate na predratno stanje.

U trećem, političkom delu Sporazuma, na osnovu sadržaja 36. člana Bugarska je priznala Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Na osnovu 37. člana Bugarska se odrekla prava i teritorija bliže određenih članom br. 27 u delu koji se odnosi na Kraljevini SHS, dok se na osnovu člana 42 to isto obavezala u slučaju Grčke, u slučaju onih teritorija koje su Sporazumom na taj način precizirane. Narednim članovima određuju se pojediniosti u pogledu prava na sticanje i odricanje od državljanstva pripadnika bugarske, odnosno srpske nacionalnosti (čl. 39, 40), kao i u Grka i Bugara u kontekstu pomeranja granica (44, 45). Dalji članovi ovog dela Sporazuma tiču se zaštite manjina, njihovih prava na upotrebu jezika, očuvanja kulture, obrazovanja itd. U okviru člana 59 Bugarska priznaje nezavisnost i prihvata granice Austrije, Grčke, Mađarske, Poljske, Rumunije, Kraljevine SHS i Čehoslovačke, čiji teritorijalni opseg može biti izmenjen od strane savezničkih pobednika.

U četvrtom delu Sporazuma nalaze se klauzule o vojnom, pomorskom i vazдушnom aspektu. Propisana je demobilizacija bugarskih vojnika (čl. 64), ukidanje obaveze služenja vojske (čl. 65), a broj vojnika smanjen je na 20 hiljada članom br. 66. U okviru narednih dvadesetak članova bliže su definisani gornji okviri u smislu broja vojnika u okviru odgovarajućih jedinica, kao i ograničenja u smislu tipa municije i naoružanja, vojne opreme i drugih kapaciteta, obuka, vojnog obrazovanja itd. Odredbe koje se odnose na pomorske stavke sadržane su u članovima 83–89, u okviru kojih se broj plovila u službi bugarske vojske svodi na minimum, odriče se pravo na izgradnju ili nabavku podmornica i savezničkim zemljama pružaju garancije u smislu predaje ubojitih pomorskih oružja. Potom slede odredbe koje se odnose na vazdušne snage, poput zabrane posedovanja vojnih ili pomorskih vazdušnih snaga od strane bugarske vojske (čl. 89), privremene slobode prolaza savezničkih letelica i vojnika (čl. 91) i drugih domena. Članom 101 pruža se tromesečni prelazni rok za izmene bugarskog zakonodavstva u cilju primene odredbi Sporazuma iz Neija, dok se članom 103 ta država obavezuje da se neće na međudržavnom ili međunarodnom nivou mešati u vojne i druge sukobe, bilo slanjem svojih vojnika ili regrutacijom svojih

---

¹²⁴ "Report no. 2587: Transfers of population in Europe since 1920 – The Bulgarian-Greek Transfer", Office of Strategic Services, Washington, 1945, p. 11.

državljana u tuđe vojske, ili na druge načine propisane tim članom. Ovo se pre svega odnosilo na zaštitu suseda od daljih pretenzija Bugarske, ali i na obeshrabrivanje političkog i drugog povezivanja te zemlje sa nekadašnjim saborcima iz redova Centralnih sila. Međutim, paravojni odredi u sprezi sa različitim nivoima bezbednosnog aparata iz Bugarske nastaviće da destabilizuju jugoistok nove jugoslovenske države, npr. kroz delovanje Unutrašnje zapadnopokrajinske revolucionarne organizacije (aktivne na prostoru današnjeg jugoistoka Srbije), koja se zalagala za pripajanje takozvanih „zapadnih pokrajina” u regionu Stare planine koje su ušle u sastav Kraljevine SHS.¹²⁵

Peti deo Sporazuma (od 105 do 117. člana) regulisao je pitanje ratnih zarobljenika, interniranih civila, uređivanja i održavanja grobnih mesta i grobalja stradalih boraca. Šestim delom, od 118 do 120. člana se određuje mogućnost izvođenja pred vojni tribunal lica za koje se sumnja da su kršila pravila i običaje ratovanja, uključujući i obavezu Bugarske da takva lica „izruči Saveznicima i pridruženim Saveznicima na zahtev”, pri čemu optuženi za kriminalne radnje protiv građana pobedničkih sila mogu biti izvedeni pred vojni sud te zemlje (u skladu s članom 119). U tom cilju se bugarska vlada obavezuje da će podeliti informacije i materijale kako bi se počinioci otkrili i bili kažnjeni (čl. 120). U sedmom delu, tj. do člana 132, nalaze se odredbe u domenu reparacije.

Već u 121. članu se konstatuje da Bugarska usled ograničenih resursa nije u stanju da pruži odštetu za celokupnu ratnu štetu, a da svojim susedima – Grčkoj, Srbiji i Rumuniji, treba da nadoknadi iznos od dve milijarde i petstotina miliona franaka, u polugodišnjim ratama, u toku narednih 37 godina. Članom 127 određuje se i broj grla stoke koji Bugarska ima da nadoknadi svojim susedima.¹²⁶ Takođe se određuje i petogodišnja kompenzacija Bugarske za uništavanje srpskih rudnika uglja tokom okupacije, u iznosu od 50.000 tona godišnje, koji se ima preneti iz perničkog rudnika putem železnice do jugoslovenske granice (čl. 128). U narednom, osmom delu, navedeno je nekoliko desetina finansijskih klauzula

---

¹²⁵ Pored spomenute organizacije, na području današnje Severne Makedonije funkcionisala je Unutrašnja Makedonska Revolucionarna Organizacija, koja se zalagala za autonomiju i objedinjenje šireg geografskog područja pod tim imenom, i koja je bila u sukobu sa vlastima jugoslovenske države.

¹²⁶ Tokom oktobarskog povlačenja bugarske vojske, nemački vice-konzul Has u Nišu zabeležio je nastojanja bugarskih trupa da sa sobom ponesu različite komade zaplenjenog nameštaja, ali i stoku, u čemu su naišli na negodovanje nemačkih vojnika, ali i otpor srpskog stanovništva koje je fizički onemogućavalo tovare i zaprege da napuste njihova područja. Konsultovati: Andrej Mitrović, *Serbia's Great War*, Purdue University Press, West Lafayette, 2007, p. 314.

koje se odnose na aspekt reparacije, dok su u devetom delu regulisane ekonomske (komercijalne, carinske, prometne, konkurencijske) i druge povezane stavke. U poslednjem segmentu Sporazuma koji obuhvata preko stotinu članova regulisana su pitanja imovine, prava i drugih domena koji su spadali u domen interesovanja savezničkih sila, poput posebnih klauzuli u pogledu plovidbe, tranzita, pristupanja i sprovođenja odredbi drugih međunarodnih ugovora, i brojnih drugih aspekata.

Budući da se Bugarska „pridružila agresorskom ratu na strani Nemačke i Austrougarske protiv savezničkih i pridruženih država“, i prema članu 121 navedenim zemljama „izazvala gubitke i žrtve svake vrste“, od nje se očekivalo da mere reparacije budu „kompletne“. Na osnovu odredbi analiziranih u ovom poglavlju, Bugarska je bila prinuđena da ustupi teritorije Grčkoj (izgubivši sredozemnu obalu u Trakiji kojom je pre rata raspolagala) i Kraljevini SHS (mahom u području Stare planine i jugoistoka današnje makedonske države), kao i da granica sa Rumunijom bude vraćena u stanje *status quo ante bellum*; njena armija je bila svedena na 20.000 vojnika, uz razoružanje i formalno ukidanje vojne obaveze, a finansijska reparacija je određena u visini od dve milijarde dvestapedeset miliona franaka, pored nadoknade susedima u vidu sirovina i drugih artikala.

Dok je vlada predvođena Aleksandrom Stambolijskim u narednim godinama napravila pomake ka reintegraciji u međunarodni poredak – npr. pristupanjem Društvu naroda 1920. godine – političke prilike u Bugarskoj izuzetno su se komplikovale. Odnosi sa Kraljevinom SHS su privremeno popravljani zaključivanjem Niškog sporazuma u proleće 1923. godine, kojim se vlada Stambolijskog obavezala da će obuzdati prekogranično dejstvo Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije (UMRO).¹²⁷ Međutim, već nekoliko meseci kasnije, premijer Stambolijski je uz pomoć UMRO zbačen s vlasti, a potom i brutalno ubijen.¹²⁸ Delovanje te političke snage nastaviće da kroz međuratni period remeti bugarsko-jugoslovenske odnose, posebno u pogledu bugarskog zahteva za pripajanjem ili otcepljivanjem teritorije koja se danas najvećim delom nalazi na području Severne Makedonije.

---

¹²⁷ UMRO je toku nekoliko posleratnih godina sprovela više stotina terorističkih napada na vojsku, civile i objekte u jugoslovenskom delu makedonskog regiona. Za bliže informacije o paravojnom delovanju te grupe konsultovati: DMITAR TASIĆ, „The Emergence of New Paramilitary Organizations in Bulgaria and Yugoslavia after the First World War“, *Nationalities Papers*, Cambridge University Press, 2021, p. 5.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 12.

Mapa 4: Izmena granica Bugarske u drugoj deceniji XX veka¹²⁹

¹²⁹ Mapa je preuzeta iz baze *Wikimedia Commons* i njen sadržaj nije menjan ni na koji način. *Wikimedia Commons*, *BulgariaComienzosSigloXX*, 2001, Available from: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:BulgariaComienzosSigloXX.svg> (Accessed 13 May 2021). Attribution: Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via *Wikimedia Commons*.

3.3. Poraz Dvojne monarhije

3.3.1. Nestanak Austrijske carevine

„Savezničke i pridružene vlade smatraju, a austrijska vlada prihvata, odgovornost Austrije i njenih saveznika za izazivanje gubitaka i štete kojima su državljeni i vlade savezničkih i pridruženih vlada bili izloženi kao posledica rata koji im je nametnut agresijom Austrougarske i njenih saveznika.“

Čl. 177. Sporazuma u Sen-Žermenu¹³⁰

Nakon definitivnog poraza austrijskih snaga u bici kod Vitorija Veneta, trećeg novembra 1918. godine, u blizini Padove potpisana je Konvencija o primirju između Austrougarske i savezničkih sila. Odredbama tog sporazuma, Monarhija se obavezala na demobilizaciju armije i povlačenje svih vojnika od Severnog mora do Švajcarske (čl. 2), povlačenje iz svih teritorija koje je ta zemlja napala od početka rata, ali i celokupnog priobalnog i periobalnog područja istočnog Jadrana, kao i velikog dela alpskog pojasa (čl. 3, st. 1–4). Ta područja preći će u domen okupacije saveznika i Sjedinjenih Država (čl. 3, st. 5). Pored toga, zahtevalo se i potpuno povlačenje nemačkih trupa, u roku od 15 dana, sa italijanskog fronta, balkanskog fronta i sa celokupne austrougarske teritorije (čl. 5). U narednim danima, car Karl Franc Josif faktički je, ali ne i *de iure*, abdicirao, što je zakonodavno telo novoproglašene austrijske republike formalizovalo nekoliko meseci kasnije, čime je završena vladavina jedne od najdugovečnijih svetskih dinastija.¹³¹ Ono što je faktički preostalo od nemačkojezične teritorije nakon otcepljenja južnoslovenskih, zapadnoslovenskih, italijanskih i drugih teritorija u toku prethodnih nedelja, formalno je imenovano Republikom Nemačkom Austrijom, što je odmah izazvalo kontroverze zbog imena i samog identiteta te zemlje.¹³²

¹³⁰ Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919), Australian Treaty Series, 1999, Available from: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>, (Accessed 20 February 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

¹³¹ Adrian Gregory, *A War of Peoples 1914-1919*, OUP Oxford, Oxford, 2014, p. 169.

¹³² Parliament of the Republic of Austria, *Parliament and the Decline of the Habsburg Empire*, 2021, Vienna, Available from: <https://www.parlament.gv.at/ENGL/PERK/HIS/MON/1914-1918/index.shtml>, (Accessed 5 March 2021).

Poslednji pokušaj da se raspad zemlje zaustavi predstavljao je pokušaj cara da, vodeći se Vilsonovim načelima, objavi šesnaestooktobarsku proklamaciju 1918. godine o preuređenju austrijske polovine monarhije na zapadnoslovensku, nemačku, južnoslovensku i ukrajinsku autonomnu jedinicu.¹³³ Manifest nije zadirao u sudbinu mađarskog dela monarhije, čime je demonstrirano unutrašnje neslaganje sa drugim konstituentom dojučerašnje stožerne nacije oko budućnosti zemlje. Ugarska kraljevina nadala se zadržavanju svoje celovitosti i nije razmatrala davanje privilegija drugim nacionalnostima na svojoj teritoriji, čime se realna unija između dve strane faktički razdvojila. Pa ipak, namera bečkog dvora nije bila samo da se zadrže barem labavi okviri austrijskog dela države, već i da monarhija kao oblik vladavine opstane. Konačnim odgovorom na zahteve brojnih naroda za autonomijom trebalo je da se obezbedi kontinuitet vladavine Habsburgovaca, uz iznuđene konceptualne izmene u strukturi zemlje.

Međutim, bilo je prekasno. Robert Lensing, američki ministar diplomatije, 18. oktobra odgovorio je da davanje autonomije brojnim nacionalnostima na austrijskoj teritoriji više nije dovoljno, i da to više nije u duhu akta o *Četrnaest tačaka*. Uvažavanjem dugogodišnje želje srednjoevropskih naroda za samoopredeljenjem, Vilsonov akt počeo je da radi u korist rađanja novih nacija. Čehoslovačka proklamacija o nezavisnosti, sastavljena u Vašingtonu, obznanjena je istog dana kada i Lensingova depeša bečkom dvoru.¹³⁴ Poput Čehoslovačke, koja je obuhvatala i austrijske i mađarske teritorije, ni Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba sa sedištem u Zagrebu nije bilo zainteresovano za preoblikovanje strukture Dvojne monarhije, već je 19. oktobra odbacilo tu mogućnost. Deset dana kasnije, Hrvatski sabor je na osnovu utvrđenih principa Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, proklamovao poništavanje veza sa ugarskim i austrijskim delovima carevine, uključujući i hrvatsko-ugarsku nagodbu iz 1868, proglašivši ujedno pristupanje „suverenoj” Državi Slovenaca, Hrvata i Srba bez obzira na njene teritorijalne granice, a već 3. novembra Predsedništvo Narodnog vijeća obavestilo je savezničke vlasti, srpsku vladu i Jugoslovenski odbor da ta

¹³³ Karl Franz Joseph Von Habsburg, An Meine getreuen österreichischen Völker! Manifest des Kaisers, 16.10.1918, Wien, Historegio, 2020, Available from: https://historegio.europa-region.info/de/vor-100-Jahren.asp?news_action=4&news_article_id=619270#:~:text=Der%20Wortlaut%20des%20Manifests%3A,An%20Meine%20getreuen%20C3%B6sterreichischen%20V%C3%B6lker!&text=%C3%96sterreich%20soll%20dem%20Willen%20seiner,sein%20eigenes%20staatliches%20Gemeinwesen%20bildet, (Accessed 5 May 2021).

¹³⁴ “Correspondence Between the United States and Austria-Hungary Regarding an Armistice”, *The American Journal of International Law/Official Documents (Apr., 1919)*, vol. 13, no. 2, pp. 73–79.

država stupa u jednu državu sa Srbijom (i Crnom Gorom), tako da se obuhvati čitav etnografski prostor na kojima ti narodi žive.¹³⁵

Već početkom novembra, paralelno sa poslednjim porazom austrijskih trupa na italijanskom frontu, na istoku, trupe Kraljevine Srbije bile su u Vojvodini. Krajem istog meseca, deputati Narodnog zbora u Rumi (Sremu), kao i predstavnici Velike narodne skupštine Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena u Banatu, Bačkoj i Baranji, proglasili su prisajedinjenje tih teritorija Kraljevini Srbiji. Krunska pokrajina Galicija i Lodomerija ušla je u sastav nove poljske države 14. novembra; Mađarska demokratska republika proglašena je 16. novembra; Transilvanija, Banat i Bukovina proklamovali su prisajedinjenje rumunskoj kraljevini, a italijanske trupe zauzele su niz alpskih i jadranskih područja.

Dan nakon fakičke abdikacije poslednjeg cara, Karla Franca Josifa, prelazna nacionalna skupština sastavljena od germanofonih deputata iz različitih delova monarhije u Beču je proglasila Republiku Nemačke Austrije.¹³⁶ U skladu s drugim članom privremenog ustava, država je i vlastitu nezavisnost smatrala prelaznom, odnosno budućnost teritorije viđena je u ulasku u sastav Nemačke.¹³⁷ Pored etničkih i kulturoloških podudarnosti sa severnim susedom, koje su za mnoge predstavljale dovoljne argumente za takve korake, parlamentarci su smatrali da bi takvim činom austrijska teritorija bila ekonomski, politički i bezbednosno održivija i da bi njena dalja dezintegracija bila sprečena. Nakon primirja (11.11), austrijski predstavnici uputili su poziv Nemačkoj za razgovore o pristupanju toj državi, i poslali dopis američkom predsedniku kako bi obezbedili podršku za takvu ideju. Međutim, narednih gotovo godinu dana nije dobijen odgovor ni od glavne ratne gubitnice ni od savezničkih zemalja, sve do Sporazuma u Sent-Žermenu kojim je ta mogućnost isključena.

---

¹³⁵ Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti – knjiga III – Srbija u Jugoslaviji*, op. cit., str. 26–27.

¹³⁶ City of Vienna, *12 November 1918: Proclamation of the Republic of German Austria*, Wien.at, 2021, Vienna, Available from: <https://www.wien.gv.at/english/history/commemoration/republic.html>, (Accessed 1 March 2021).

¹³⁷ Current History and Forum, "Organizing German Austria" C-H Publishing corporation /Periodicals Archive Online, Current History and Forum, 1919 vol. 9, no. 2, New York, pp. 489–490.

3.3.2. Sporazum u Sen-Žermenu

Navedeni sporazum potpisan je 10. septembra 1919. godine nedaleko od Pariza, od strane austrijskih predstavnika, s jedne, i savezničkih i pridruženih zemalja, s druge strane. Kako akt iz Sen-Žermena sadrži preko 300 članova, biće analizirane samo neke od njegovih najvažnijih odredbi, imajući u vidu problemski fokus ove studije. U preambuli su rezimirane činjenice koje su vodile usaglašavanju tog akta, od raspada Austrougarske, do savezničkog priznavanja država nastalih na njenim ruševinama: Čehoslovačke, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ali i austrijske republike. Države poput Rumunije i Italije nisu posebno navedene u ovom delu, po svemu sudeći kao posledica percepcije da se radi o „starim“ državama koje nisu uspostavljene na osnovu rezultata rata, već su „samo“ teritorijalno proširene. Što se tiče obnovljene poljske države, ona je najvećim delom nastala objedinjavanjem ruskih i pruskih teritorija, a manjim delom austrijskih, tako da takođe nije posebno navedena u ovom delu. Zanimljivo je da nije posebno naveden ni nastanak mađarske države, koja je u toku jedne godine nakon završetka rata bila poprište političke anarhije, prolazivši kroz nekoliko revolucija, kao i rumunsku okupaciju, pored gubitka drugih teritorija. U preambuli se takođe obznanjuje ime države pod kojim je savezničke sile priznaju: Republika Austrija, čime je ideja o ujedinjenju sa Nemačkom zvanično odbačena.

Prvi deo akta od 26 članova, kao i u slučaju mirovnog sporazuma sa Bugarskom, integriše odredbe Povelje Društva naroda, koje su usaglašene u okviru versajskog mirovnog koncepta. Drugi deo Sporazuma tiče se austrijskih granica. U svega devet članova regulisan je raspad austrijskog dela carevine, pri čemu su granice ostale nepromenjene jedino sa Nemačkom, Švajcarskom i Lihtenštajnom. Gotovo dve trećine teritorije je otcepljeno u korist Bohemije, Moravske i dela Šlezije (Čehoslovačka), Bukovine (Rumunija), delova Kranjske i Štajerske, Dalmacije (Kraljevina SHS, a na području današnje Slovenije, Hrvatske, bosansko-hercegovačke obale i severnog dela crnogorskog primorja), Istre, drugih istočnojadranskih i alpskih područja (tadašnja Italija), Galicije i Lodomerije (tadašnja Poljska), Bosne i Hercegovine (Kraljevina SHS), dok je uzani najzapadniji deo Ugarske prebačen u austrijsku nadležnost i organizovan pod imenom Burgenland (Gradišće), nakon naknadnih razgraničenja. Međutim, kao posledica Sen-Žermenskog i Trijanonskog sporazuma (1920), nekoliko miliona nemačkojezičnih i nekoliko miliona ugarojezičnih stanovnika ostaće izvan granica novostvorenih nacionalnih država Austrije i Mađarske, što će ostati izvor tenzija sa susedima tokom čitavog međuratnog perioda, pa i kasnije. Pored navedenih ishoda, Austrija je postala i isključivo kopnena zemlja.

U trećem delu Sporazuma određuju se političke klauzule u svetlu novostvorenih granica sa Italijom (čl. 36–45), Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca (počevši od priznanja nezavisnosti te države na osnovu člana 46, do čl. 52), Čehoslovačkom (počevši od priznanja nezavisnosti te zemlje na osnovu člana 53, do čl. 58), Kraljevinom Rumunijom (čl. 59–61). Zaštita manjina uređena je u narednom segmentu, pri čemu se naročito značajan član 67 kojim se Austrija obavezuje da svojim etničkim, religijskim i jezičkim manjinama obezbedi jednak tretman i pravnu sigurnost kao i drugim svojim državljanima koji spadaju u većinsku etničku zajednicu. Na osnovu navednog člana, manjinskim zajednicama dozvoljava se pravo na uspostavljanje, upravljanje i kontrolu nad religijskim, društvenim, obrazovnim, humanitarnim i drugim institucijama, uz pravo na upotrebu svog jezika i praktikovanje svojih religijskih običaja u okviru istih. Ovaj će se aspekt pokazati kao naročito problematičan za brojnu slovenačku zajednicu u austrijskom delu Štajerske i Koruške, koja je, posebno u međuratnom periodu, bila izložena germanizaciji, diskriminaciji i drugim metodama podsticanja asimilacije.¹³⁸

Naredni odeljci odnose se na klauzule vezane za pitanja državljanstva u kontekstu promene granica (čl. 70–82), zatim, političke odredbe koje se odnose na pojedine evropske zemlje, poput bivših saveznica iz redova Centralnih sila (čl. 86) i Rusije i teritorija koje su nastale na razvalinama nekadašnje imperije Romanovih (čl. 87). U okviru opštih odredbi koje slede, podvlači se da je nezavisnost Republike Austrije neotuđiva, osim ukoliko Društvo naroda drugačije odluči; da zemlja treba da se suzdrži od bilo kakvih aktivnosti koje bi njenu nezavisnost, posredno ili neposredno, dovele u pitanje (čl. 88). Narednim članom zemlja priznaje (nove) granice Bugarske, Grčke, Mađarske, Poljske, Rumunije, Kraljevine SHS i Čehoslovačke, kao i pravosnažnost svih akata koji se odnose na zemlje koje su učestvovala u ratu na strani Centralnih sila, uključujući i posledice tih dokumenata u smislu stvaranja novih granica (čl. 90). Dalje, Austrija se odrekla svih prava i titularnih privilegija na teritorijama koje su bile deo nekadašnje Dvojne monarhije i koje nisu dodeljene nijednoj strani u trenutku sastavljanja Sporazuma, a koje se na osnovu člana 27 izuzete iz teritorije nove austrijske države. Nova država obavezala se i da će sa zemljama koje su nastale ili su teritorijalno uvećane kao posledica raspada Austrougarske zaključiti posebne konvencije koje se tiču lokalnog stanovništva i uživanja njihovih građanskih, trgovinskih ili profesionalnih prava (čl. 94).

---

¹³⁸ Konsultovati: Tom Priestly, "Denial of Ethnic Identity: The Political Manipulation of Beliefs about Language in Slovene Minority Areas of Austria and Hungary", *Slavic Review*, vol. 55, no. 2/1996, pp. 364–398.

U petom delu Sporazuma definisane su vojne, plovidbene i klauzule o vazдушnom prostoru. Članom 118 propisuje se demobilizacija austrijskih vojnika u roku od tri meseca, dok se narednim članom ukida obaveza služenja vojnog roka u korist dobrovoljnog služenja, što nalikuje odredbama Sporazuma iz Neija sa Bugarskom. Ukupan broj vojnika ograničen je na 30.000 (čl. 120), u poređenju sa 20.000 u slučaju nekadašnjeg bugarskog saveznika. Sve aktivnosti koje se mogu direktno ili indirektno podvesti pod mobilizaciju su zabranjene (čl. 122). Dalje odredbe tiču se regrutacije, vojne obuke, vojnog obrazovanja i udruženja, naoružanja, odbrambenih utvrđenja (čl. 125–135), dok se plovidbenim odredbama bave članovi od 136. (predaja ili rasformiranje ratnih brodova, podmornica, opreme itd.), sve do ograničavanja upotrebe telegrafske stanice, posebno u kontekstu nekomercijalne komunikacije sa nekadašnjim partnerskim Centralnim silama (čl. 143). Dalje, kao i u slučaju Bugarske, zabranjeno je posedovanje vojne ili pomorske vazdušne flote (čl. 144), dok se savezničkim trupama omogućuje privremeno pravo vazdušnog tranzita ili prizemljenja (čl. 146). Slede setovi klauzula koje se odnose na rad savezničkih nadzornih komisija (149–155), opštih odredbi (156–159), ratnim zarobljenicima i grobljima (čl. 160–172), kao i kažnjavanja (austrijskih državljana) pred vojnim sudovima za slučajeve koji se tiču kršenja pravila ratovanja (173–176).

Pitanje reparacije regulisano je članovima od broja 177 do 196 i obuhvata i brojne anekse koji se tiču pojedinačnih domena nadoknade načinjene štete. Članom 177 potvrđuje se odgovornost Austrije i Centralnih sila za gubitke i štetu načinjenu agresijom na savezničke i pridružene zemlje i njihovo stanovništvo, dok se narednom odredbom konstatuje da, premda resursi kojima ta zemlja raspolaže nisu kao što su bili (između ostalog i kao posledica otcepljivanja niza teritorija, prim. aut.), da se šteta savezničkom civilnom stanovništvu i njihovoj imovini ima nadoknaditi kako je određeno daljim delovima Sporazuma. Dalje, Komisija za reparaciju će sačiniti raspored naplate štete za period koji otpočinje od 1921, a koji se može protezati u trodecenijskom trajanju. U međuvremenu, za period između 1919–1921, Komisija će odrediti na koji način će naplata štete biti sprovedena (bilo kroz zlato, luksuznu robu, flotu, obveznice ili na neki drugi način), a u skladu s članom 181.

Nakon brojnih priloga kojima se bliže preciziraju koraci u različitim oblastima, članom 191 Austrija se obavezala da savezničkim i pridruženim zemljama preda sve javne i privatne dosijee, arhive, antikvarne i umetničke zbirke, naučne i druge materijale koje je odnela iz okupiranih teritorija u toku rata. Članom 193 obe strane su se obavezale da će međusobno da razmene arhive, dokumenta i istorijske materijale koji se neposredno tiču istorijskog razvoja predmetne zemlje,

a koji su uklonjeni ili su nastali u periodima između početka XX veka i kraja Velikog rata. Članom 196 bliže se preciziraju slučajevi povraćaja ili adekvatnog javnog izlaganja (u austrijskim muzejskim i drugim postavkama) objekata od umetničkog, arheološkog, naučnog ili istorijskog značaja iz nekadašnje carske zbirke koji nisu obuhvaćeni ugovorom, a koji se mogu odnositi na područje koje više nije deo austrijske teritorije. Naredna četiri aneksa Sporazuma bliže pobrojavaju takve primere.

U okviru finansijskih odredbi, članom 198 austrijska država obavezuje se na pokrivanje troškova okupacije unutar novih granica te zemlje od strane savezničkih i pridruženih zemalja, počevši od primirja u novembru 1918. nadalje. Članom 203 reguliše se aspekt preuzimanja odgovornosti svake predmetne zemlje za javni dug za svoj deo teritorije koji se pre raspada nalazio unutar austrijskog dela carevine. Ukoliko se nekada celoviti regioni dele između različitih zemalja, Komisija za reparaciju će utvrditi nivo duga u takvim slučajevima u skladu sa principima i drugim ugovornim odredbama (čl. 204). Što se tiče *sui generis* slučaja Bosne i Hercegovine, prema istom članu, on će se smatrati lokalnim dugom (jugoslovenske države, prim. aut.) i austrijska i mađarska država neće biti odgovorne za taj finansijski aspekt. Članom 206 reguliše se oročena upotreba austrougarske valute i propisuju rokovi za uvođenje novih moneta na područjima proširenih ili novih srednjoevropskih država. Članom 208 propisuje se da će države kojima je propojen deo nekadašnje austrougarske teritorije ili su nastale kao rezultat raspada te zemlje preuzeti celokupnu imovinu i posede koji se nalaze na tim teritorijama. U okviru člana 208, stav 6 se ubraja i udeo stvarne imovine u nekadašnjem bosansko-hercegovačkom kondominijumu, koji je austrijska vlada platila deceniju ranije osmanskoj vladi, biće uračunat u troškove reparacije. Ekonomske odredbe Sporazuma predstavljene su u delu od člana 218 do 227, dok se domen tretmana državljana savezničkih i pridruženih zemalja bliže reguliše članovima od 228 do 231. Slede odredbe kojima se određuje učešće Austrije u međunarodnim ugovorima (od čl. 234 do 247), deo koji se odnosi na pravosudne odluke i druge domene (čl. 251–255), rad Mešovitog arbitražnog suda (čl. 256–257).

U delu koji se odnosi na posebne odredbe na nekadašnjim carskim teritorijama, određuje se da će domeni koji se odnose na stanovništvo, njihovu imovinu i prava koji nisu regulisani ovim Sporazumom biti predmet posebnih bilateralnih ugovora (čl. 265). Narednim članom austrijska država obavezuje se da će bez odlaganja državljanima novih zemalja povratiti mogućnost uživanja prava i imovine na području austrijske države (čl. 266). Od člana 276 do 290 regulisani su domen vazdušne, plovidbene i kopnene navigacije. Članom 291 potvrđen je međunarodni status reke Dunav, dok se narednim članovima

uređuju različite slobode korišćenja rečnih resursa.¹³⁹ Posebnim članom br. 301 Evropska Dunavska komisija ponovo je počela da funkcioniše, mada su u privremenom periodu njene članove činili samo predstavnici Ujedinjenog Kraljevstva, Italije, Rumunije i Francuske (među kojima je samo Rumunija podunavska država). Članom 307 Austrija se obavezuje da Evropskoj Dunavskoj komisiji nadomesti svu ratnu štetu. Potom slede odredbe koje se odnose na funkcionisanje železničke mreže na bivšem austrougarskom području i na teritoriji austrijske republike (čl. 311–324). Ove odredbe posebno su značajne imajući u vidu da je železnička mreža na tom području spadala među najrazvijenije na svetu u to vreme pre izbivanja rata, te da je bilo nužno da se taj domen adekvatno reguliše kako se ne bi prekinuli značajni privredni i društveni tokovi u tom delu kontinenta.

U zaključnim delovima sporazuma regulisani su domeni radnih prava (čl. 332–372), kao i „ostale” odredbe (čl. 373–381). Poslednjim članom br. 381 određeni su jezici na kojima će sporazumi biti ratifikovani (francuski, italijanski i engleski), uz njihovo deponovanje u pariskim diplomatskim arhivama „što je pre moguće” (st. 3), nakon čega će ugovorne odredbe stupiti na snagu (st. 7). Poslednjom, desetom stavkom čl. 381, pružaju se podaci o mestu potpisivanja Sporazuma – Sen-Žermen-En-Lej, datumu – 10. septembar 1919, pri čemu se precizira da se jedini originalni dokument pohranjuje u francuskim diplomatskim arhivama, a zvanične kopije se predaju svakoj strani potpisnici.

Najznačajnija tekovina ovog sporazuma jeste konstatovanje i *de iure* raspada Austrougarske monarhije, koje je usledilo nakon faktičkog otcepljenja većine teritorija u toku prethodne godine. Međunarodno je priznata Republika Austrija, kojoj nije dozvoljeno da se pripoji nemačkoj nacionalnoj državi: u skladu sa odredbama Sporazuma, državi je naloženo da ukloni prefiks „Nemačka” iz „Nemačka Austrija”, jer se time relativizuje nezavisnost zemlje koja ne sme da bude dovedena u pitanje, osim u slučaju drugačije odluke Društva naroda. Alpska republika se obavezala i da će svoje zakone u višemesečnom roku prilagoditi odredbama Sporazuma. Ugovorom u Sen-Žermenu nedvosmisleno je prepoznata odgovornost nekadašnjeg rukovodstva Dvojne monarhije za započinjanje rata, zajedno sa drugim pripadnicama Centralnih sila. Kao rezultat vojnog poraza, slično bugarskom primeru, ukinuta je vojna obaveza, uz

---

¹³⁹ Međunarodne komisije za regulisanje internacionalne plovidbe Dunavom u različitim oblicima postoje od sredine XIX veka. Nakon završetka Prvog svetskog rata, uspostavljena je Međunarodna Dunavska komisija, kojom je potvrđen i regulisan internacionalni plovidbeni status te druge najveće evropske reke.

mogućnost da do trideset hiljada dobrovoljaca služi vojsku, ali uz brojna ograničenja u smislu naoružanja, opreme itd. Austrijskoj republici je naloženo i da otpočne sa obeštećivanjem zemalja protiv kojih je ratovala počevši od 1921. Međutim, Komisija za reparacije je te godine utvrdila da zemlja nije u ekonomskom smislu sposobna da ih otplati. Percepcija o ekonomskoj neodrživosti austrijske države, pored nepotpunog nacionalnog identiteta, predstavljaće jedan od jačih argumenata za pripajanje Nemačkoj, koje će biti predmet polemike tokom čitavog međuratnog perioda, sve do realizacije „Anšlusa” 1938. godine.¹⁴⁰

Mapa 5: Raspad Austrougarske monarhije u skladu s odredbama sporazuma iz Sen-Žermena (1919) i Trijanona (1920)¹⁴¹

¹⁴⁰ Pripajanje koje će uslediti 1938. godine i ishod rata predstavljaće preloman momenat u razvoju austrijske nacionalne svesti, posebno u godinama nakon Drugog svetskog rata, kada je u zvaničnom političkom diskursu Austrija predstavljena „prvom žrtvom” nacističkog totalitarizma.

¹⁴¹ Mapa je preuzeta iz baze *Wikimedia Commons* i njen sadržaj nije menjan ni na koji način. *Wikimedia Commons*, Dissolution of Austria-Hungary, 2010, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dissolution_of_Austria-Hungary.png (Accessed 13 May 2021). Attribution: Österreich-Ungarns_Ende.png: AlphaCentauri / derivative work: P. S. Burton, CC BY-SA 3.0 <<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via *Wikimedia Commons*.

3.3.3. Nestanak Ugarske kraljevine u Trijanonu

Trijanonski sporazum potpisan je u Versaju 4. juna 1920. godine između vodećih savezničkih i pridruženih zemalja, s jedne, i mađarske vlade, s druge strane. Potpisivanju Sporazuma prethodio je anarhičan jednoipogodišnji period na teritoriji onoga što je preostalo od velike ugarske teritorije, i potrebno je na kratko se osvrnuti na bitne događaje radi razumevanja konteksta. Dok su trupe Dvojne monarhije gubile bitku u Vitoriji Venetu, vojnici srpske kraljevske vojske počeli su da prelaze preko „magične“ dunavske i savske granice i otpočinju zauzimanje teritorija Banata, Bačke i Baranje, koje su već faktički funkcionisale pod organima uprave lokalnih srpskih stanovnika u pravcu ujedinjenja sa Srbijom.¹⁴² Tokom revolucionarnih previranja u Budimpešti 31. oktobra usmrćen je Tisa Ištvan, bivši predsednik ugarske vlade, a u narednim nedeljama proglašena je Mađarska Demokratska Republika.¹⁴³

Mihalj Karolj postao je lider – premijer i privremeni predsednik – kratkotrajne Demokratske Republike, u danima kada je teritorija nekadašnje Ugarske kraljevine počela da se raspada u korist rumunskih, čehoslovačkih i južnoslovenskih suseda, čije trupe su zauzimale široka pogranična područja, uz podršku francuskih saveznika. Na poziv generala Franše d' Eperea, Karolji je 13. novembra 1918. potpisao Beogradsku vojnu konvenciju, na osnovu koje je izvršeno privremeno razgraničenje sa srpsko-hrvatsko-slovenačkim teritorijama, otprilike duž linije Segedin – Pečuj – reka Drava.¹⁴⁴ Desetak dana kasnije, Kraljevini Srbiji proglašeno je pripajanje područje Srema, a odmah potom i Banata, Bačke i Baranje, odlukom Velike narodne skupštine Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena.¹⁴⁵ Do kraja meseca, Narodno vijeće Države Slovenaca, Hrvata i Srba, proglasiće ujedinjenje sa Kraljevinom Srbijom. Mađarska država ne samo da je izgubila značajne posede, već je dobila i teritorijalno uvećane susede na gotovo svim svojim granicama.

Sporazum iz Trijanona sadrži 364 člana.¹⁴⁶ U prvom delu Sporazuma integrišu se odredbe Povelje Društva naroda (čl. 1–26). Počevši od člana 27 regulišu se

¹⁴² Predrag Vajagić, “Ulazak srpske vojske u Vojvodinu novembra 1918. godine”, *Vojno delo*, 2/2018, str. 564–566.

¹⁴³ Ibid., str. 562.

¹⁴⁴ “Text of Military Convention Between the Allies and Hungary, Signed at Belgrade November 13, 1918”, *The American Journal of International Law*, 13(4) 1919, pp. 399–402.

¹⁴⁵ Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti – knjiga III – Srbija u Jugoslaviji*, op. cit., str. 30–31.

¹⁴⁶ Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920, The World War I Document Archive,

nove granice mađarske države spram Austrije, Kraljevine SHS, Kraljevine Rumunije i Čehoslovačke. Gubitak teritorija bio je veliki – od nekadašnjih ugarskih teritorija, samo od strane Kraljevine SHS izgubljena su područja od severa Slovenije, preko Kraljevine Hrvatske i Slavonije, do kondominujuma u Bosni i Hercegovini i teritorija Srema, Bačke, Banata i Baranje, tj. uglavnom današnje Vojvodine. Čitavo područje Slovačke pripojeno je zajedničkoj državi Slovaka i Čeha, dok je široko područje Transilvanije i Banata pripalo rumunskoj kraljevini. Čak je i multietničko područje Gradišće (Burgenland), koje nikada nije bilo u sastavu austrijskog dela carevine, najvećim delom izuzeto iz sastava mađarske republike i predviđeno da uđe u sastav austrijske države, u kojoj se i danas nalazi. Mađarska je ostala bez dve trećine pređašnje (ugarske) teritorije i većine pređašnjeg stanovništva (koji su bili primarno nemađarske nacionalnosti, mada će nekoliko miliona Mađara kao posledica pomeranja granica postati državljani susednih zemalja).¹⁴⁷

U trećem delu Sporazuma definisane su političke klauzule. Najpre su definisane odredbe o odnosima sa Italijom (čl. 36–40) a potom Kraljevine SHS (41–44). Na osnovu člana 41 Mađarska je priznala nezavisnost Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, dok se narednom odredbom obavezuje na odricanje od svih prava i pozicija koji se tiču teritorija koje prelaze u sastav prve jugoslovenske države, a imajući u vidu bliže podatke iznete u članu br. 27. Na osnovu člana 44, Kraljevina SHS u odnosima sa Mađarskom obavezuje se da štiti interese nevećinske etničke, religijske ili lingvističke grupe. Na taj način je zapravo nova jugoslovenska država prihvatila da se rukovodi interesima pripadnika mađarskog naroda kao jedne od najbrojnijih manjina, koja je samo na prostoru Vojvodine brojala preko 350.000 stanovnika po završetku Velikog rata.¹⁴⁸ Slične odredbe ponavljaju se i u slučaju Čehoslovačke (čl. 48–52), kao druge višenacionalne slovenske države koja je formirana kao rezultat raspada Dvojne monarhije, kao

---

1999, Available from: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon, (Accessed 20 February 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

¹⁴⁷ Róbert Győri and Charles Withers, "Trianon and its aftermath: British geography and the 'dismemberment' of Hungary, c.1915–c.1922", *Scottish Geographical Journal*, vol. 135, no. 1-2/2019, p. 69.

¹⁴⁸ Karoly Kocsis, Eszter Kocsis-Hodosi, *Ethnic structure of the population of the present territory of Vojvodina (1880–1991)*, Hungarian Minorities in the Carpathian Basin (web archive), 2005, Available from: <https://web.archive.org/web/20051124120825/http://www.hungarian-history.hu/lib/hmcb/Tab21.htm>, (Accessed 5 May 2021).

i Rumunije (čl. 45–47), s kojom, doduše, nije moralo da se konstatuje priznanje nezavisnosti jer se radilo o teritorijalnom proširenju postojeće države iz aspekta ovog međunarodnog sporazuma. Naposljetku, Mađarska se odrekla i pretenzija nad područjem Rijeke (koja je pripadala ugarskom delu jadranske obale), i obavezala da će prihvatiti rešenje za tu teritoriju koje uzima u obzir i etnički sastav stanovništva (čl. 53). U tom periodu Rijeka je ne samo bila gotovo podjednako naseljena italijanskim i južnoslovenskim stanovništvom (Hrvatima, Slovencima, i u manjem broju Srbima), već je predstavljala najkrupnije sporno granično područje između dve zemlje.¹⁴⁹

Obaveze zaštite manjina na području mađarske republike određene su članovima od 54 do 60, uključujući i pravo na pristup osnovnom obrazovanju na maternjem jeziku u područjima gde manjinski narodi žive u „značajnom udelu” (čl. 59). Slede odredbe koje se odnose na regulisanje pitanja državljanstva na području koje je sačinjavalo ugarski deo Dvojne monarhije (čl. 61–66). Potom su navedene političke klauzule koje se odnose na pojedine evropske zemlje. Na osnovu člana 70, Mađarska prihvata sve savezničke aranžmane koji se tiču odnosa sa Turskom i Bugarskom, kao i posledice takvih aranžmana po prava i privilegije mađarske države i njenih državljana, dok se narednim članom Mađarska obavezuje da prihvati ustupanje gradišćanskog područja Austriji, u skladu sa članom 27. Takođe se predviđa formiranje savezničke komisije, u kojoj bi se dozvolio i po jedan predstavnik Mađarske i Austrije, radi definisanja definitivne demarkacione linije. Premda je najveći deo tog područja ušao u sastav Austrije, Šopronskim plebiscitom – jedinim koji je sproveden u kontekstu (re)definisanja granica mađarske države – najveći deo teritorije oko grada Šopron ostao je u sastavu te zemlje.¹⁵⁰

U odeljku opštih odredaba propisuje se, kao i u slučaju Austrije, da je nezavisnost Mađarske neotuđiva (čl. 73), te da priznaje (novouspostavljene, prim. aut.) granice Austrije, Bugarske, Grčke, Poljske, Rumunije, Kraljevine SHS i Čehoslovačke, kao i njihovo bliže određenje od strane savezničkih sila (čl. 74). Članom 78 predviđa se uspostavljanje posebnih konvencija između mađarske

¹⁴⁹ Periodi jugoslovenske i italijanske uprave formalno će se završiti zaključivanjem Rapalskog sporazuma 1920. godine, uspostavljanjem Slobodne Države Rijeke, koja će čak biti i članica Društva naroda. Međutim, već 1924. godine, dve države su se na osnovu Sporazuma iz Rima usaglasile da podele riječku teritoriju među sobom, pri čemu je Kraljevini SHS pripao njen periferni, istočni deo, pre svega oko mesta Sušak. Za bliži uvid konsultovati poglavlje o italijansko-jugoslovenskom sporazumu iz Rapala (1920).

¹⁵⁰ John Swanson, “The Sopron plebiscite of 1921: a success story”. *East European Quarterly*, vol. 34, no. 1, 2000, pp. 81-85.

države i zemalja kojima su pripojeni delovi nekadašnje ugarske teritorije, u interesu stanovnika tih područja i ostvarivanja njihovih prava u izmenjenim okolnostima. Odredbe kojima se uređuju vanevropski odnosi mađarske države (sa Kinom, Sijamom, Marokom itd) regulisane su u segmentu od 79. do 101. člana Sporazuma iz Trijanona.

U petom delu Sporazuma bliže su određene klauzule u domenu vojnih, plovidbenih i vazdušnih domena. Članom 102 nalaže se demobilizacija mađarskih trupa u roku od tri meseca na teritoriju novoustpostavljenih nacionalnih granica. Kao i u slučaju Austrije i Bugarske, predviđa se ukidanje obaveze služenja vojnog roka i uvođenje dobrovoljnog pohađanja vojske (čl. 103). Armija mađarske države ograničena je na najviše 35.000 vojnika (čl. 104), a mere mobilizacije ili onih koje nalikuju činu mobilizacije zabranjene se članom 106. Slede odredbe kojima se regulišu domeni regrutacije i vojne obuke (109–110), obrazovnih ustanova i vojnih udruženja (111–112), naoružanja i opreme (113–119). Klauzulom 120 propisuje se predaja austrougarske ratne flote savezničkim silama, uključujući i onu na Dunavu, a dopušta se zadržavanje tri policijska rečna broda na Dunavu, dok se u okviru odredbi koje se odnose na vazdušni prostor članom 128 propisuje da vojne snage Mađarske ne smeju da poseduju vojne letelice. Pridržavanje svih odredaba koje se tiču vojnog, plovidbenog i vazdušnog režima, za koje je propisan privremeni režim, biće pod nadzorom savezničkih komisija (čl. 133). Nadalje se Mađarska obavezuje da svoje zakone u tromesečnom roku uskladi sa različitim delovima Sporazuma (čl. 140), kao i da će sprečavati vojne i druge angažmane svojih državljana na međunarodnom planu (čl. 142). Potom su definisane oblasti tretiranja ratnih zarobljenika i grobalja (144–156). Što se tiče kažnjavanja za ratne zločine i kršenje običaja ratovanja, mađarska vlada prihvata pravo savezničkih sila da pred tribunal izvedu optužene za takva dela (čl. 157), kao i pravo savezničke zemlje da pred svoje vojne sudove izvedu mađarske državljanke koji su optuženi za takve kriminalne radnje protiv njihovih državljana (čl. 158). I odredbe u ovom domenu po svom sadržaju nalikuju delovima Sporazuma iz Neija i Sen-Žermena.

Segment reparacija, kao jedan od značajnijih aspekata Sporazuma, definisan je od 161–179. člana. Mađarska prihvata vlastitu i odgovornost saveznika iz Centralnih sila za izazivanje gubitaka i štetu savezničkim zemljama i njihovim državljanima kao rezultata agresivnog rata koje su povele protiv Antante i njenih saveznika (čl. 161), čime se i u moralno-političkom pogledu priznaje odgovornost za izazivanje rata. Kao i u slučaju Sen-Žermenskog sporazuma, i u slučaju Mađarske se konstatuje nedovoljnost resursa za sprovođenje „kompletne nadoknade za gubitke i štetu” (čl. 162) kao posledice smanjenja kapaciteta opisanih u drugim odredbama, pri čemu se prevashodno misli na gubitak

teritorija i drugih nekadašnjih privilegija (prim. aut.). Komisija za reparaciju, kao i u slučaju Austrije, zadužuje se za sačinjavanje plana isplata štete počevši od 1921. godine (163), dok se od Mađarske očekivalo da u toku 1920. i dela 1921. nadoknadi štetu na način koji Komisija odobri, bilo u zlatu, obveznicama ili na neki treći način (čl. 165). U okviru narednih šest dodatnih priloga stavke koje se tiču nadoknade štete su detaljnije određene. Potom slede finansijske klauzule (čl. 180–199), kojima se regulišu domeni poput obaveze mađarske države da finansira troškove privremene okupacije savezničkih snaga na njenoj novopriznatoj teritoriji (čl. 181), pitanja nasleđivanja javnog duga na nekadašnjem ugarskom prostoru (čl. 186–187), valutne klauzule (čl. 189–190), raspodele nekadašnje ugarske imovine i poseda (čl. 191), obustavljanja davanja za penzije nekadašnjim ugarskim državljanima na teritorijama izvan novih mađarskih granica (čl. 199).

Ekonomsko-trgovinske odredbe sadržane su počevši od člana 200 Sporazuma iz Trijanona. Najpre su definisane mere koje se odnose na carinski režim (čl. 200–208), domen konkurencije (čl. 210), tretiranje savezničkih državljana (čl. 211–214), međunarodne sporazume (čl. 217–230), zaduživanje (čl. 231), dejstvo ugovora (posebno onih između Mađarske i saveznica iz redova Centralnih sila), i presude (čl. 234–238). Uspostavljanje Mešovitog arbitražnog tribunala predviđeno je članovima 239 i 240, dok je domen industrijske svojine predmet odredbi zaključno sa čl. 245. Potom slede posebne odredbe koje se odnose na teritorije koje su dodeljene susedima, poput npr. obaveze Mađarske da nekadašnjim državljanima vrati imovinu, prava i privilegije na njenoj (užoj, prim. aut.) teritoriji (čl. 249). Nadalje se određuju domeni vazdušne navigacije i sloboda korišćenja mađarskog vazdušnog prostora od strane savezničkih letelica (čl. 260–267), pravo na tranzit (čl. 268–272) i sloboda plovidbe (čl. 274–291), uz posebne odrednice koje se odnose na plovidbu Dunavom i imajući u vidu međunarodni status te reke i pravila koja iz toga proističu. Ova odredba naročito je bitna imajući u vidu činjenicu da je gubitkom jadranske obale u riječkom području mađarska država postala potpuno kopnena zemlja.

U okviru međunarodnih transportnih odredbi regulišu se domeni poput davanja statusa najpovlašćenije nacije, tj. eliminisanje carina na robu koja se uvozi ili izvozi na teritorije savezničkih zemalja preko mađarske teritorije (čl. 295), regulisanje železničkih linija u svetlu novih granica (čl. 302–307), domen telegrafije i telefonije (čl. 309–310) itd. Nakon toga slede brojne odredbe koje se odnose na domen rada (13. deo Sporazuma), dok poslednji, četrnaesti deo čine tačke po „raznim” osnovama – od međunarodnog prometa alkoholnih pića i oružja od strane savezničkih zemalja, preko odredbi koje se odnose na uvažavanje suvereniteta Monaka i neutralnosti Švajcarske, do semantičke

napomene, kao i u Sporazumu iz Sen-Žermena, da se pod nekadašnjom ugarskom teritorijom u kontekstu Sporazuma može smatrati i Bosna i Hercegovina, osim u slučajevima kada tekst upućuje na neko drugo značenje, pri čemu se takve odredbe ne odnose na austrijska prava i obaveze na tom prostoru (čl. 364). Naposljetku, konstatuje se da će deponovanje ratifikovanih instrumenata biti izvršeno u Parizu što je pre moguće, te da će proces otpočeti ratifikovanjem od strane ugovornih strana, a da će postati pravosnažan na dan deponovanja u francuskim diplomatskim arhivama.

Sporazumom iz Trijanona Mađarska je priznata kao nezavisna zemlja, ali je svedena na trećinu nekadašnje ugarske teritorije, sa nešto više od trećine nekadašnjih stanovnika na toj teritoriji (koji su, doduše, u ogromnoj većini bili mađarske nacionalnosti, ali uz višemilionsku mađarsku zajednicu koja je ostala izvan granica nove države). Mađarska je na taj način faktički uspostavljena kao jedna od država-nacija u srednjoj Evropi, i to kao jedna od demografski i teritorijalno manjih zemalja u tom području. Njeni teritorijalno uvećani susedi su takoreći preuzeli ulogu „zauzdavanja” daljih teritorijalnih i drugih ambicija Mađarske u tom delu Evrope, u čemu su imali podršku najmoćnije evropske države – Francuske. Nacionalna vojska svedena je na maksimalnih 35.000 vojnika sa dobrovoljnim služenjem vojnog roka, uz ograničenja u smislu naoružanja, mobilizacije itd. Zemlja se, kao i druge saveznice iz Centralnih sila, smatrala jednom od odgovornih strana za izbijanje Velikog rata i uništenje koje je usledilo, te je pristala i na isplaćivanje reparacija svojim susedima. Nakon jednoipogodišnje anarhije, nekoliko meseci pre potpisivanja Sporazuma u Trijanonu, Mađarska je ponovo proglašena monarhijom. Kako povratak Habsburgovaca nije bio dozvoljen od strane savezničkih sila, na vlast je stupio admiral „vitez” Mikloš Horti, koji će tokom čitavog međuratnog perioda biti u funkciji „čuvara prestola” kao princ regent. Nezadovoljstvo odredbama Trijanonskog sporazuma vodiće održavanju napetih odnosa mađarskog regenstva sa susedima i bližem povezivanju sa nacističkim i fašističkim režimima u Evropi u godinama koje su usledile.

3.4. Sporazumi sa Turskom

3.4.1. Uvodne napomene (1918)

U pariškom predgrađu Sevr, 10. avgusta 1920. godine, potpisan je sporazum između savezničkih i pridruženih zemalja, s jedne, i Osmanskog carstva, s druge strane. Potpisivanje je usledilo gotovo dve godine nakon potpisanog primirja u Mudrosu, kojim su okončana neprijateljstva između dve zaraćene strane. Osmanska kapitulacija iz Mudrosa, potpisana 30. oktobra 1918, pored ratnog poraza ozvaničila je i početak okupacije određenih delova teritorije, ali i dezintegraciju zemlje u korist suseda. Kako je i sama prestonica bila podvrgnuta savezničkoj okupaciji, nezadovoljstvo brojnih delova društva je jačalo spram mirovnih uslova koji su nametnuti turskom narodu, ali i spram vlasti, uključujući i sam Sultanat. Politička kriza je bila tako snažna da je u periodu između primirja u Mudrosu i Sporazuma iz Sevra došlo do sultanovog raspuštanja skupštine u Carigradu i proglašavanja paralelnih organa vlasti u Ankari pod vođstvom Ataturkovog Nacionalnog fronta.¹⁵¹

Dok je vlast Sultana Mehmeda VI nominalno i dalje vršila vlast u zemlji, rasparčavanje carstva i stavljanje pod okupaciju brojnih oblasti, u kombinaciji sa razoružanjem osmanske vojske i sistemskom dezintegracijom, tu vlast učinilo je simboličnom. Brojne religijske vođe iz Anadolije prestale su da veruju u Kalifovo vođstvo i priklonile su se patriotskim snagama iz Ankare.¹⁵² To će predstavljati početak višegodišnjeg i višestepenog rata patriotskih trupa predvođenih Kemalom Pašom protiv osmanskih vlasti i savezničkih okupatora. Nacionalistički talas, koji je zapljuskivao Carstvo još od Mladoturske revolucije desetak godina ranije, pretvarao se u vodeću političku snagu i okosnicu novog državnog koncepta u jeku raspada osmanske države.¹⁵³ Ankarske institucije pokazaće se toliko nadmoćnijima da će voditi proterivanju savezničkih snaga i ukidanju Sporazuma iz Sevra, koji nikada nije ni ratifikovan u carigradskoj skupštini. Dalji događaji vodiće zbacivanju monarhije nakon šest vekova, i usaglašavanjem niza sporazuma u Lozani, koje će voditi formiranju Republike Turske u okviru današnjih granica.

¹⁵¹ Hamza Karčić, "Sèvres at 100: The Peace Treaty that Partitioned the Ottoman Empire", *Journal of Muslim Minority Affairs*, vol. 40, no. 3/2020, p. 474.

¹⁵² Ibid., p. 475.

¹⁵³ Dimitris Stamatopoulos, *The Eastern Question or Balkan Nationalism(s) – Balkan History Reconsidered*, V&R unipress/ Vienna University Press, Vienna, 2018, p. 51.

Budući da nikada nije primenjen, relevantnost Sporazuma iz Sevra možda se pre može tumačiti misaono, pomoću kontrafaktualnosti – da je doslovno primenjen, mapa Bliskog istoka izgledala bi dosta drugačije. Njegove odredbe su bile u toj meri radikalne za turske elite da su pre bile spremne da stupe u rat na svim frontovima – na istoku, zapadu i jugu – i da okončaju polumilenijumsku monarhiju nego da na takve uslove pristanu. U ovoj studiji biće analizirane samo odredbe Sporazuma iz Sevra, budući da je fokus na mirovnim ugovorima kojima je okončan Prvi svetski rat, te da bi se eventualnim uvođenjem akata iz Lozane udaljilo u pravcu Turskog rata za nezavisnost, koji predstavlja donekle odvojen istorijski proces koji nije predmet ovog istraživanja.¹⁵⁴

Radi adekvatnijeg razumevanja (neprimenjenih) odredbi Sporazuma iz Sevra, u predstojećem delu najpre će biti analizirane odredbe koje se odnose na primirje iz Mudrosa. Na osnovu Primirja, osmanske snage su kapitulirale i prihvaćena je okupacija niza područja, što je trebalo da bude ozvaničeno u Sevru.

3.4.2. *Konvencija o razoružanju (1918)*

Konvencija iz Mudrosa sadrži dvadesetpet članova.¹⁵⁵ Prvim članom se uređuje otvaranje moreuza za slobodnu plovidbu između Sredozemnog i Crnog mora, kao i okupaciju dardanelskih i bosforskih utvrđenja od strane saveznika. Na taj način je glavna strateška tačka na nekadašnjoj osmanskoj teritoriji faktički predata u ruke saveznika, a imajući u vidu lokaciju Carigrada, značaj ove odredbe je utoliko veći. Već početkom novembra francuske trupe preuzele su kontrolu nad jednim delom prestonice, a u narednim mesecima su im se pridružile i britanske, italijanske i grčke okupacione vojske.

Drugim i trećim članom Konvencije uređuje se domen mapiranja, uklanjanja naoružanja i razminiranja turskih teritorijalnih voda, dok se četvrtom odredbom predviđa bezuslovno predavanje svih savezničkih, kao i jermenskih, ratnih

¹⁵⁴ Pored vremenskog ograničenja na istraživanje ratnih i poratnih godina, ova studija je i u geografskom pogledu fokusirana na evropska dešavanja, te je iz tog razloga opredeljenje autora bilo da se aspekti koji se tiču drugih područja poput npr. Bliskog istoka ili Afrike ne analiziraju detaljno koliko evropske prilike i implikacije po kontinentalne odnose.

¹⁵⁵ Mudros Agreement: Armistice with Turkey (October 30, 1918), Volume 6. Weimar Germany, 1918/19–1933, German History in Documents and Images (GHDI), Berlin, 2021, Available from: https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/armistice_turk_eng.pdf, (Accessed 1 March 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

zarobljenika i interniranih lica saveznicima u Carigradu. Narednim članovima propisuje se trenutna demobilizacija osmanskih trupa (čl. 5 – osim onih koje su potrebne za održavanje reda i granični nadzor), predaja celokupne ratne flote (6), pravo saveznika da okupiraju bilo koju stratešku tačku u slučaju opasnosti po njihove interese (čl. 7), sloboda pristupa savezničkih plovila turskim lukama, uključujući i pristup kapacitetima za popravku (čl. 8–9), kao i saveznička okupacija tunela u području Taurusa (čl. 10).¹⁵⁶

Obaveza povlačenja osmanskih trupa iz severozapadne Persije i prekokavkaskih područja predmet je jedanaestog člana, što je posebno bilo važno u kontekstu razgraničenja između tradicionalnih domena interesa Rusije i Turske, i u svetlu intencije da se obnovi jermenska država, kao neka vrsta „sanitarnog pojasa” između dve regionalne sile. Trinaestim članom zabranjuje se uništavanje plovidbenih ili vojnih kapaciteta od strane turskih vlasti, dok se narednom odredbom ograničava raspolaganje i izvoz energenata. Petnaestim članom predviđa se raspoređivanje savezničkih inspektora nad celokupnom železnicom, a posebno u prekokavkaskim područjima, gde će se saveznici rukovoditi interesima lokalnog stanovništva; predviđa se i okupacija luke Batumi (u današnjoj Gruziji) i Bakua (današnje azerbejdžanske prestonice).

Od 16. do 18. člana propisuje se predaja svih osmanskih garnizona na Saudijskom poluostrvu (moderna Saudijska Arabija i Jemen), kao i na području današnje Sirije i Iraka, kao i povlačenje najvećeg dela vojnika sa područja oko Adane u današnjoj Turskoj. Slično se predviđa i u slučaju garnizona u današnjoj Libiji. Ove odredbe predstavljale su preduslov za osamostaljivanje ili stavljanje pod mandat Društva naroda ovih teritorija (a koje će sprovoditi pobedničke sile, Francuska, Ujedinjeno Kraljevstvo i Italija). Članom 19 obavezuje se povlačenje austrijskih i nemačkih trupa sa osmanskih područja, dok se čl. 21 propisuje prisustvo savezničkog delegata u Ministarstvu za nabavke kako bi se nadziralo očuvanje interesa pobedničkih sila.

Narednim odredbama propisuje se dalje razmatranje statusa turskih ratnih zarobljenika (čl. 22), obaveza prekida odnosa sa drugim zemljama iz redova Centralnih sila (čl. 23), kao i pravo saveznika da okupiraju bilo koji deo od šest jermenskih vilajeta u slučaju nereda (čl. 24). Ta odredba ostavljena je kao mogućnost u slučaju ponovne eskalacije masovnih ubistava jermenskog stanovništva, što je u toku Velikog rata ishodovalo tragičnim stradanjem

---

¹⁵⁶ Železnički promet kroz tauruške tunele između Sredozemlja i središta Anadolije bio je od izuzetne strateške važnosti za saveznike, zbog čega se istaknuto navodi u Konvenciji iz Mudrosa.

većinskog dela tog hrišćanskog naroda na području Osmanskog carstva. Dovodjenjem u vezu sastava stanovništva tih vilajeta sa sposobnošću osmanskih snaga da održe red u tom području želela se nagovestiti mogućnost da se status tih područja preispita, odnosno, možda izmesti iz osmanske u ingerenciju ponovno formirane države jermenskog naroda.

U poslednjoj odredbi konstatuje se da okončanje neprijateljstava između dve strane stupa na snagu od podneva, 31. oktobra 1918. Ugovor je potpisan na britanskom ratnom brodu *Agamemnon*, u luci Mudros, na ostrvu Lemnos.

3.4.3. Sporazum iz Sevra (1920)

Do potpisivanja Sporazuma u Sevru, u avgustu 1920. godine, Osmansko carstvo već se faktički dezintegrisalo, dok je njegov nukleus bio pod okupacijom i savezničkom kontrolom. Sam Carigrad bio je pod francuskom, britanskom, italijanskom i grčkom okupacijom, a kontrola Saveznika protezala se ne samo duž moreuza, već i u većem delu Anadolije, a posebno u onim krajevima gde je netursko stanovništvo činilo većinu. Ipak, osim velikog strateškog značaja Male Azije, moreuza i Mramornog mora, bili su prisutni i drugi elementi u odlučivanju. Naime, pojedine zemlje, poput Francuske, osećale su i moralnu odgovornost da pomognu hrišćanskom narodu u tom podneblju da opstane. Pariz je naročito zagovarao neophodnost uspostavljanja jermenske države, između ostalog i u ime desetina hiljada Jermena koji su utočište od osmanskih pogroma našli u toj zapadnoevropskoj zemlji.

Sporazum iz Sevra sadrži 433 člana.¹⁵⁷ U preambuli Sporazuma se najpre, s jedne strane, nabrajaju vodeće savezničke sile, Britansko carstvo, Francuska, Italija i Japan, kao i savezničke zemlje Jermenija, Belgija, Grčka, Kraljevina Hedžaz (na Saudijskom poluostrvu), Poljska, Portugal, Rumunija, Kraljevina SHS i Čehoslovačka, i Turska (umesto Osmansko carstvo) kao potpisnica s druge strane. Iako se saveznici formalno nisu protivili opstanku monarhističkog uređenja države u tom trenutku, barem ne javno, naziv „Turska” prisutan je u svim segmentima Sporazuma. Pored činjenice da je kolokvijalni naziv upotrebljavan u diplomatskom dokumentu, time se implicitno naglasio i etnički karakter

---

¹⁵⁷ The Peace Treaty of Sèvres 10 August, 1920, World War I Document Archive, 2021, Available from: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Peace_Treaty_of_S%C3%A8vres, (Accessed 1 February 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

principa o samoopredeljenju, koji je mogao biti primenjen na neturske zajednice u toj zemlji. U preambuli se, kao i u slučaju drugih sporazuma, najpre podseća na poreklo neprijateljstava, koje je proisteklo iz austrougarske objave rata protiv Kraljevine Srbije 28. jula 1914, kao i neprijateljstava od strane Turske počevši od 29. oktobra iste godine, u savezništvu sa Nemačkom.

Prvih 26 članova ovog akta su odredbe Povelje Društva naroda, kao i u slučaju sporazuma sa drugim pripadnicama Centralnih sila. Potom, od 27. do 35. člana nalaze se odredbe u vezi sa granicama Turske, sa Grčkom (posebno u istočnoj Trakiji, tj. evropskoj Turskoj), ali i razgraničenja sa Sirijom, Mesopotamijom i sa teritorijama ka istoku i severoistoku. Ostrva koja se nalaze na manje od 3 km od turske obale, osim ako nije naznačeno drugačije, pripala bi Turskoj (čl. 30), a granična komisija imala bi značajna ovlašćenja u preciziranju pružanja demarkacione linije (čl. 29–35). U narednom tematskom delu, od 36. do 139. člana u okviru političkih klauzula bliže su definisane odredbe o turskim granicama, kao i o međunarodnim političkim odnosima. Najpre se određuje da status i nadležnost turske vlade nad Carigradom neće biti menjan, te da će Porti i sultanu biti dozvoljeno da nastave da rukovode odatle, imajući u vidu da je to i dalje bila prestonica zemlje, ali da u slučaju nepoštovanja odredbi Sporazuma, poput onih o poštovanju religijskih, jezičkih i drugih manjina, može doći do izmena u tom pogledu (čl. 36). Nadalje se regulišu prava na slobodu plovidbe kroz moreuze i Mramorno more, kao i sastav i ingerencije komisije za nadzor u tom području (čl. 37–61).

Od 62. do 64. člana reguliše se pravo kurdskog naroda na vlastitu autonomnu oblast na širokom području između etnički jermenskih oblasti na severu, novopredložene linije razgraničenja sa Sirijom na jugu, i reke Eufrat na istoku. Međutim, u članu 64. potom se navodi da ukoliko se stanovništvo tih oblasti godinu dana od stupanja na snagu Sporazuma bude izjasnilo za nezavisnu državu, i ukoliko Društvo naroda bude saglasno s takvim koracima, turska vlada mora da se odrekne tih oblasti. U sličnom duhu, od 65. do 83. člana definiše se status područja oko maloazijskog grada Smirne, sedišta istorijske i brojne grčke zajednice. Nakon određenja granica područja (čl. 66) i predviđanja formiranja posebne komisije za to pitanje (čl. 67), najpre se u članu 68 grad Smirna svrstava u šire okolno područje koje se „razdvaja od turske teritorije”, da bi se već u narednoj odredbi pojasnilo da taj region ostaje pod turskim suverenitetom, ali da će se grčkoj vladi omogućiti da ostvare svoja suverena prava u toj oblasti (čl. 69). Na taj način bi se područje Smirne uspostavilo kao oblast dvojnog suvereniteta, odnosno kao neka vrsta grčkog protektorata u Maloj Aziji. Grčka bi tako imenovala posebne zvaničnike i bila zadužena za upravljanje regionom Smirne (čl. 70), što bi podrazumevalo čak i prisustvo vojnih snaga (čl. 71) i

uspostavljanje lokalne skupštine (čl. 72–73). Članom 83 predviđa se da nakon isteka petogodišnjeg perioda od stupanja na snagu Sporazuma iz Sevra, na osnovu većinske odluke lokalne skupštine i, potencijalno, sprovođenja plebiscita, to područje može i formalno da se propoji grčkoj državi, u kom slučaju bi se Turska odrekla svih prava koja se odnose na tu teritoriju.

Od 84. do 87. člana reguliše se ustupanje Grčkoj određenog broja ostrva, kao i oblasti u istočnoj Trakiji, dok se od 88. do 93. odredbe definišu odnosi sa Jermenijom. Turska priznaje Jermeniju kao slobodnu i nezavisnu državu (čl. 88), pristaje da arbitraža američkog predsednika odluči u vezi sa razgraničenjem između dve zemlje u Anadoliji i na crnomorskoj obali (čl. 89). Jermenija će takođe morati da zaključi ugovore o demarkaciji sa susednom Gruzijom i Azerbejdžanom, a u slučaju odlaganja ili nepostizanja dogovora, savezničke zemlje pružiće podršku u tom procesu (čl. 92). Potom se od 94. do 97. člana definiše status Sirije, Mesopotamije i Palestine, gde se za prve dve teritorije predviđa nezavisnost nakon prelaznog perioda mandatne uprave, dok se u slučaju Palestine navodi da će njom biti upravljano u skladu sa Balfurovom deklaracijom koja predviđa i ustanovljenje jevrejske države. Mandati će biti određeni od strane Društva naroda. Međutim, ovi planovi nisu bili u skladu sa obećanjima o uspostavljanju jedinstvene arapske države, već su vodili u pravcu fragmentacije na više zemalja pod britanskom i francuskom upravom, na nezadovoljstvo dominantnog dela arapskog stanovništva. Pored toga, kao proizvod Sporazuma Turska se obavezala da prizna i nezavisnu Kraljevinu Hedžaz u zapadnom delu saudijske pustinje, koja se sa svoje strane obavezala da dozvoli slobodu hodočašća u „svete gradove”, Meku i Medinu (čl. 98–100). To je bila posledica velikog arapskog ustanka iz 1916. godine, koja je između ostalog ishodovala i proterivanjem osmanskih tj. kalifovih snaga iz svetih gradova, kao i iz velikog dela arapskih teritorija, uz britansku podršku.¹⁵⁸

Turska se takođe formalno odrekla upravljanja Egiptom u korist Velike Britanije, kojoj je prenela i nadzor nad slobodnom plovidbom Sueckim kanalom (čl. 101–112). Takođe je prepoznata i zajednička britansko-egipatska uprava u Sudanu (čl. 113–114), kao i britansko anektiranje Kipra (115–117). Formalno se priznaje i francuska uprava nad protektoratima u Maroku i Tunisu (čl. 118–120),

¹⁵⁸ Uprkos okončanju osmanske vlasti, arapski ustanak nije bio uspešan u svom prvobitnom cilju: uspostavljanju jedinstvene arapske države u području istočnog Sredozemlja. Dok je britanska spoljna politika u toku Velikog rata nominalno podržala pobunu i prekid osmanskog kontinuiteta, na kraju rata je zajedno sa Francuskom i Italijom odlučeno da se, pod pokroviteljstvom Društva naroda, ipak oforme zasebne mandatne teritorije, čije su granične linije neretko bile proizvoljno i spontano određivane.

gubitak sultanovih privilegija u Libiji (121), kao i prelazak niza egejskih ostrva pod italijansku vlast (čl. 122). Pitanja državljanstva su regulisana od čl. 123–131, dok u okviru opštih odredbi Turska prihvata da se odriče prethodnih granica kao posledica ugovora, prihvata dejstvo drugih mirovnih sporazuma (sa nekadašnjim pripadnicama Centralnih sila), saglašava se sa međunarodnim aranžmanima u pogledu preuređenja nekadašnjeg prostora Ruskog carstva i priznaje novouspostavljene državne granice niza evropskih država, uključujući i Kraljevinu SHS (čl. 134). Takođe, svetovna moć Kalifa se ograničava time što se turska vlast obavezuje da odustane od bilo kakvog pokroviteljstva ili nadležnosti nad muslimanima koji se nalaze pod protektoratom ili na teritorijama drugih zemalja (čl. 139). Na taj način je i u religijskom smislu delegitimizovana težnja za održavanjem sultanskih privilegija u istočnom Sredozemlju.

Od 140. do 151. člana reguliše se domen zaštite manjina, zaštita njihovih života, imovine, prava na praktikovanje običaja i religije, upotrebu jezika itd. Članom 143 stvara se osnov za razmatranje recipročne i dobrovoljne emigracije, posebno u domenu grčko-turskih odnosa i novouspostavljenih granica. Razmene stanovništva koje će uslediti u narednim godinama predstavljale su primer jedne od najvećih takvih akcija sprovedenih u skorijoj političkoj istoriji.¹⁵⁹ Članom 145 određuje se jednakost svih turskih građana pred zakonom i jednaka građanska i politička prava bez obzira na nacionalnost, veroispovest itd., što je predstavljalo značajan otklon u odnosu na tradicionalnu privilegovanost islamskog dela društva.

U okviru vojnih odredaba reguliše se ograničavanje turske vojske na sultanovo obezbeđenje (do 700 članova, čl. 154), žandarmeriju (za održavanje reda i zaštitu manjina) i specijalne snage (za posebne situacije i kao podrška obezbeđenju granica), koje zajedno ne bi prelazile pedeset hiljada pripadnika (čl. 155), pri čemu bi legije funkcionisale decentralizovano, tj. po vilajetima (156). Radilo se o vrlo radikalnom ograničenju imajući u vidu da je, primera radi, sen-žermenskim odredbama broj austrijskih vojnika ograničen na 35.000, iako se radilo o značajno manjoj zemlji. Ipak, moguće je i da je logika u austrijskom slučaju bila takva da je takav broj vojnika trebalo da obezbedi očuvanje (ne)željene nezavisnosti od Nemačke, dok se u turskom slučaju možda tako želela smanjiti opasnost od protivljenja vojnog aparata ogromnim teritorijalnim i drugim izmenama (što se na kraju ipak svejedno desilo u okviru „nacionalnog rata za nezavisnost“). Odredbe koje su se odnosile na Tursku,

¹⁵⁹ Međutim, razmene stanovništva su usledile kao posledica grčko-turskog rata, a ne kao rezultat Sporazuma iz Sevr, koji nikada nije primenjen.

pored toga što su sadržale možda i najradikalnije mere u odnosu na druge Centralne sile, bile su manjkave u smislu da su bile zasnovane na analizi situacije pre izbivanja rata, uz neobaziranje na izuzetno slojevita i turbulentna dešavanja na području Carstva u periodu do kraja 1918. godine, zbog čega njihova primena nije bila posebno izgledna.¹⁶⁰

U području moreuza i određenog broja ostrva za održavanje bezbednosti bile bi zadužene savezničke trupe (čl. 161), što je bilo i faktičko stanje stvari još od osmanske kapitulacije u Mudrosu. Kao i u slučaju drugih nekadašnjih pripadnica Centralnih sila, ukida se obaveza služenja vojnog roka i uvodi dobrovoljna opcija, i to za sve turske državljane (čl. 165). Značajno je ograničen aspekt naoružanja vojske (čl. 171–176), proizvodnja oružja je predviđena isključivo za ona mesta koja odobre savezničke komisije (čl. 174), a uvoz, kao i izvoz, ratne opreme i naoružanja je strogo zabranjen, osim uz savezničku dozvolu (čl. 174–176). Sva utvrđenja u području moreuza i strateški važnih ostrva biće razoružana i srušena (čl. 177). Što se tiče domena plovidbe, od 181. do 190. člana reguliše se ograničavanje posedovanja flote, predaja brodova, zabrana izgradnje i prometa ratnih brodova, zabrana posedovanja podmornica itd., dok se u odredbama koje se tiču vazdušnog prostora vojsci zabranjuje posedovanje letelica (čl. 191–192), reguliše saveznička sloboda tranzita i korišćenja turskog neba i kopna (čl. 193) itd.

Od 196. do 205. člana reguliše se funkcionisanje savezničkih komisija za nadzor u domenima vazdušnog, vojnog i plovidbenog prometa, dok se članom 207 Turska obavezuje da ne učestvuje u prekograničnim vojnim i drugim misijama i da spreči svoje državljane da u njima učestvuju, što se nalazi i u okviru mirovnih ugovora sa drugim Centralnim silama. Od 208. zaključno sa 225. članom propisuju se odredbe koje se odnose na status ratnih zarobljenika i održavanja globalja, dok se od 226 do 230. člana definiše domen kažnjavanja pred odgovarajućim vojnim tribunalima optuženih za kršenje običaja ratovanja, uključujući i mogućnost odgovaranja pred sudovima savezničke zemlje čiji su državljani bili pogođeni takvim agresivnim merama (čl. 227).

Što se tiče finansijskog dela, na osnovu 231. člana Turska je saglasna da je pridruživanjem nemačkoj i austrougarskoj agresiji na savezničke zemlje izazvala raznovrsna stradanja i štetu za koje je potrebno da se izvrši kompletna nadoknada, premda se već u drugom stavu tog člana ističe da su turski resursi nedovoljni za tu svrhu (kao i u slučaju sen-žermenskih i drugih mirovnih ugovora).

---

¹⁶⁰ Paul Helmreich, *From Paris to Sevres, The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919–1920*, Ohio State University Press, Columbus, 1974, pp. 331–332.

Za svrhu utvrđivanja modaliteta i dinamike otplate uspostavlja se posebna finansijska komisija, sastavljena od predstavnika savezničkih zemalja, sa nadležnostima da donosi odluke u tom domenu uz savetovanje sa turskom vladom. Turska se obavezuje da savezničkim civilima finansijski nadoknadi njihove gubitke (čl. 235–236), a u daljim odredbama u ovom delu se uglavnom reguliše preraspodela nekadašnje imovine i javnog duga među državama koje su proistekle ili su uvećane kao rezultat odvajanja osmanskih teritorija (što je bliže precizirano i u okviru dva protokola).

Potom sledi ekonomski deo Sporazuma, koji obuhvata sledeće tematske celine: trgovinski odnosi (čl. 261–268), pristupanje i primena međunarodnih ugovora (čl. 269–280, što uključuje i priznavanje mirovnih ugovora između savezničkih i nekadašnjih saboraca iz Centralnih sila), domen industrijske svojine (čl. 281–286), imovinska i druga prava (čl. 287–303, uključujući i regulisanje državljanstva), ugovore i presude (čl. 304–309), preduzeća i koncesije (310–316). O sadržini ovog dela posebno svedoči uvodna odredba kojom se navodi da se, kao rezultat akta kapitulacije, pravila koja se dalje navode potvrđuju ranije privilegije savezničkih zemalja koje su ih posredno ili neposredno ostvarivale pre izbivanja Velikog rata, te da se one proširuju i na one savezničke države koje ranije nisu uživale privilegije. Proširivanje trgovinskih i ekonomskih povlastica za savezničke zemlje sačinjavaju bitan deo Sporazuma iz Sevra i faktički su argumentovane kao neka vrsta nadoknade za pretrpljenu ratnu štetu. Slična logika primenjivana je i u Versajskom, Sen-Žermenskom, Trijanonskom i Neijskom mirovnom ugovoru.

Što se tiče prolaska kroz tursku teritoriju, od 318. do 327. člana reguliše se domen vazdušne navigacije, uključujući slobode savezničke flote da pod istim uslovima kao i domaće letelice preleće ili se prizemli na području Turske (čl. 318), otvorenost vazdušnih luka za savezničke avione (čl. 320), status najpovlašćenije nacije za savezničke letelice u nacionalnom civilnom vazdušnom saobraćaju (čl. 323) i slične odredbe, čije obustavljanje može da usledi po prijemu Turske u Društvo naroda i prihvatanju odgovarajućih propisa (čl. 327). U sličnom duhu se precizira i korišćenje vodotokova, luka i železnica, gde se Turska obavezuje da dozvoli slobodu prolaska osoba, robe, plovila itd. u okviru ruta koje su najpogodnije za međunarodni promet (čl. 328). Štaviše, propisuje se da državljani savezničkih zemalja, njihova plovila i imovina uživaju „barem” nacionalni tretman u turskim lukama i pri plovidbi (čl. 334).

Među luke od međunarodnog značaja na koje se primenjuju posebne odredbe, tj. slobode koje važe za članice Društva naroda, ubrajaju se one u prestonici (od San Stefana do Dolmabahčea), Hajdar Paša, Smirna, Aleksandreta (Iskenderun), Trabzon, kao i luke koje ostaju izvan turske teritorije poput Haife,

Basre i Batumija (čl. 335). U okviru tih luka prava matičnih zemalja na upliv u unutrašnje poslove su ograničena odredbama Sporazuma (čl. 340). Dalje, 346. odredbom reka Marica (Evros) proglašava se međunarodnom rekom i poverava na upravljanje Međunarodnoj komisiji (čl. 347), a Turska prihvata i odredbe iz drugih mirovnih ugovora koje se tiču aranžmana oko međunarodnog statusa reke Dunav (čl. 348). S druge strane, radi neometanog pristupa Sredozemnom moru, Turskoj se omogućava sloboda tranzita kroz teritorije i luke koje su izdvojene iz njenog sastava (čl. 349).

Sloboda pristupa Crnom moru posredstvom luke Batumi dodeljena je, pored Gruzije, i Azerbejdžanu, Persiji i Jermeniji (čl. 351). Korišćenje železnice je regulisano od 353. do 362. odredbe, uključujući primenu klauzula o međunarodnom prometu, funkcionisanju železničkih linija (uključujući i one kojih se Turska odriče), kao i posebne radne odredbe. Potom slede „ostale” odredbe u domenima poput hidrauličnih sistema (čl. 363), telegrafije i telefonije (čl. 364–365), podmorskih kablova (čl. 366–367), izvršne i druge odredbe. Od 374. do 414. odredbe reguliše se uspostavljanje i funkcionisanje Međunarodne organizacije rada, što predstavlja i deo Versajskog mirovnog sporazuma.

U trinaestom i završnom delu sporazuma, u okviru „raznih” klauzula, propisuje se prihvatanje različitih međunarodnih sporazuma (od prometa naoružanja i alkoholnih pića (čl. 415), preko pojedinih međudržavnih političkih odnosa (čl. 416), do odricanja od pokretanja postupka protiv savezničkih zemalja za događaje koji prethode pravosnažnosti Sporazuma (čl. 417), prevazilaženja problema potopljenih brodova i robe (čl. 418), povraćaja objekata preuzetih iz teritorija koje ostaju izvan Turske (čl. 422), saradnja u razmeni dokumentacije za te teritorije (čl. 424), prihvatanja posebnih odredbi koja se odnose na teritorije koje ostaju izvan Turske ili pod posebnim režimom u okviru Turske (čl. 428). Članom 430 predviđa se da će vodeće savezničke sile biti zadužene za rešavanje pitanja koja mogu da opterećuju odnose između te i drugih zemalja i koja je neophodno rešavati putem međunarodnih ugovora, i to do prijema Turske u Društvo naroda. Zakonodavstvu te zemlje pruža se prelazni rok od šest meseci da svoje propise uskladi sa odredbama Sporazuma iz Sevra, a u skladu sa 431. članom. U zaključnim odredbama daju se podaci o datumu (10. avgust 1920) i mestu potpisivanja Sporazuma (Sevr, Francuska) i koracima u procesu ratifikacije i deponovanja dokumenata u pariske diplomatske arhive.

Sporazum iz Sevra nije stupio na snagu, budući da nije ratifikovan u carigradskoj skupštini, niti je za to postojalo interesovanje u odmetnutoj skupštini u Ankari, koja ga je javno odbacila. Osuđen na smrt zbog odbijanja da prihvati legitimitet carskih institucija, Kemal Paša je preuzeo ulogu državnog vođe privremenih institucija u Ankari i postao komandujući vojske koja je već od jeseni

1920. počela da potiskuje jermenske i grčke snage na maloazijskom prostoru.¹⁶¹ U domenu naoružanja, pa i ratnih ciljeva, „Ataturk” je imao i logističku podršku ruskih boljševičkih vlasti, koje su Sporazum iz Sevra percipirale kao savezničku imperijalističku pobjedu.¹⁶² Već naredne godine, uporedo sa nastavkom napredovanja nacionalističkih turskih trupa, sa padom Smirne – najvećim grčkim maloazijskim gradom, otpočeli su novi pregovori koji su ishodovali zaključivanjem sporazuma u Lozani. Turske granice su značajno proširene, sultanat je zamenjen republikom, a kalifat sekularizmom; pored toga, došlo je i do prisilnih migracija u celokupnom prostoru između Kavkaza i Grčke.

Odredbe Sporazuma iz Sevra ubrajale su se među najradikalnije mirovne klauzule krajem Velikog rata. Njima je predviđen značajan gubitak teritorija, ne samo na područjima od Severne Afrike do Levanta i Trakije već i u maloazijskom prostoru, tj. u nukleusu onoga što će postati savremena turska država. Moreuzi i evropski deo zemlje trebalo je da ostanu trajno demilitarizovani i pod međunarodnom upravom, što je bila barem prelazna ideja i za nekadašnju prestonicu koja je takođe tu bila locirana. Turska je trebalo da bude ograničena na njen današnji severni deo, na crnomorsku obalu, uz nominalni, ali ne i efektivni, suverenitet nad nekim sredozemnim područjima, koje su mahom predviđene da budu interesne regije savezničkih zemalja ili autonomne jedinice pod mandatnim upravama. Pored toga, velika Jermenija i autonomni Kurdistan pružali bi dodatnu garanciju od daljeg širenja turskih područja ka Kavkazu i ka istoku.

Osmanska armija trebalo je da bude svedena na pedeset hiljada vojnika, koji bi uglavnom bili zaduženi za čuvanje spoljnih granica, uz stroga ograničenja u naoružanju i pravila o decentralizaciji, tj. razgraničavanju divizija po vilajetima. Predviđeno je davanje niza trgovinskih, ekonomskih, političkih i drugih povlastica savezničkim zemljama, ali i pristupanje Turske Društvu naroda u godinama koje predstoje, kao i zaštita svih građana pred zakonom bez obzira na poreklo, veroispovest itd. Sporazum nije odricao pravo na zadržavanje monarhističkog uređenja, premda je već u vreme potpisivanja tog akta sultanova vlast bila percipirana kao zavisna od savezničkih snaga, bez patriotskog kredibiliteta koji je sve više zadobijala nacionalistička vlada u Ankari. Postoje brojne paralele sa drugim pripadnicama Centralnih sila; sve, izuzev Bugarske, faktički ili pravno su ukinule monarhističko uređenje; odredbe svih akata u manjoj ili većoj meri

---

¹⁶¹ N. A. Baloch, *Mustafa Kemal's unique role in the world history*, University of Sindh, Hyderabad, Available from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/687375>, (Accessed: 3 March 2021), p. 50.

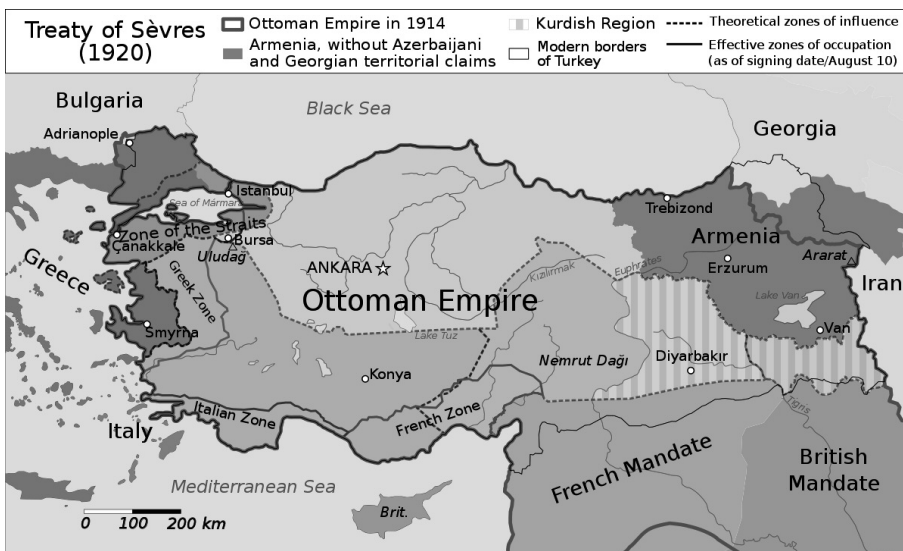
¹⁶² *Ibid.*, p. 51.

izazvale su ozlojeđenost, osećaj nacionalne frustracije i nepravde i želju za revizionizmom. Međutim, dok je ovo poslednje u Evropi postalo izgledno tek deceniju kasnije, na području Turske nemiri su odmah usledili.

Za Sporazum iz Sevra se može reći da je to bio zaključni akt kapitulacije osmanske vlade, koja je još od primirja iz Mudrosa funkcionisala uz podršku okupacionih sila. Mobilizacija stanovništva koje je pokrenula nacionalistička vlada u Ankari predstavljaće uvod u „rat za nezavisnost”, koji će voditi formiranju drugačije zemlje nego što je to bilo predviđeno mirovnim ugovorom iz Sevra. Premda odredbe sporazuma nisu nikada primenjene, cena za takvu političku logiku plaćena je još jednim ratnim sukobom, koji je izmenio oblik i koncept turske države.

Mapa 6: Predviđeno preuređenje maloazijskog prostora u skladu sa odredbama Sporazuma iz Sevra (1920)¹⁶³

¹⁶³ Mapa je preuzeta iz baze *Wikimedia Commons* i njen sadržaj nije menjan ni na koji način. Wikimedia Commons, Treaty of Sèvres 1920, 2019, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Treaty_of_S%C3%A8vres_1920.svg (Accessed 13 May 2021). Attribution: English translation and updates: Spesh531 Derivate of File: Turkey map.svg: Thomas Steiner, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons.

3.5. Italijansko-jugoslovenski sporazum iz Rapala (1920)

„Kada je Italija stupila u rat, to je učinila na osnovu konačnog, ali privatnog, sporazuma sa Velikom Britanijom i Francuskom, sada poznatog pod imenom Londonski pakt. Od tada, mnoge su se okolnosti izmenile. Mnoge druge saveznice, velike i male, stupile su u borbu ne znajući za taj privatni sporazum... Na nama je da uspostavimo njihovu slobodu, kao i svoju.”
 Vudro Vilson, 23. aprila 1919, u okviru pregovora o Rijeci¹⁶⁴

Kao rezultat činjenice da su italijanske diplomate tokom versajskih sporazuma onemogućavale postizanje sporazuma u pogledu razgraničenja na istočnom Jadranu zbog neslaganja drugih aktera oko primene odredbi Londonskog ugovora, pregovori između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije nastavili su se i u toku većeg dela 1920. godine. Već tada je postojalo sve jasnije da će jugoslovensko-italijanski odnosi i ubuduće biti opterećeni političkim teškoćama i neprijatnostima.¹⁶⁵ Kako je vreme odmicalo savezničke zemlje su, uprkos svemu, sve više uviđale da se italijanskoj strani mora donekle izaći u susret, te da u suprotnom postoji opasnost da se situacija promeni jednostranom italijanskom intervencijom, pozivajući se na londonski memorandum. Već od septembra 1919. savezničke trupe su proterane iz Rijeke od strane italijanskih ratnih veterana, nacionalista i anarhista predvođenih Gabrijelom D' Anuncijem, koji je proglasio uspostavljanje Italijanske kvarnerske uprave, bez podrške italijanske vlade i uz pomešane reakcije i tenzije među Riječanima.¹⁶⁶ Italijanski pregovarači privremeno su se povukli iz Pariza kako bi razmotrili situaciju u domovini, ali i kako bi ilustrovali svoju spremnost da, ukoliko je potrebno, potpuno napuste versajske razgovore.

Da stvar bude složenija, Rijeka nije predstavljala jedino mesto sporenja između jugoslovenske i italijanske strane, a opasnost od eskalacije sukoba je bivala sve veća. Kraljevina SHS nije imala puno opcija i morala je da pronađe način da dođe do nekakvog dogovora sa svojim najvećim susedom. U prvom

¹⁶⁴ “Statement of President Wilson Regarding the Disposition of Fiume”, *The American Journal of International Law*, vol. 13, no. 4, Washington D.C., 1919, p. 761.

¹⁶⁵ Andrej Mitrović, „Okosnice politike Kraljevine SHS prema Italiji 1920–1929”, *Prispevki za novejšo zgodovino*, vol. 21, no: 1–2/1981, str. 77.

¹⁶⁶ Alfredo Bonadeo, *D’Annunzio and the Great War*, Fairleigh Dickinson Univ Press, Vancouver, 1995, pp. 139–140.

polovini novembra 1920. godine, predstavnici dveju zemalja potpisali su Rapalski sporazum kojim je veliki deo teritorijalnih sporenja barem privremeno razrešen.

Iako Sporazum sadrži svega devet članova, njegove odredbe umnogome su pomogle da se političke tenzije između dve ugovorne strane umanje, premda ne i da nestanu.¹⁶⁷ U preambuli se ističe da dve zemlje nastoje da uspostave prijateljske i bliske odnose na dobrobit obe nacije, kao i da Kraljevina Italija smatra da je uspostavljanje Kraljevine SHS jedan od najplemenitijih uspeha za koje se ta zemlja borila. Prvim članom se definiše granica u području nekadašnjeg „austrijskog primorja”, koje je obuhvatalo oblasti Gorice, Gradišča, Trsta (današnji region Venecija Đulija), kao i najvećeg dela Istre, koji ulaze u sastav italijanske države. Drugim članom se područje grada Zadra i okoline pripaja Italiji i napominje da se odvojenim dokumentom treba precizirati funkcionisanje i razgraničenje te oblasti u odnosu na jugoslovensku Dalmaciju. Trećom odredbom se Italiji dodeljuju i ostrva Cres i Lošinj, kao i druga ostrva koja administrativno pripadaju Istri, a imajući u vidu i prethodne odredbe gde je demarkacija bliže pojašnjena. Ostala ostrva koja su pripadala Austrougarskoj ulaze u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Imajući u vidu tu činjenicu, kao i da je najveći deo Dalmacije predviđen da pripadne Kraljevini SHS, to je predstavljalo bitno poboljšanje u odnosu na odredbe Memoranduma kojim je Italija polagala pravo na celu severnu Dalmaciju, pored većine ostrva, Istre i drugih oblasti.

U okviru naredne odredbe obe ugovorne strane priznaju Slobodnu Državu Rijeku kao nezavisnu zemlju i preciziraju se njene granice. Uspostavljanje posebne demarkacione komisije i okviran način funkcionisanja predmet je petog člana, dok se šestom klauzulom predviđa zasedanje stručnog skupa u dvomesečnom roku za razmatranje razvijanja bliskih privrednih odnosa. Što se tiče opstanka italijanske manjine i italijanskih privrednih i drugih subjekata na području Dalmacije, predviđa se očuvanje prethodno ugovorenih ekonomskih privilegija, mogućnost zadržavanja italijanskog državljanstva uz jugoslovensko i očuvanja prava te zajednice, kao i priznavanje diploma stečenih u Italiji na području Kraljevine SHS (čl. 7). Međutim, nije bilo pomena o sličnim garancijama za daleko brojnije južnoslovenske zajednice koje su prema ovom aranžmanu ostale izvan granica prve jugoslovenske države. U tom pogledu, Rapalski sporazum predstavljao je način da se italijanski interesi u što većoj meri uvažavaju,

---

¹⁶⁷ Treaty between the Kingdom of Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes signed at Rapallo, November 12, 1920, Ungarisches Institut, 2021, Available from: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19201112-1.pdf>, (Accessed 10 February 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja u ovom poglavlju analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

dok Kraljevina SHS nije posedovala instrumente niti dovoljnu međunarodnu podršku da obezbedi odredbe tog akta budu simetričnijeg karaktera.

Osmim članom se propisuje da će dve strane u što kraćem roku da ugovore posebnu konvenciju u domenu obrazovanja, kao nužan element u unapređenju celokupnih međudržavnih odnosa, dok se devetom odredbom propisuju tehnički detalji samog sporazuma. Ugovor je potpisan 12. novembra 1920. godine, sa strane Italije od: premijera Đovana Đolitija, italijanskog ministra rata Ivanoe Bonomija, kao i ministra diplomatije Karla Sforce. Sa strane Kraljevine SHS potpisnici su bili premijer Milenko Vesnić, ministar diplomatije Ante Trumbić i ministar finansija Kosta Stojanović.

Sporazum u Rapalu obe je strane ostavio delimično nezadovoljnima. Italija je dobila područja nekadašnjeg „austrijskog priobalja“, područja oko grada Zadra, Cres, Lošinj, i još neka manja ostrva, dok je Kraljevina SHS uspela da zadrži najveći deo severne Dalmacije koji je Londonskim ugovorom bio predviđen da pređe u ruke Italiji. Međutim, izvan granica jugoslovenske države ostale su hiljade Slovenaca, Hrvata i manji broj Srba, čija prava nisu bila regulisana Rapalskim sporazumom i koji su bili izloženi asimilatorskim i drugim diskriminatorским praksama. S druge strane, brojni krugovi u Italiji uspostavljanje riječke države doživeli su kao poraz nacionalne politike i kao čin izdaje. Premda je Kraljevina SHS sa svoje strane nastojala da otkloni što više prepreka u saradnji sa svojim najvećim susedom, status Rijeke, manjinskih zajednica u obe zemlje, u kombinaciji sa sve radikalnijim političkim prilikama u Italiji, sve otvorenije će opterećivati međudržavne odnose.¹⁶⁸ Fašistički prevrat u Rimu i formiranje prvog Musolinijevog kabineta 1922. godine označiće nastavak izazova u odnosima dve strane.

Kratkotrajno postojanje riječke države zvanično je okončano Rimskim sporazumom iz 1924. godine, na osnovu kojeg su italijanske i jugoslovenske vlaste dogovorile podelu tog regiona.¹⁶⁹ U preambuli Sporazuma između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS u vezi sa Rijekom navodi se da je razlog za to „apsolutna nemogućnost da se Slobodna Država Rijeka organizuje u praktičnom pogledu“ u skladu s odredbama Rapalskog sporazuma.¹⁷⁰ Najveći deo oblasti

¹⁶⁸ Konsultovati: Andrej Mitrović, Okosnice politike Kraljevine SHS prema Italiji 1920–1929, op. cit., str. 75–87.

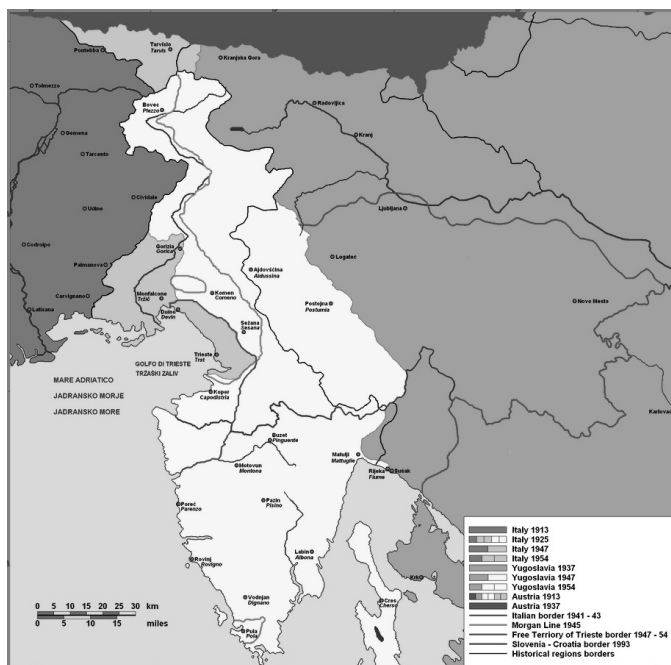
¹⁶⁹ Agreements between the Kingdom of Italy and the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes signed at Rome, January 27, 1924, Ungarisches Institut, 2021, Available from: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19240127-1.pdf>, (Accessed 1 February 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

¹⁷⁰ Ibid.

pripao je Italiji (čl. 2), dok je manji deo oko Suška pripojen Kraljevini SHS (čl. 1). Pored ostalih domena kojim se uređuju domeni teritorijalnih voda (čl. 7), železnice (čl. 6), u ovom aktu se položaj južnoslovenskog stanovništva na području pripojenom Italiji dovodi u vezu s primenom međunarodnih standarda za italijansku manjinu u Dalmaciji (čl. 9), čime su barem formalno uvaženi argumenti jugoslovenske strane u vezi sa opstankom njenih naroda u susednoj zemlji. Pored dogovora o Rijeci, zaključen je i Sporazum o prijateljstvu, koji je bio sigurnosno-vojnog karaktera i predviđao je poštovanje nezavisnosti i podršku u slučaju ugrožavanja bezbednosti neke od ugovornica. Sa italijanske strane potpisnik Rimskih sporazuma bio je Benito Mussolini, koji je bio tek na početku svoje dvodecenijske vladavine, dok su sa jugoslovenske strane potpisnici bili ministar diplomatije Momčilo Ninčić i premijer Nikola Pašić.

Mapa 7: Hronološka mapa širenja italijanskih i južnoslovenskih teritorija na severoistočnom Jadranu u toku XX veka¹⁷¹

¹⁷¹ Mapa je preuzeta iz baze *Wikimedia Commons* i njen sadržaj nije menjan ni na koji način. *Wikimedia Commons*, Litorale 1, 2009, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Litorale_1.png (Accessed 15 May 2021). Attribution: Herigona, Public domain, via *Wikimedia Commons*.

3.6. Rapalski ugovor između Nemačke i Sovjetske Rusije (1922)

„Konferencijski sistem je za sada propao...Socijalističkoj Republici... i dalje su potrebni trajni privredni odnosi sa svim zemljama – trgovina, kapital i tehnologija. Međutim,...možemo da priuštimo da sačekamo.”

Georgi Čičerin, ministar diplomatije Sovjetske Rusije, pri kraju Ćenovske finansijske konferencije, posvećene ekonomskoj obnovi i razmatranju odnosa sa Nemačkom i Rusijom¹⁷²

Čak i pre poništavanja Brest-Litovskog sporazuma na osnovu odredbi Versajskog sporazuma, Rusija, kao poprište revolucionarnih dešavanja i prevrata, bila je pod svojevrsnom izolacijom međunarodne zajednice. Zapravo, situacija je bila još složenija; brojne zemlje, pre svega sa evropskog kontinenta, umešale su se u ruski građanski sukob u nastojanju da utiču na ishod rata i onemogućće konsolidaciju boljševičkih vlasti.¹⁷³ Za savezničke zemlje ne samo da je bilo neprihvatljivo da se Nemačkoj i njenim saveznicima prepuste ogromne istočnoevropske teritorije bogate resursima (na osnovu Brest-Litovskog ugovora), već je postojala i opravdana bojazan brojnih evropskih država od širenja socijalističke revolucije.¹⁷⁴ Pored unutrašnjeg sukoba koji se preliwao i preko granica današnje Rusije, ruska sovjetska država ratovala je i sa susedima, i to godinama nakon završetka Velikog rata. Novouspostavljena velika poljska država ne samo da je zazirala od ruske sovjetske pretnje, već je pretendovala i na brojne teritorije koje su bile deo susednih carstava.¹⁷⁵ Pored Poljske, i baltičke zemlje, koje su proglasile svoju nezavisnost od Ruskog carstva, nalazile su se u sličnom bezbednosnom ambijentu.

Kako je i Nemačka bila izolovana i marginalizovana usled ratnih gubitaka i versajskih odredbi, ove dve velike evropske države bile su sve upućenije jedna

¹⁷² UC Press E-Books Collection (1982-2004), *Why Was There No Postwar East-West Settlement?* California Digital Library/ University of California Press, 2004, Available from: <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft009nb0bb&chunk.id=d0e1400&toc.depth=1&toc.id=d0e1400&brand=ucpress>, (Accessed 3 May 2021), p. 98.

¹⁷³ Za bliži uvid u mešanje evropskih država u rat u Rusiji konsultovati: Michael Carley, “Review Article: Allied Intervention and the Russian Civil War 1917–1922”, *The International History Review*, vol. 11, no. 4/1989, pp. 689–700.

¹⁷⁴ Konsultovati: Marian Dziejowski, “Joseph Pilsudski, The Bolshevik Revolution and Eastern Europe”, *The Polish Review*, vol. 14, no. 4/1969, pp. 14–31.

¹⁷⁵ Ibid.

na drugu, i u regionalnom i u evropskom kontekstu, te su uočile potrebu da uredi svoje posleratne odnose. Ćenovska meĊunarodna konferencija, koja je bila zamišljena od strane ratnih pobednika da odredi pravce ekonomske obnove, razvoja i ukljuĉivanja Nemaĉke i Rusije u meĊunarodni sistem, sazvana je u aprilu 1922. godine. MeĊutim, ona je od poĉetka bila obeleĉena suprotstavljenim stavovima brojnih zemalja u pogledu ukljuĉivanja Nemaĉke i Rusije u meĊunarodne tokove, kao i pitanja ratne nadoknade i obnove, a kao rezultat prolongiranja i nezadovoljstava Moskva je podstakla Berlin da pristupe izradi vlastitog sporazuma.¹⁷⁶ Na taj naĉin je demonstrirana njihova rešenost da uredi barem ekonomski deo svojih pitanja u što veĉoj meri, bez obzira na podeljene stavove drugih zemalja.

Rapalskim sporazumom dve su zemlje odustale od meĊusobnih finansijskih i drugih potraĉivanja i uspostavile diplomatske odnose.¹⁷⁷ Akt je potpisan 1922. godine u Rapalu od strane opunomoĉenih predstavnika Sovjetske Rusije i Nemaĉke. Ugovor je sadrĉao šest ĉlanova, s tim što je krajem iste godine potpisan dodatni ugovor, kojim su odredbe prvog proširene na prostor novouspostavljenog Saveza Sovjetskih Socijalistiĉkih Republika. Interesantno je da se kao zvaniĉna imena dveju strana u preambuli navode: Ruska Socijalistiĉka Federativna Sovjetska Republika i Nemaĉko Carstvo (iako je monarhija ukinuta). Razlog za to je bila ĉinjenica da je ta stara sintagma ostala ĉak i u Vajmarskom ustavu, što bi se moĉda moglo pripisati cilju oĉuvanja slike o kontinuitetu nemaĉke drĉave uprkos velikom ratnom porazu (ili u odsustvu alternativnog imena koje bi u zvaniĉnom smislu bilo prihvatljivije javnosti).¹⁷⁸

Prvim ĉlanom se dve drĉave saglašavaju da se odriĉu prava na troškove i naknadu štete, ukljuĉujući i suzdrĉavanje od zahteva za štetu u ime civilnog stanovništva (a), na reciproĉno postupanje u privatnom i javnom pravu u kontekstu ratnog sukoba (b), kao i potraĉivanja troškova u ime ratnih zarobljenika (c). Narednom odredbom Nemaĉka se odriĉe svih zahteva spram Rusije koji su

¹⁷⁶ UC Press E-Books Collection (1982–2004), *Why Was There No Postwar East-West Settlement?*, op. cit., pp. 90–95.

¹⁷⁷ German-Russian Agreement; April 16, 1922 (Treaty of Rapallo), Yale Law School – The Avalon Project, 2021, Available from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/rapallo_001.asp, (Accessed 3 May 2021).

Odredbe koje su predmet tumaĉenja analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

¹⁷⁸ The Constitution of the German Empire of August 11, 1919 (Weimar Constitution), German History in Documents and Images (GHI), 2021, Available from: https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3937, (Accessed 20 April 2021).

mogli da proisteknu iz ruskih zakona ili mera spram nemačkih državljana ili državne imovine i prava, pod uslovima da i Rusija ograniči određena potraživanja. Na osnovu trećeg člana dve strane zvanično ponovo uspostavljaju diplomatske i konzularne odnose, dok upućivanje konzularnih predstavnika treba da bude regulisano posebnim aktom. Budući da je krajem iste godine opseg rusko-nemačkog sporazuma dopunjen tako da obuhvati i druge buduće sovjetske republike, Nemačka je na taj način faktički izrazila svoju saglasnost sa formiranjem sovjetske nadnacionalne države.

Četvrtim članom se dve strane obavezuju da grade trgovinske, ekonomske, poslovne i druge odnose na osnovu principa najpovlašćenije nacije, s tim da se to ne odnosi na privilegije koje ruska strana može da dodeli nekoj sovjetskoj republici ili zemlji koja je proistekla iz raspada Ruskog carstva. Na taj način se anticipira zvanična prevaga „socijalističke revolucije” i u zemljama koje su do Velikog rata bile deo ruske države, i za njihovo međusobno povezivanje se predviđaju posebni ekonomski i politički aranžmani. Petom odredbom se dve strane obavezuju na saradnju u osiguranju međusobnih ekonomskih potreba i na dijalog u tom pravcu. U poslednjem članu pružaju se tehnički detalji o stupanju na snagu Sporazuma. Datum potpisivanja bio je 16. april 1922. godine, mesto potpisivanja – Rapalo, a potpisnici ministri diplomatije: s nemačke strane Valter Ratenau i Georgi Čičerin na strani Sovjetske Rusije. Ratenau je tragično nastradao od strane desničarskih zaverenika svega nekoliko meseci kasnije, ali njegov doprinos stabilizaciji trgovinskih odnosa sa ruskom stranom doprineo je kako približavanju dve strane tako i oporavku nemačke privrede.

Petog novembra 1922. godine potpisan je dodatni ugovor uz nemačko-ruski sporazum.¹⁷⁹ Na osnovu prvog člana, aprilskom Rapalskom sporazumu se dejstvo proširilo tako da obuhvata i Socijalističke Sovjetske Republike Ukrajinu, Belorusiju, Gruziju, Azerbejdžan, Jermeniju i Dalekoistočnu republiku (poslednja teritorija je u nedeljama po zaključivanju ovog sporazuma prisajedinjena Ruskoj Socijalističkoj Federalnoj Sovjetskoj Republici). U samom ugovoru ove zemlje su u daljem tekstu označene kao „države u savezništvu sa RSFSR”, budući da je zvanično formiranje SSSR-a usledilo tek jedan mesec kasnije. Naredni članovi odnose se na odštetne i druge zahteve u ukrajinsko-nemačkim odnosima (čl. 2),

---

¹⁷⁹ Supplementary Agreement to the German-Russian Agreement (Treaty of Rapallo, April 16, 1922); November 5, 1922, Yale Law School – The Avalon Project, 2021, Available from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/rapallo_002.asp, (Accessed 20 April 2021).

Odredbe koje su predmet tumačenja analizirane su u obliku u kojem su navedene u sklopu gorespomenutog izvora.

zaštitu državljana, njihovih prava i imovine na teritoriji druge potpisnice u skladu s međunarodnim standardima (čl. 3), uspostavljanje trgovinskih predstavništava na nemačkoj teritoriji po uzoru na rusko predstavništvo u toj zemlji (čl. 4), načela uređenja trgovinskih odnosa sa državama-saveznicama RSFSR (čl. 5), omogućavanje napuštanja teritorija onih koji se sele u Nemačku (čl. 6), suzdržavanje zaposlenih u predstavništvima od propagande protiv zemlje-domaćina (čl. 7), mogućnost povlačenja iz Sporazuma u roku od tri meseca u skladu s relevantnim odredbama (osmi član) i detalji u vezi sa ratifikovanjem ovog akta (poslednji, deveti član).

Ugovor je potpisan od strane Frajhera fon Malcana, podsekretara u Ministarstvu spoljnih poslova Nemačke; Valdemara Ausema, člana Centralnog Izvršnog Komiteta Ukrajine, i Nikolasa Krestinskog, ambasadora Ruske Sovjetske Republike u Nemačkoj, kao opunomoćenog predstavnika za sovjetske republike Belorusiju, Gruziju, Jermeniju, Azerbejdžan i Dalekoistočnu Republiku. Činjenica da je ukrajinski predstavnik bio posebno izdvojen u odnosu na druge navedene republike svedočio je o velikoj važnosti učešća te zemlje i pojačanja legitimiteta udruživanja u nadnacionalnu sovjetsku državu. Trgovinske i druge privilegije koje su regulisane spomenutim sporazumima nisu bile usmerene samo na produblivanje ekonomske saradnje (koje su zagovarali nemački industrijalci), već i na ostvarivanje vidljivijeg prisustva i međunarodnog uticaja zemalja potpisnica. Budući da se radilo o zemljama koje se nisu ubrajale među „versajske pobednice” i koje su diplomatski marginalizovane u početnim posleratnim godinama, Nemačka i Rusija (odnosno budući SSSR) su ugovaranjem svog sporazuma poručile da, uprkos svim razlikama, produbljenje međusobne saradnje ponekad dolazi kao neophodnost u uslovima kada su druge opcije ograničene ili drugi izazovi to onemogućavaju.

4. ZAKLJUČAK: NOVI MEĐUNARODNI POREDAK I UVOD U ERU ANTAGONIZAMA

Završetak Velikog rata ishodovao je brojnim političkim procesima – od priznavanja novih članica međunarodnog poretka i teritorijalnog proširenja drugih zemalja, preko propasti nekih od vodećih evropskih monarhija, do težnji za ustanovljenjem globalne mirovne organizacije koja bi takve sukobe onemogućila i sejanja klica nestabilnosti i revanšizma, posebno među ratnim gubitnicama. Na takve ishode su bitno uticali ne samo mirovni ugovori kojima je rat okončan, već i politički dokumenti koji su im prethodili, poput Lenjinovih *Aprilskih teza*, Vilsonovih *Četrnaest tačaka*, ali i tajnih dokumenata među kojima je samo jedan – Londonski ugovor – analiziran u ovoj studiji, s obzirom na njen problemski fokus. Iako je Lenjinov akt pozivao na socijalističku revoluciju, a Vilsonov na preuređenje diplomatskog poretka, sličnosti između dva dokumenta protežu se i izvan hronološkog momenta. Oba autora su smatrala da su promene nužne i da je starom poretku, koji je obilovao nejednakostima, došao kraj. U tom pravcu, oba su akta pozivala na ostvarivanje prava na samoopredeljenje i na okončanje dominacije nad „slabijima”, kao element u postizanju trajnog mira. To je vodilo rastakanju starih višenacionalnih carstava i uspostavljanju modernih evropskih nacija. Pored toga, saglasnost je postojala i u negativnoj percepciji, tj. štetnosti tajnih ugovora koji su doprinosili međunarodnom nepoverenju i nepredvidivosti. U prilog toj tvrdnji svedoče i međunarodne aktivnosti Italije tokom i nakon versajskih pregovora, kada je insistirano da se ispune sve odredbe predviđene tajnim Londonskim memorandumom, što se posebno odrazilo na konsolidaciju odnosa sa tek uspostavljenom državom srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda. I Lenjinov Proglas i Vilsonova načela osmišljena su tako da podstaknu međunarodne procese i da zadobiju partnere, posebno u „preuređenom” srednjoevropskom prostoru. Međutim, kao rezultat brojnih nerešenih ili neadekvatno adresiranih izazova, taj isti centralnoevropski prostor prerašće u neuralgičan prostor obračuna koji će voditi izbijanju drugog velikog rata. Bilo je i drugih protivrečnosti – samo u periodu od 1917–1920. godine na evropskom kontinentu desilo se 27 nasilnih promena vlasti, a najkritičnije je bilo u Rusiji, gde je u građanskom sukobu stradalo više miliona ljudi.¹⁸⁰

---

¹⁸⁰ Robert Gervart, *Poraženi – krvavo nasleđe Prvog svetskog rata 1917–1923*, Službeni glasnik, Beograd, 2017, str. 13.

Odluka o uspostavljanju međunarodne globalne organizacije za mir nastupila je kao rezultat razmatranja da su nadnacionalni procesi neophodni radi stvaranja stabilnijeg poretka, kao i određivanja mesta gde bi se o međudržavnim izazovima moglo razgovarati i odlučivati uz prisustvo što većeg broja aktera. Uprkos svim ograničenjima Društva naroda, koje se pokazalo neuspešnim u svojoj primarnoj svrsi da zauzda izbijanje Drugog svetskog rata, njegovo samo uspostavljanje i ograničeno delovanje predstavljalo je veliki pomak za diplomatske odnose. Uspostavljanje globalne institucije za promovisanje saradnje i mira, kao i Ujedinjene nacije nakon Drugog svetskog rata, postaće simbol kontinuiranih težnji za stabilnim i mirnodopskim međunarodnim odnosima. Pojedine institucije današnjih Ujedinjenih nacija, poput Međunarodne organizacije rada, uspostavljene su u okviru Društva naroda, a na osnovu Versajskog mirovnog sporazuma. Ustanovljenje takvih globalnih tela vodiće do dugotrajnih promena u barem dvostrukom pogledu: (1) otelotvorenje shvatanja da je potrebno nadnacionalno međunarodno telo koje bi bilo nadležno za rešavanje sporova u odsustvu drugih modaliteta; (2) promovisanje potrebe za odricanjem od sile u međunarodnim odnosima. Sve relevantne međunarodne organizacije, od Ujedinjenih nacija, preko Evropske unije i OEBS-a, sazdate su upravo na ovim načelima i do današnjeg dana se njima rukovode.

Pre prelaska na analizu pariskih mirovnih ugovora, predmet ove analize bio je i Sporazum iz Brest-Litovska, na osnovu kojeg je Ruska Sovjetska Republika okončala svoje učešće u ratu i krenula da se fokusira na razrešenje unutrašnjeg sukoba sa brojnim frakcijama koje su se povezivale sa beloarmejcima. Kapitulacija je posmatrana kao nužnost, u nedostatku druge opcije – boljševičke vlasti nameravale su da pokažu da je uspeh socijalističke revolucije moguć i da će ona biti uvod u svetsku revoluciju. Kao jedno od sredstava u tom cilju, sovjetske vlasti nastojale su da oblikovanjem Treće internacionale utiču na međunarodne socijalističke procese, što nije imalo globalni efekat kakvom su se vođe nadale, osim ograničenog tj. regionalnog uticaja.¹⁸¹ Pored činjenice da je zaključivanje Sporazuma omogućilo istupanje ruskih vlasti iz rata, posledice su se osetile i u smislu otcepljenja niza istočnoevropskih i drugih teritorija, koje su prešle u domen uticaja Centralnih sila, kao i u faktičkom okončanju savezničkog prisustva na Istočnom frontu. Premda su se savezničke vlasti umešale u unutrašnji sukob u nameri da utiču na ishod građanskog sukoba, konsolidacija

---

¹⁸¹ Za bliži uvid u preplitanje između sovjetskog ideološkog obrasca i nastojanja da se utiče na međunarodno oblikovanje socijalizma konsultovati: John McIlroy and Alan Campbell, "Bolshevism, Stalinism and the Comintern: a historical controversy revisited", *Labor History*, vol. 60, no. 3, 2019, pp. 165–192.

boljševičke vlasti postepeno je bivala sve očiglednija. U poslednjoj fazi Velikog rata, rusko povlačenje osetilo se u čitavoj Evropi; desetine hiljada nemačkih trupa preraspoređeno je u druge krajeve kontinenta, a brojni resursi prešli su u oblast kontrole Centralnih sila. Međutim, američko stupanje u rat u odsudnom trenutku, u kombinaciji sa višegodišnjim iscrpljivanjem i prevelikim širenjem angažmana nemačkih, bugarskih, osmanskih i austrougarskih trupa, doprinelo je preokretanju ratnog točka. Prekid ratnih neprijateljstava usledio je zaključivanjem primirja sa predstavnicima Centralnih sila u severnofrancuskom Kompjenju, Mandriji kraj Padove, Solunu i Mudrosu na ostrvu Lemnos. Primirjem iz Kompjenja i Versajskim sporazumom, između ostalog, poništene su i odredbe Brest-Litovskog sporazuma, a Nemačka i Sovjetska Rusija svoje će odnose naknadno urediti Rapalskim sporazumom (1922).

Sporazum iz Versaja između savezničkih i pridruženih sila, s jedne, i nemačkih vlasti, s druge strane, predstavljao je najuticajniji međunarodni akt koji je zaključen po završetku Velikog rata. Taj mirovni ugovor odrazio se ne samo na zapadnoevropski region, već i na međunarodni sistem. Za saveznike je taj dokument bio nesporno povoljan: u osnovnim crtama, omogućio je ustupanje ili oslobađanje teritorija na osnovu kojih su proširene i konsolidovane okolne države, Nemačka je priznala odgovornost za rat, određene su visoke finansijske reparacije i drugi vidovi kompenzacije ratne štete, nemačka vojska ograničena je na stotinu hiljada vojnika, bez prava na teško naoružanje i uz ukidanje vojne obaveze, a rajnska oblast je privremeno okupirana. U međunarodnom pogledu, pored spomenutog teritorijalno-ekonomskog aspekta i primene načela samoopredeljenja, deo ovog akta predstavlja i Povelja Društva naroda i odredbe o uspostavljanju Međunarodne organizacije rada, koje su ugrađene i u sporazume sa drugim nekadašnjim pripadnicama Centralnih sila. S druge strane, za samu Nemačku odredbe su bile takve da su podstakle radikalizaciju i revanšizam, s obzirom na izuzetno visoke reparacije u novcu, višegodišnje ustupanje sarskih i drugih sirovina Francuskoj, privremenu okupaciju nekih regiona, pristanak na mandat Društva naroda u Dancigu pod nominalnim poljskim pokroviteljstvom, teritorijalne koncesije u nizu područja, uključujući i oblasti gde je nemačko stanovništvo bilo brojno i nezadovoljno ishodom rata. Istočni deo Pruske, nukleusa novovekovne nemačke države, postao je eksklava. Ove odredbe, u kombinaciji sa turobnom posleratnom ekonomskom situacijom, inflacijom, frustracijama zbog gubitka rata, nestanka Carstva i osećaju otuđenosti od suseda i kažnjavanja, doprineće jačanju radikalnog oblika nacionalizma koji će voditi u pravcu poništavanja versajskih principa.

Osim Nemačke, i u mirovnim ugovorima sa drugim državama iz redova nekadašnjih Centralnih sila uključene su klauzule o odgovornosti za izazivanje i

vođenje rata, za nastala stradanja i prouzrokovanu štetu savezničkim zemljama i narodima, uz napomene da iako se teži „kompletnoj reparaciji” ona zbog ograničenih resursa nije mogla biti u potpunosti nadoknađena. Ugovorima u Sen-Žermenu (sa Austrijom) i Trijanona (sa Mađarskom) najveći deo teritorija nekadašnjih konstituenata Dvojne monarhije ustupljen je susedima, s tim da je uz njih u sastav drugih država prešlo i brojno etnički nemačko i mađarsko stanovništvo, što je izazvalo dodatnu ozlojeđenost tih zemalja. Nacionalna identitetska kriza Austrije bila je tolika da nakon fakičke abdikacije Habzburgovaca i rastakanja nekadašnjih teritorija ta zemlja svoje zasebno postojanje teško da je mogla da zamisli, te je upućen zahtev Nemačkoj za ulazak u njen sastav.¹⁸² Taj zahtev, kao i predloženi naziv zemlje „Nemačka Austrija” odbijen je od strane saveznika, a Austrija je sen-žermenskim odredbama obavezana da ne kompromituje niti relativizuje svoju nezavisnost. S druge strane, na osnovu trijanonskih odredbi, prostrana Ugarska kraljevina ukinuta je u korist značajno manje mađarske države, a trećina mađarskog stanovništva ušla je u sastav susednih zemalja, što je ne samo predstavljalo izvor frustracija koje su doprinele usponu fašizma u toj zemlji, već i nostalgiji koja je i dalje prisutna u javnom diskursu u toj zemlji.

Sporazum iz Sevr predstavljao je izuzetak u pogledu versajskih mirovnih sporazuma, budući da dokument nikada nije ratifikovan u osmanskoj skupštini, odnosno, zapravo nije ni primenjen. Njegovo prethodno nominalno prihvatanje rasplamsalo je građanski i međunarodni sukob u maloazijskom i trakijskom prostoru, koji je ishodovalo zbacivanjem sultanata i stvaranjem sekularne i nacionalističke turske republike sa sedištem u Ankari. Saveznički planovi da se prostor današnje evropske i maloazijske Turske mahom podeli u interesne sfere savezničkih zemalja ili prenameni drugim narodima, poput Jermena, pa i Kurda, uz okupaciju moreuza i Carigrada, i drastična vojna ograničenja, nije bio uspešan. Međutim, krah Osmanske države jeste označio odvajanje niza nominalno vazalnih teritorija koje su se protezale od severne Afrike do onoga što će postati tursko-sirijska granica, i dalje istočno ka područjima Persije, a što je primarno regulisano na osnovu primirja iz Mudrosa. Posledice neostvarivanja dometa arapskog ustanka protiv osmanske vlasti dovešće do uspostavljanja mandatnih i drugih zavisnih bliskoistočnih područja po savezničkoj inicijativi, čime je značajno potcenjena izuzetna složenost prilika i međusobnih odnosa u tom strateškom regionu. To se posebno odnosi na arbitraran način razgraničenja koji i do današnjeg dana opterećuje funkcionisanje brojnih zemalja na tom području.

---

¹⁸² Bliže informacije o tom aspektu navedene su u okviru poglavlja o Sent-Žermenskom ugovoru sa Austrijom.

Sporazum u Neiju, zaključen u okviru versajskih pregovora, omogućio je utvrđivanje odgovornosti bugarskih vlasti za učešće u ratu protiv saveznika a na strani Centralnih sila, i njene obaveze da nadoknadi štetu u obimu i na način koji je moguć u skladu s njenim resursima. Kao i u slučaju drugih sporazuma, bugarska vojska i njeni kapaciteti su značajno ograničeni, vojna obaveza je zamenjena dobrovoljnim služenjem vojske, a propisani su i teritorijalni ustupci. Budući da je Bugarska nedugo pre rata uspostavljena kao država-nacija koja nije imala toliko heterogeni etnički, religijski i drugi sastav kao Osmansko ili Austrougarsko carstvo, i da se radilo o daleko najmanjoj članici Centralnih sila, teritorijalne koncesije nisu bile velike ni preterano uporedive sa drugim ratnim gubitnicama, ali su bile strateški relevantne. Bugarska je, kao rezultat mirovnih sporazuma, susedima ustupila oko desetak procenata predratne teritorije. Radilo se o egejskom pojasu Zapadne Trakije, čime je Bugarska odvojena od prostora Sredozemlja u korist Grčke i ograničena samo na crnomorski pojas. Bugarska je priznala Kraljevinu SHS i ustupila joj teritorije u karpatsko-staroplaninskom području koje danas predstavljaju deo današnjeg Zaječarskog, Pirotskog i Pčinjskog okruga, kao i u području Strumice u današnjoj Severnoj Makedoniji. Međutim, kao i u slučaju drugih nekadašnjih pripadnica Centralnih sila, brojni delovi stanovništva i radikalni politički pokreti bili su revizionistički nastrojeni i protivili su se ne samo versajskim ograničenjima već i činjenici da jugoslovenska Makedonija nije u sastavu bugarske države. Uprkos pokušajima na visokopolitičkom nivou da se odnosi između dve strane održivije uredi (npr. zaključivanjem Niškog sporazuma), jugoslovenska jugoistočna pogranična područja su u godinama nakon rata predstavljala mesto preko stotinu okršaja sa pripadnicima Unutrašnje makedonske revolucionarne organizacije (UMRO), a bugarsko-jugoslovenski odnosi nastaviće da budu napeti u čitavom međuratnom periodu, kao, nažalost, i sa brojnim drugim susedima.

Imajući u vidu sve navedeno, zaključci ove studije su da su analizirani mirovni ugovori visoko relevantni u okviru nekoliko značajnih političkih procesa. Načela koja su proklamovana Vilsonovim i Lenjinovim proglašima, a koja su ugrađena u Društvo naroda kao nukleus globalnog međunarodnog organizovanja, bila su podsticajna za procese nacionalne emancipacije i borbu za unapređenje političkih i drugih sloboda na evropskom kontinentu. Gorko ratno iskustvo, stradanja i tajni dogovori koji su međunarodne odnose činili nestabilnim i nepredvidivim iskorišćeni su kao empirijska podloga, ne samo za ohrabrivanje održivijih modaliteta međunarodnih odnosa već i za stvaranje jedne transparentnije diplomatske paradigme. Te su činjenice predstavljale osnov za principe i funkcionisanje savremene međunarodne saradnje, a težnje ka održivom miru ugrađene su u misiju niza organizacija, od Ujedinjenih nacija, preko Evropske unije

do OEBS-a i drugih institucija. Istina, mirovni sporazumi sa pripadnicama Centralnih sila barem delimično odražavali su težnju savezničkih zemalja da se „revanširaju“, bilo za ogromna ratna stradanja, bilo za ranije nacionalne traume (kao što je to u slučaju Francuske bio poražavajuć ishod francusko-pruskog rata). Pored ogromnih reparacija (koje su, doduše, svakako bile manje od realno počinjene ratne štete), gubitka teritorija i ugleda, nastojanja da se države poput Nemačke međunarodno izoluju vodile su frustracijama koje su bile pogodne za rađanje nacističke ideologije. Međutim, iako Veliki rat nije bio taj koji je „zaustavio sve ratove“, on jeste rezultovao uspostavljanjem ili teritorijalnim proširenjem brojnih zemalja na evropskom istoku i podržao njihove težnje ka samoopredeljenju, uprkos brojnim nepreklapanjima etničkih i drugih granica, koje i danas povremeno dovode do nesuglasica među susednim državama.

Konačno, protok čitavog stoleća od završetka Velikog rata predstavljao je pogodan momenat za retrospektivni pregled određenog broja dokumenata i fenomena koji su pomogli oblikovanju istočne Evrope, što je nešto što je ova studija barem delimično nastojala da pojasni. Imajući u vidu hronološku distancu koja nije zanemarljiva, studija upućuje i na važnost negovanja kulture sećanja, kako u akademskom, tako i u društvenom pogledu. To je utoliko važnije imajući u vidu činjenicu da izazovi poput nepoverenja među susedima i težnje za revizionizmom predstavljaju neprolazne fenomene, čije se poreklo može adekvatnije razumeti i tumačiti na osnovu uvida u ranije istorijske prilike i obrasce. I obratno: izučavanjem fenomena iz prošlosti, ne samo da se obuhvatnije mogu sagledati koreni brojnih izazova u transnacionalnim odnosima već se oslanjanjem na istorijska iskustva može doprineti prevazilaženju starih i, ukoliko je moguće, nerađanju novih međunarodnih problema.

Bibliografija

- Agreements between the Kingdom of Italy and the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes signed at Rome, January 27, 1924, Ungarisches Institut, 2021, Available from: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19240127-1.pdf>, (Accessed 1 February 2021).
- Bennett, George, *Eastern Europe: Cordon Sanitaire or Powder-Keg? British Foreign Policy during the Curzon Period, 1919–24*, Palgrave Macmillan, London, 1995.
- Berg-Schlosser, Dirk & Mitchell, Jeremy (eds.), *Authoritarianism and Democracy in Europe, 1919–39: Comparative Analyses*, Palgrave Macmillan, London, 2002.
- Bonadeo, Alfredo, *D’Annunzio and the Great War*, Fairleigh Dickinson Univ Press, Vancouver, 1995.
- Boniece, Sally, “Brest-Litovsk, Peace of (1918)”, in: Lachenmann Frauke, Wolfrum Rüdiger (eds.), *The Law of Armed Conflict and the Use of Force: The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2017.
- “Bulgaria Armistice Convention, September 29 1918”, *The American Journal of International Law*, vol. 13, no. 4/ Supplement – Official Documents (Oct. 1919).
- Carley, Michael, Review Article “Allied Intervention and the Russian Civil War 1917–1922”, *The International History Review*, vol. 11, no. 4/1989.
- Carothers, Thomas and O’Donohue, Andrew, “Introduction”, in: Thomas Carothers, Andrew O’Donohue (eds), *Democracies Divided: The Global Challenge of Political Polarization*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 2019
- Hobsbaum Erik, *Doba ekstrema: Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914–1991*, Dereta, Beograd, 2004.
- Churchill, Winston, *Churchill’s Iron Curtain Speech*, Westminster College, Fulton, 2021, Available from: <https://www.wcmo.edu/about/history/iron-curtain-speech.html#:~:text=On%20March%205%2C%201946%2C%20Sir,has%20descended%20across%20the%20continent>, (Accessed 1 March 2021).

- Cianetti, Licia, Dawson, James and Hanley, Seán, "Rethinking "democratic backsliding" in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland", *East European Politics*, vol. 34, no. 3/2018.
- City of Vienna, *12 November 1918: Proclamation of the Republic of German Austria*, Wien.at, 2021, Vienna, Available from: <https://www.wien.gv.at/english/history/commemoration/republic.html>, (Accessed 1 March 2021).
- Clark, Elizabeth, "Borderland of the Mind: The Free City of Danzig and the Sovereignty Question", *German Politics & Society*, vol. 35, no. 3/2017.
- "Correspondence Between the United States and Austria-Hungary Regarding an Armistice", *The American Journal of International Law/Official Documents (Apr., 1919)*, vol. 13, no. 2.
- Diez, Thomas, Bode, Ingvild and Fernandes Da Costa, Aleksandra (eds.), "Key Concepts in International Relations", SAGE Publications Ltd, New York, 2011.
- Convention, with annexes, addendum, and declaration by German plenipotentiaries, Compiègne Forest near Rethondes, November 11, 1918, Library of Congress, Washington D.C., 2021, Available from: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0009.pdf>, (Accessed 2 May 2021).
- Current History and Forum, "Organizing German Austria" C-H Publishing corporation/Periodicals Archive Online, Current History and Forum, 1919 vol. 9, no. 2, New York.
- Dimić, Ljubodrag, *Istorija srpske državnosti – knjiga III – Srbija u Jugoslaviji*, Srpska akademija nauka i umetnosti (ogranak u Novom Sadu) / „Beseda” / Društvo istoričara južnobačkog i sremskog okruga, Novi Sad, 2001, str. 31-32.
- Dokumenti i doktrina 1915–1955/Tajni Londonski ugovor (26. IV 1915), Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa (Hrčak).
- Douds, Lara, "The dictatorship of the democracy? The Council of People's Commissars as Bolshevik-Left Socialist Revolutionary coalition government December 1917–March 1918", *Historical research*, vol. 90, no. 247/2017.
- Dziewanowski, Marian, "Joseph Pilsudski, The Bolshevik Revolution and Eastern Europe", *The Polish Review*, vol. 14, no. 4/1969.
- Ekmečić, Milorad, *Ratni ciljevi Srbije 1914–1918*, Beograd, 1992.
- Fenwick, Charles, "Recognition of the Czechoslovak Nation", *The American Political Science Review*, vol. 12, no. 4/1918.
- Gavrilović, Darko, Despotović, Ljubiša, Perica, Vjekoslav i Šljukić, Srđan, *Mitovi nacionalizma i demokratija*, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje, Novi

- Sad/ Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica/ Grafomarketing, Novi Sad, Novi Sad, 2009.
- German-Russian Agreement; April 16, 1922 (Treaty of Rapallo), Yale Law School – The Avalon Project, 2021, Available from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/rapallo_001.asp, (Accessed 3 May 2021).
- Gervart, Robert, *Poraženi – krvavo nasleđe Prvog svetskog rata 1917–1923*, Službeni glasnik, Beograd, 2017.
- Gregory, Adrian, *A War of Peoples 1914–1919*, OUP Oxford, Oxford, 2014.
- Gribble, Richard, “United States Recognition of Soviet Russia: 1917–1933 – Church and State Responses”, *American Catholic Studies*, vol. 119, no. 4/2008.
- Gritsai, Olga and Van der Wusten, Herman, “Moscow and St. Petersburg, a sequence of capitals, a tale of two cities”, *GeoJournal*, vol. 51, no. 1/2/2000.
- Grogan, Ellinor, “Bulgaria and the Treaty of Neuilly”, *The Contemporary Review*, 1922/121.
- Gudac, Žarko, Miroslav, Đorđević, *Politička istorija XIX i XX veka – svetska i nacionalna*, Fakultet političkih nauka/ Čigoja štampa, Beograd.
- Győri, Róbert and Withers, Charles, “Trianon and its aftermath: British geography and the ‘dismemberment’ of Hungary, c.1915-c.1922”, *Scottish Geographical Journal*, vol. 135, no. 1–2/2019.
- Helmreich, Paul, *From Paris to Sevres, The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919–1920*, Ohio State University Press, Columbus, 1974.
- Herder, Hari, *Evropa u devetnaestom veku*, Clio, Beograd, 2003.
- History.com Editors, Armistice Day: World War I ends, History.com, 2021, Available from: <https://www.history.com/this-day-in-history/world-war-i-ends>, (Accessed 20 January 2021).
- International Labour Organization, *ILO centenary initiatives*, 2021, Genève, Available from: <https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/centenary/lang—en/index.htm>, (Accessed 30 December 2020).
- Ištók, Robert, Kozárová, Irina and Polačková, Anna, “The Intermarium as a Polish Geopolitical Concept in History and in the Present”, *Geopolitics*, vol. 26, no.1/2021.
- Jebsen, Nina and Klatt, Martin, “The Negotiation of National, Regional and Minority Identity During the Plebiscites following the First World War”, in:

Conference Proceedings Association of the Study of Nationalities Annual Conference, Association for the Study of Nationalities, New York, 2011.

Karčić, Hamza, "Sèvres at 100: The Peace Treaty that Partitioned the Ottoman Empire", *Journal of Muslim Minority Affairs*, vol. 40, no. 3/2020.

Kocsis, Karoly, Kocsis-Hodosi, Eszter, *Ethnic structure of the population of the present territory of Vojvodina (1880–1991)*, Hungarian Minorities in the Carpathian Basin (web archive), 2005, Available from: <https://web.archive.org/web/20051124120825/http://www.hungarian-history.hu/lib/hmcb/Tab21.htm>, (Accessed 5 May 2021).

King, Francis, *How the Mensheviks Lost the Russian Revolution*, Conway Hall, London, 2017, Available from: <https://conwayhall.org.uk/ethicalrecord/22840/>, (Accessed 1 February 2021).

Krestić, Vasilije, „Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji”, *NBP/ Journal of Criminalistics and Law*, vol. 24, no. 1/2019.

Larkin, Hilary, "The Victorian aetiology of Wilsonian liberal internationalism", *Intellectual History Review*, vol. 26, no. 4/2016.

Lawton, Michael, *Germany still paying First World War reparations*, Deutsche Welle, Berlin, 03.12.2009, Available from: <https://www.dw.com/en/germany-still-paying-first-world-war-reparations/a-4962806>, (Accessed 3 May 2021).

Lekić, Miodrag, *Tajno i javno u diplomatiji*, Politika, Beograd, 2010, dostupno preko: <http://www.politika.rs/sr/clanak/159245/Specijalni-dodaci/Tajno-i-javno-u-diplomatiji>, (Pristupljeno 11 aprila 2021).

Lenin, Vladimir, Report on Peace October 26 (November 8), Second All-Russia Congress of Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies, Marxists Internet Archive, Available from: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/oct/25-26/26b.htm>, (Accessed 10 February 2021).

Lenin, Vladimir, *The Tasks of the Proletariat in the Present Revolution [a.k.a. The April Theses]*, Marxist Internet Archive, 2020, Available from: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/apr/04.htm>, (Accessed 25 January 2021).

Lozada, Carlos, *The Economics of World War I*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 2005, Available from: <https://www.nber.org/digest/jan05/w10580.html>, (Accessed 15 March 2021).

Mamatey, Victor, "The United States and Bulgaria in World War I", *The American Slavic and East European Review*, vol. 12, no. 2/1953.

- Manfred, Alexander, "Mitteleuropa' als politischer Begriff?" in: Subrt Jiri, Pape Walter (eds.), *Mitteleuropa Denken: Intellektuelle, Identitäten Und Ideen: Der Kulturraum Mitteleuropa Im 20. Und 21. Jahrhundert*, De Gruyter, Berlin, 2018.
- Marks, Sally, "'My Name Is Ozymandias': The Kaiser in Exile", *Central European History*, vol. 16, no. 2/1983.
- Mayer, Robert, "Lenin, the proletariat, and the legitimization of dictatorship", *Journal of Political Ideologies*, vol. 2, no. 1/1997.
- McDonagh, Kenneth, "The next European century", *Journal of Contemporary European Research*, vol. 14, no. 4/2018.
- McIlroy, John and Campbell, Alan, "Bolshevism, Stalinism and the Comintern: a historical controversy revisited", *Labor History*, vol. 60, no. 3, 2019.
- Memorial Armistice, *The Armistice 1940*, Compiègne, 2021, Available from: <https://armistice-museum.com/the-armistice-carriage/>, (Accessed 20 January 2021).
- Meyer, Gerald, "Marxism and Anarchism: Their Contradictions", *Science & Society*, vol. 82, no. 3/2018.
- Mitrović, Andrej, „Okosnice politike Kraljevine SHS prema Italiji 1920–1929“, *Prispevki za novejšo zgodovino*, vol. 21, no: 1–2/1981.
- Mitrović, Andrej, *Serbia's Great War*, Purdue University Press, West Lafayette, 2007.
- Mitrović, Andrej, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919–1939*, CID, Podgorica, 2004.
- Mudros Agreement: Armistice with Turkey (October 30, 1918), Volume 6. Weimar Germany, 1918/19–1933, German History in Documents and Images (GHDI), Berlin, 2021, Available from: https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/armistice_turk_eng.pdf, (Accessed 1 March 2021).
- Baloch, N. A., *Mustafa Kemal's unique role in the world history*, University of Sindh, Hyderabad, Available from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/687375>, (Accessed: 3 March 2021).
- National Library of Scotland, 2014, *Experiences of the Great War*, NLS, Edinburgh, 2021, Available from: <https://digital.nls.uk/great-war/resources/steps-to-war.html>, (Accessed 1 April 2021).
- Padelford, Norman and Andersson, Gosta, "The Aaland Islands Question", *The American Journal of International Law*, no. 3(33), 1939, pp. 465–487.

- Parliament of the Republic of Austria, *Parliament and the Decline of the Habsburg Empire*, 2021, Vienna, Available from: <https://www.parlament.gv.at/ENGL/PERK/HIS/MON/1914-1918/index.shtml>, (Accessed 5 March 2021).
- Pavlović, Vojislav, "The Treaty of London and the creation of Yugoslavia", *Acta Histriae*, vol. 25, no. 4/2017.
- Peace Treaty of Brest Litovsk, Yale Law School (Avalon Project), 2020, Available from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp#treatytext, (Accessed 4 May 2021).
- Petrović, Dragan, *Francuska na raskršću*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2011.
- Petrović, Dragan, *Kraljevina SHS i Sovjetska Rusija (SSSR) 1918–1929*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2018.
- Petrović, Miloš, *Nastanak ukrajinske krize: od političke iluzije Evropske unije do bitke za postsovjetsku Evropu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019.
- Petrović, Miloš, "Relations between Serbia and Romania in the national minorities context", in: Đukanović, Dragan and Trapara, Vladimir (urs.), *Srbija u Jugoistočnoj Evropi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu/Hanns Seidel Stiftung, Beograd, 2013.
- Pittman, Key, "Proceedings of the Academy of Political Science in the City of New York", *The League of Nations Covenant (Jul., 1919 /The Academy of Political Science*, vol. 8, no. 3.
- Powell, Jim, "Woodrow Wilson's Great Mistake", Cato Policy Report, vol. XXXVI, no. 3 /2014.
- Pressbooks, American Isolationism and the European Origins of War, OpenStaxCollege, 2021, Available from: <http://pressbooks-dev.oer.hawaii.edu/ushistory/chapter/american-isolationism-and-the-european-origins-of-war/>, (Accessed 6 May 2021).
- Priestly, Tom, "Denial of Ethnic Identity: The Political Manipulation of Beliefs about Language in Slovene Minority Areas of Austria and Hungary", *Slavic Review*, vol. 55, no. 2/1996, pp. 364–398.
- Renzi, William, "Italy's Neutrality and Entrance into the Great War: A Re-examination", *The American Historical Review*, vol. 73, no. 5/1968.
- Report no. 2587: Transfers of population in Europe since 1920 – The Bulgarian-Greek Transfer, Office of Strategic Services, Washington, 1945.

- Roberts, Džon, *Evropa 1880–1945*, Clio, Beograd, 2002.
- Roosevelt, Nicholas, “The Ruhr Occupation”, *Foreign Affairs*, vol. 4, no. 1/1925, p. 113.
- Schmeitzner, Mike, “Lenin und die Diktatur des Proletariats – Begriff, Konzeption, Ermöglichung”, *Totalitarismus und Demokratie*, no. 14/2017.
- Stamatopoulos, Dimitris, *The Eastern Question or Balkan Nationalism(s) – Balkan History Reconsidered*, V&R unipress/Vienna University Press, Vienna, 2018, pp. 17–18.
- “Statement of President Wilson Regarding the Disposition of Fiume”, *The American Journal of International Law*, vol. 13, no. 4, Washington D.C., 1919.
- Stojadinović, Miša i Rašković Talović, Violeta, „Izazovi razvoja demokratije u savremenom društvu: političko nasilje i teorija (ne)pravednog ratovanja” – Srpska politička misao, br. 1/2016, str. 49–64.
- Supplementary Agreement to the German-Russian Agreement (Treaty of Rapallo, April 16, 1922); November 5, 1922, Yale Law School – The Avalon Project, 2021, Available from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/rapallo_002.asp, (Accessed 20 April 2021).
- Swanson, John, “The Sopron plebiscite of 1921: a success story”, *East European Quarterly*, vol. 34, no. 1, 2000.
- Tasić, Dmitar, “The Emergence of New Paramilitary Organizations in Bulgaria and Yugoslavia after the First World War”, *Nationalities Papers*, Cambridge University Press, 2021.
- “Text of Military Convention Between the Allies and Hungary, Signed at Belgrade November 13, 1918”, *The American Journal of International Law*, 13(4) 1919, pp. 399–402.
- The Constitution of the German Empire of August 11, 1919 (Weimar Constitution), *German History in Documents and Images (GHDI)*, 2021, Available from: https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=3937, (Accessed 20 April 2021).
- “The Locarno Treaties”, *Advocate of Peace through Justice*, vol. 87, no. 12, 1925.
- The Italian Declaration of Neutrality, *The World War One Document Archive*, 2021, Available from: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/The_Italian_Declaration_of_Neutrality, (Accessed 10 April 2021).
- The Peace Treaty of Sèvres 10 August, 1920, *World War I Document Archive*, 2021, Available from: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Peace_Treaty_of_S%C3%A8vres, (Accessed 1 February 2021).

- Throntveit, Trygve, "The Fable of the Fourteen Points: Woodrow Wilson and National Self-Determination", *Diplomatic History*, vol. 35, no. 3/2011.
- Tomac, Petar, *Ratovi i armije XIX veka*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1968.
- Treaty between the Kingdom of Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes signed at Rapallo, November 12, 1920, Ungarisches Institut, 2021, Available from: <http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19201112-1.pdf>, (Accessed 10 February 2021).
- Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria; Protocol, Declaration and Special Declaration (St. Germain-en-Laye, 10 September 1919), Australian Treaty Series, 1999, Available from: <http://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/1920/3.html>, (Accessed 20 February 2021).
- Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919, World War One Document Archive, 2021, Available from: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly, (Accessed 1 April 2021).
- Treaty of Peace Between The Allied and Associated Powers and Hungary And Protocol and Declaration, Signed at Trianon June 4, 1920, The World War I Document Archive, 1999, Available from: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon, (Accessed 20 February 2021).
- Trgovčević, Ljubinka, *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914–1920*, Narodna knjiga/Srpska književna zadruga, Beograd, 1986.
- UC Press E-Books Collection (1982-2004), *Why Was There No Postwar East-West Settlement?* California Digital Library/ University of California Press, 2004, Available from: <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft009nb0bb&chunk.id=d0e1400&toc.depth=1&toc.id=d0e1400&brand=ucpress>, (Accessed 3 May 2021).
- United States Department of State, Office of the Historian, *The Paris Peace Conference and the Treaty of Versailles*, United States Department of State, Office of the Historian, Washington D.C., 2020, Available from: <https://history.state.gov/milestones/1914-1920/paris-peace>, (Accessed 1 May 2021).
- Vajagić, Predrag, „Ulazak srpske vojske u Vojvodinu novembra 1918. godine”, *Vojno delo*, 2/2018.
- Virtual Museum Of The Union, *Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950)*, 2021, Available from: <https://mvu.ro/index.php/en/2018/11/01/alexandru-vaidevoevod-1872-1950/>, (Accessed 3 May 2021).
- Vollmer, Clement, "A New Polish Corridor", *Foreign Affairs*, vol. 12, no. 1/1933.

- Von Habsburg Karl Franz Joseph, "An Meine getreuen österreichischen Völker!" Manifest des Kaisers, 16.10.1918, Wien, Historegio, 2020, Available from: https://historegio.europaregion.info/de/vor-100-Jahren.asp?news_action=4&news_article_id=619270#:~:text=Der%20Wortlaut%20des%20Manifests%3A,An%20Meine%20getreuen%20%C3%B6sterreichischen%20V%C3%B6lker!&text=%C3%96sterreich%20soll%20dem%20Willen%20seiner,sein%20eigenes%20staatliches%20Gemeinwesen%20bildet, (Accessed 5 May 2021).
- Widmer, Ted, *Lenin and the Russian Spark*, The New Yorker, New York, 2017, Available from: <https://www.newyorker.com/culture/culture-desk/lenin-and-the-russian-spark>, (Accessed 23 February 2021).
- Wikimedia Commons, *Dissolution of Austria-Hungary*, 2010, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Dissolution_of_Austria-Hungary.png (Accessed 13 May 2021). Attribution: Österreich-Ungarns_Ende.png: AlphaCentauri / derivative work: P. S. Burton, CC BY-SA 3.0 <<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons.
- Wikimedia Commons, *BulgariaComienzosSigloXX*, 2001, Available from: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:BulgariaComienzosSigloXX.svg> (Accessed 13 May 2021). Attribution: Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons.
- Wikimedia Commons, *Litorale 1*, 2009, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Litorale_1.png (Accessed 15 May 2021). Attribution: Herigona, Public domain, via Wikimedia Commons.
- Wikimedia Commons, *Map Treaty of Brest-Litovsk-en*, 2012, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Treaty_of_Brest-Litovsk-en.jpg (Accessed 10 May 2021). Attribution: Department of History, United States Military Academy, Public domain, via Wikimedia Commons.
- Wikimedia Commons, *Treaty of Sèvres 1920*, 2019, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Treaty_of_S%C3%A8vres_1920.svg (Accessed 13 May 2021). Attribution: English translation and updates: Spesh531 Derivate of File: Turkey map.svg: Thomas Steiner, CC BY-SA 4.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>>, via Wikimedia Commons.
- Wikimedia Commons, *Territorial losses of Germany*, 2012, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Treaty_of_Brest-Litovsk-en.jpg (Accessed 10 May 2021). Attribution: Unknown auhor, Public domain, via Wikimedia Commons.

- Wikimedia Commons, *Trattato ti Londra*, 2012, Available from: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Trattato_di_Londra.svg (Accessed 10 May 2021). Attribution: Rowanwindwhistler, CC BY-SA 3.0 <<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/>>, via Wikimedia Commons.
- Wilson, Woodrow, *President Woodrow Wilson's Fourteen Points, 8 January, 1918*, Yale Law School – Lillian Goldman Law Library (Avalon Project), New Haven, 2021, Available from: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp#:~:text=It%20will%20be%20our%20wish,secret%20understandings%20of%20any%20kind, (Accessed 1 February 2021).
- Wilson, Woodrow, *The Text of the Fourteen Points*, The National WW1 Museum and Memorial, Kansas City, 2021, Available from: https://theworldwar-prod.s3.amazonaws.com/prod/s3fs-public/1982.170.18_excerpt.jpg, (Accessed 4 January 2021).

Biografija autora

Dr Miloš Petrović je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu i gostujući profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Nakon završetka osnovnih studija iz domena međunarodnih odnosa na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, master diplomu u domenu evropskih integracija stekao je na Evropskom institutu Univerziteta Sarland u Nemačkoj. Doktorsku disertaciju pripremao je u okviru istraživačkog boravka na Fakultetu društvenih nauka Masarikovog univerziteta u Češkoj Republici, a odbranio je na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

Autor je brojnih publikacija u domenima međunarodnih odnosa i političke istorije. Oblasti njegovog akademskog i naučnog angažmana obuhvataju studije Evropske unije, kao i savremenu političku istoriju i međunarodne odnose u srednjoj i istočnoj Evropi.

CIP- Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(4)"1918/1922"
323(4)"19"
94(4)"19"

ПЕТРОВИЋ, Милош, 1985-

Vek od završetka Velikog rata : analitički osvrt na odabrana dokumenta iz istočnoevropske diplomatske istorije / Miloš M. Petrović. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2021 (Novi Sad : Mala knjiga +). - 136 str. : ilustr. ; 24 cm

"Монографија је сачињена у оквиру научноистраживачког пројекта 'Србија и изазови у међународним односима 2021. године'--> Колофон.- Тираж 150.- Биографија аутора: str. [137].- Напомене и библиографске референце уз текст.- Библиографија: str. 127-113.

ISBN 978-86-7067-290-1

а) Међународни односи -- Европа -- 1918-1922 б) Европа --
Политичке прилике-- 20в

COBISS.SR-ID 50732297

ISBN 978-86-7067-290-1